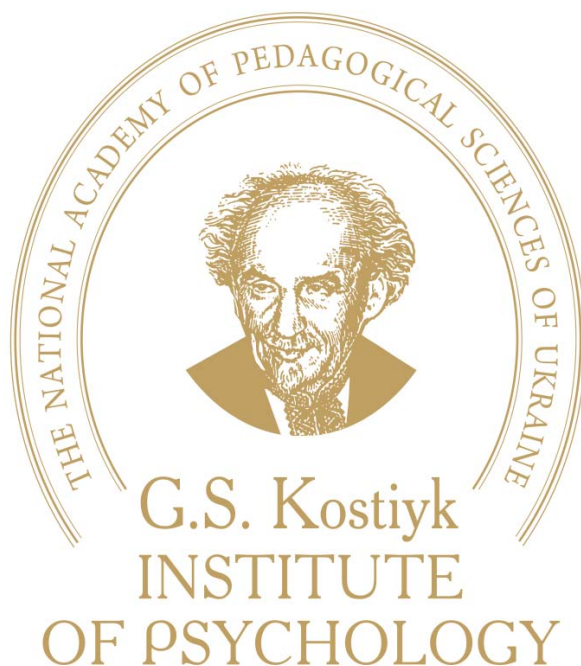

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С.КОСТЮКА**

Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі

**СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
МОЛОДІ В УМОВАХ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Методичні рекомендації

Київ

Педагогічна думка

2015

УДК 159. 922 : 336. 74 – 057. 87

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту психології імені Г. С. Костюка
НАПН України (протокол № 7 від 2 липня 2015 р.)*

Рецензенти:

Балл Г.О. – завідувач лабораторії методології і теорії психології Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор.

Приходько Ю.О. – професор кафедри психології і педагогіки Інституту педагогіки та психології Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова, доктор психологічних наук, професор.

Дембицька Н.М. **Становлення економічної культури молоді в умовах шкільної освіти** : методичні рекомендації / Н.М.Дембицька, І.К.Зубіашвілі. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 103 с.

ISBN 978-966-644-420-5

У методичних рекомендаціях, підготовлених науковцями лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, пропонується програма цілеспрямованого формування економічної культури школярів в умовах шкільної освіти, головна мета якої – допомогти ефективно організувати заняття, присвячені вивченню питань, пов'язаних з функціонуванням економічної культури в сучасному суспільстві. У програмі матеріал адаптований для молодших школярів, з урахуванням рівня математичної, загальногуманітарної та психологічної підготовки, а також специфіки дитячого сприйняття. Враховуючи що тематика економічної культури є відносно новою в українській психолого-педагогічній практиці, методичні рекомендації розроблені таким чином, щоб цікаво було не тільки учням, але і, перш за все, учителям.

Методичні рекомендації адресовані як науковцям, так і педагогам, психологам і батькам.

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Номер державної реєстрації НДР 0112U000305

УДК 159. 922 : 336. 74 – 057. 87

ISBN 978-966-644-420-5

© Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2015
© Педагогічна думка, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРІВ	
1.1. Економічна культура особистості школяра.....	6
1.2. Система цілеспрямованого формування економічної культури школяра.....	6
1.3. Роль освітнього простору школи у формуванні основ економічної культури школярів.....	12
1.4. Закономірності формування основ економічної культури школярів.....	13
РОЗДІЛ 2. ПРОГРАМА «ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ДЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	
2.1. Психологічні особливості програми «Основи економічної культури для молодших школярів».....	23
2.2.Методичні розробки уроків програми «Основи економічної культури для молодших школярів».....	26
ЛІТЕРАТУРА	93
ДОДАТКИ	96
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	102

ВСТУП

Ці методичні рекомендації – для тих, хто переймається питаннями формування дитини як хазяйновитого, свідомого господаря власних справ. І не тільки власних. Оскільки пройде якийсь час і юні українці, стаючи більш дорослими, включаться у розбудову економіки.

В Україні спостерігається відродження інтересу до шкільної економічної освіти. В загальноосвітніх навчальних закладах за ініціативою директорів і педагогів відновлюється викладання економічних дисциплін. Це практикується переважно в старшій школі у зв'язку з введенням економічної спеціалізації профільних старших класів.

Однак найчастіше поза увагою залишаються психологічні, зокрема, соціально-психологічні аспекти економічної освіти школярів. Відповідно, не включеними у процес економічної соціалізації учнівської молоді залишаються і окремі суб'єкти соціалізуючого впливу. А вони, тим не менш, можуть відігравати важливу роль у становленні молодого людини як автора свого економічного майбутнього. Ми говоримо про залученість у соціалізуючі процеси батьків, сім'ї, однолітків, психологів шкіл та психологічних служб в цілому.

Шлях економічної психології у практику шкільного виховання дитини є складним. Це, на наш погляд, пов'язане, по-перше, з тим, що в школі саму дитину рідко сприймають повноправним суб'єктом власного становлення і виховання. А процеси формування та розвитку учня як реального суб'єкта економічних відносин майже не розглядаються, зокрема, з психологічної, надто з соціально-психологічної точки зору. По-друге, до цілей і задач роботи шкільного психолога, так само як і до діяльності батьків та сім'ї в якості дієвих агентів особистісних змін учня, досі складно і не на їх користь ставляться у школі, у педколективі. По-третє, як на рівні вузівської та післявузівської підготовки психологів та педагогів, так і на рівні позавузівського навчання дорослих досі відсутні навчальні курси підготовки агентів формування економічної культури особистості дитини. Спираючись на викладені аргументи, вважаємо дане видання своєчасним і актуальним.

На наше переконання, роки навчання у школі – це період, на який припадають чи не найвирішальні моменти у формуванні економіко-психологічних якостей особистості. Тому особлива роль у розвитку її економічної культури має відводитись шкільній освіті. Остання покликана сформувати в учнів систему економічних знань, навичок ефективної економічної поведінки в умовах ринку, позитивне ставлення до себе та інших як до повноправних суб'єктів ринкових відносин. Усе це, сформоване системно в ході навчання у школі, може стати вагомим психологічним ресурсом для гармонійної адаптації учнівської молоді до реальних умов вітчизняної економіки не колись, в дорослому житті, а вже сьогодні у її повсякденній практиці споживання, підприємництва, благодійництва, волонтерства, зайнятості. Безсумнівно, це сприятиме

створенню передумов для професійного самовизначення, подальшої успішної професіоналізації та ефективної господарської діяльності, – загалом має стати могутнім базисом для формування економічно зрілої особистості. Вирішальну роль в цьому відіграють усі суб'єкти економічної соціалізації у школі: педагоги, психологи, батьки. Успіх їхньої діяльності залежить від того, наскільки кожен з них обізнаний у своїй ролі як активного суб'єкта економічної соціалізації учня; як ставиться до себе та до інших учасників виховного процесу; якою мірою психологічно готовий (вмотивований, зацікавлений) до організації та реалізації соціалізуючих заходів.

Суттєва роль в системі економічної освіти відводиться початковій ланці загальноосвітній школи. Саме вона закладає підґрунтя для успішного формування економічної культури особистості на всіх подальших етапах навчання. З цією метою ми пропонуємо введення у програму навчання початкових класів курсу «Основи економічної культури для молодших школярів».

Враховуючи, що тематика економічної культури є відносно новою в українській педагогічній практиці, програма курсу розроблена таким чином, щоб цікаво було не тільки учням, але і, перш за все, учителям.

У програмі матеріал адаптований для молодших школярів, з урахуванням рівня математичної, загальногуманітарної та психологічної підготовки, а також специфіки дитячого сприйняття.

Отже, дані методичні поради започатковано з метою, перш за все, підвищити обізнаність педагогів, психологів шкіл, а також батьків у соціально-психологічних закономірностях становлення особистості економічно соціалізованого учня загальноосвітніх навчальних закладів, а також допомогти уточнити свою власну роль в успішності цього процесу

РОЗДІЛ 1 НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРІВ

1.1. Економічна культура особистості школяра

Сьогодні Україна потребує не просто економічно грамотних громадян, які б вільно орієнтувались у складних перипетіях економіки, що хронічно реформується. Є потреба у громадянах, оснащених не тільки знаннями, а й іншими психологічними ресурсами для того, щоб активно і вмотивовано включатись у розбудову ринкових відносин в країні. Йдеться про економічну культуру молодих українців як такий психологічний ресурс. Економічна культура – дуже складний феномен, оскільки має місце і на рівні суспільної, і на рівні індивідуальної свідомості. Він є результатом тривалої економічної соціалізації, або процесу становлення соціальності особистості у сфері економічних відносин. На рівні суспільної свідомості він проявляється у системі цінностей суспільства, що імпліцитно несуть в собі нормативний образ «людини економічної». У масштабах суспільної свідомості економічну культуру розуміють як об'єктивований у майні, знаннях, досягненнях, проектах людства суспільний економічний досвід. Останній зберігається у відторгнутому від суб'єкта матеріальному чи духовному вигляді. У процесі діяльності по опредметненню цінного людству креативу в предметах привласнення об'єктивуються результати його творчої активності.

Він освоюється індивідом в процесі діяльного привласнення закарбованого в предметах культури економічного досвіду людства. Отже, в процесі розпредметнення особистість освоює, розкриває для себе креативний потенціал людства засобами активності. Оперуючи матеріальними і духовними речами, особистість навчається нормам і прийомам колективного буття.

Таким чином, спеціально організовані соціально-психологічні умови в ході економічного виховання в школі сприятимуть інтеріоризації школярем цих цінностей та формуванню основ його економічної культури. Вона виражатиметься у системі тих економіко-психологічних якостей, які забезпечать особистості гармонійне включення у економічні відносини. Слід враховувати, що в економічній культурі особистості закарбовані найбільш ефективні, отже найадаптивніші, взірці поведінки у відносинах між людьми, пов'язаних з розподілом обмежених матеріальних та духовних ресурсів, з їх привласненням. Отже, їх освоєння – найважливіша умова успішної економічної соціалізації особистості, зокрема, у шкільні роки.

1.2. Система цілеспрямованого формування економічної культури школяра

Якою ж ми бачимо систему цілеспрямованої економічної соціалізації дитини в школі? Загалом, вона, на наш погляд, має

організовуватись з урахуванням усіх соціально-психологічних закономірностей, згідно з якими розвивається особистість як суб'єкт економіки. На них засновані наступні принципи побудови такої системи соціалізації.

Принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії. В економічному вихованні дитини важливою є організація будь-яких виховних заходів як процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії дитини з оточенням (з педагогами, психологами, батьками, між собою), оскільки успішні економічні відносини є суб'єкт-суб'єктними. Власність – це завжди відносини. Людина вимушена організувати свої взаємини щодо об'єктів володіння не просто з такою абстракцією, як «світ». Вони конкретизуються у відносинах з іншими людьми, які претендують на ті ж блага, прагнучи втілити свої смисли, задовольнити свої потреби, створюючи своє буття в просторі тих само предметів, ідей чи витворів у той саме час.

Оскільки поза іншими претендентами на обмежені ресурси відносини власності не існують, то «економічне» в житті людини – це завжди соціально-психологічне явище. Власність – це завжди відносини з іншими, що співорганізовані, оскільки буттєві простори одного власника співузгоджуються з відповідними просторами інших суб'єктів. І оскільки завжди наявний той, хто претендує на благо, якого прагнеш і ти, то на рівні суб'єктів існує взаємний вплив різних індивідуальних буттєвих просторів. Він означає спів-буття як особливу реальність, яка вже не зводиться до індивідуальних реальностей. В ній не те що розвиваються індивідуальні суб'єкти, але народжується нова суб'єктність – спільна.

Отже, формування економічної культури самою природою економічних відносин націлене на розвиток у школярів суб'єктності як здатності перетворювати життєві блага на свої власні не насильницькими засобами, а в ході партнерської взаємодії з суб'єктами відчуження, на основі усвідомлення взаємної вигоди для усіх учасників.

За суб'єкт-суб'єктної взаємодії можна говорити про певний «сухий залишок», конкретний «приріст» на рівні кожного з учасників такого спів-буття. Ним будуть ті соціально-психологічні надбання, які забезпечуватимуть життєстійкість особистості і становитимуть зміст її соціальності як власника.

Принцип системності. Організація цілеспрямованої соціалізації власника буде ефективною в тому випадку, коли враховуються соціально-психологічні властивості відносин, досвід яких маємо розвивати. Так, доцільною є практика включення (усвідомлення, чуттєвого, емоційного переживання) дитини у певні (емоційні, моральні, чуттєві тощо) зв'язки з кимось іншим, хто претендує на ті речі, ідеї, витвори, які вона вважає своїми, володіє, користується і розпоряджається – на її майно, духовне чи матеріальне.

Найпростішою одиницю відносин власності є тріада зв'язків між двома суб'єктами, які претендують на одне благо (рис.1.1).

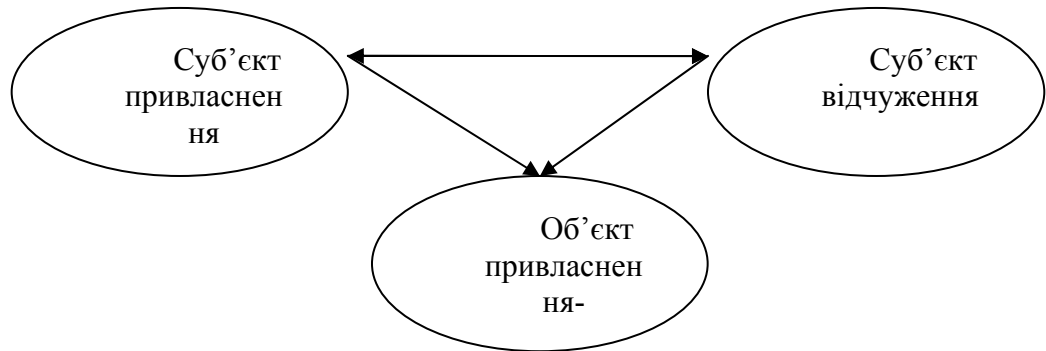

Рис.1.1. Одиниця відносин власності

Але ця тріада ускладнюватиметься і набуватиме системності і узгодженості в свідомості школяра по мірі того, як він усвідомлюватиме усе розмаїття об'єктів власності, якими може володіти.

Тому організація будь-яких заходів з розвитку економічної культури в школі має бути спрямована на :

- 1) усвідомлення школярем закономірностей, смислів, типології можливих відносин, що виникають щодо власності, свого місця і ролі в них (на розвиток когнітивних складових культури);
- 2) переживання цих відносин і формування визначеного, раціонального, співвіднесеного з моральними цінностями, ставлення до них (на розвиток афективних складових культури);
- 3) пошук, розвиток особистісних ресурсів для їх прогнозування і довільної трансформації (на розвиток конативних чи поведінкових складових культури).

Принцип етичності. В дитячі роки власність виникає як соціально-психологічний простір взаємовигідного обміну дитини матеріальними чи духовними благами з іншими людьми. Таким простором для дитини є, перш за все, її особиста власність – її відносини з приводу використання і примноження, захисту і збереження своїх прав на особисту територію і майно (в тому числі, на власне життя і тіло), на особистий час і стосунки, на власні смаки, витівки, ідеї тощо.

Саме це спонукає нас поглянути на особисту економіку дитини з точки зору етики. Навчитись співвідносити власні смаки, пріоритети, потреби з відповідними інтенціями іншої людини і при цьому домогтися власної вигоди за мінімальних втрат – в цьому глибинний смисл процесу формування економічної культури сучасної дитини. Сприяти соціалізації школяра саме у цих відносинах – завдання, що постає перед усіма агентами економічної соціалізації у школі.

У контексті наших методичних рекомендацій йтиметься про те, які соціально-психологічні умови слід враховувати, аби забезпечити формування в учнів навичок включатись, розбудовувати і змінювати (а

пізніше – реформувати) на загальну користь систему відносин привласнення-відчуження життєвих благ.

Норми суспільної моралі, втілені у вимогах до ролі покупця чи споживача, працівника чи вкладника, благодійника чи підприємця, задають етичну розмірність економічній культурі дитини. Вони ж мають зорієнтовувати нас, тих, хто здійснює соціалізуючий вплив на особистість дитини, у русло ринкових цінностей, на шлях цілеспрямованого формування у дітей рис підприємливої людини: свідомої, здатної до рефлексії і критичного мислення, ініціативної і творчої, активної і відповідальної, самостійної у прийнятті рішень щодо привласнення чи відчуження особистих благ.

Саме на розвиток цих особистісних якостей мають бути спрямовані соціалізуючі заходи в системі економічного виховання у школі. Відповідно, економічна освіта в загальноосвітній школі повинна мати той соціально-психологічний вимір, який не може ігноруватись. Врахування останнього у процесі становлення економічної культури школяра – це шлях до поступового формування ініціативного, наполегливого, готового до виваженого ризику, цілеспрямованого, самостійного, незалежного, самовпевненого, прагнучого до самореалізації, поінформованого і відповідального суб'єкта економічних відносин, в першу чергу, - відносин особистої власності.

Принцип балансу приватності-публічності. Економічно культурною людиною не народжуються. Цей психологічний ресурс формується в ході її соціалізації завдяки включенню у різні відносини, спрямовані на отримання прибутку за мінімальні витрати. В дитинстві, як ми зазначали вище, такими відносинами щонайперше стають відносини особистої власності. Остання передбачає відносини з іншими (окремими людьми чи цілими організаціями) з приводу розподілу обмежених життєвих благ, які особисто притаманні, належні виключно одному суб'єктові – їх власникові, – та здатні задовольняти його матеріальні й духовні потреби. При цьому слід враховувати, що в юридичному плані дитина не може виступати як самостійний суб'єкт власності. Тим не менш, від самого народження і протягом усього життя людина вдосконалюється, з одного боку, як суб'єкт безумовного особистого моноволодіння багатьма благами: від власної вітальності, тілесності, людських чеснот до особистої територіальності, майна і соціальних контактів – як суб'єкт приватного життя, своєї приватності.

Принагідно зазначимо сенс терміну «приватність», яка спочатку означала право на особисту власність. Пізніше приватність стала включати також «особисту справу», «приватне життя», досвід сепарації від фізичного і соціального середовища, особистий контроль над обставинами свого життя, відповідальність за здійснювані вибори і просто економічну та інформаційну безпеку. Суттєвою стороною збереження приватності є захист від нагляду, контролю, спостереження.

Таким чином, основою приватності є як категорії, що описують соціальну динаміку, так і категорії, які означають самоконтроль, свободу і відповідальність, тобто суб'єктні властивості особистості [18].

З іншого ж боку, людина все життя розвивається як соціальна істота. Отже, її приватність зазнає становлення на фоні публічності, в просторі оцінок, думок, переконань, конвенцій, образів, що пред'являються іншими. Мало того, життя особистості поступово набуває публічних ознак.

Публічність, насправді, уже закладена у феномені приватності, тісно пов'язана з останньою, означаючи відкритість, доступність і колективність життя суб'єкта. Поняття «публічність» характеризує відкриту розумінню й увазі діяльність особистості, передбачає доступність спостереженню і контролю процедур прийняття рішень, відкритість позиції тощо.

Апеляція до особистої власності школяра. Першою з таких умов і чинників є сама особиста власність школяра – все те в житті школяра, що він називає «своїм», чим володіє і самостійно приймає рішення про його подальшу «долю»: щодо управління, користування та розпорядження.

Зупинимось на уточненні сутності власності, зокрема, особистої. Власність – це відносини між суб'єктами господарської діяльності, система соціально-психологічних, психологічних (емоційних, ціннісних, інформаційних, комунікативних) зв'язків між ними з приводу привласнення-відчуження обмежених благ. Конечність доступу до запасів того чи іншого блага додає йому цінності і перетворює на економічний ресурс, на об'єкт боротьби за його володіння і використання. Об'єкт особистої власності задовольняє виключно особисті потреби власника. За даними різних дослідників, такою може бути потреба у особистому майні як текстові – алегоричному повідомленні іншим людям про себе; як засобі показати міру самоповаги і духовної розвиненості; як засобі налагодження підтримки соціальних контактів; як засобі самопрезентації та підтримки особистої і соціальної ідентичності; як засобі заміщення соціальних об'єктів; як маркері особистої території тощо.

Саме у відносинах «мое-чье», щонайперше, формуються основи економічної культури дитини.

Таким чином, для цілеспрямованого формування пізнавальних, емоційно-ціннісних та поведінкових складових економічної культури школяра педагогам, шкільним психологам, батькам доцільно апелювати до економічної ідентичності дитини, сприяти розширенню репертуару економічних ролей, з якими ідентифікується школяр.

Адже за реалізації економічних ролей (отже, за апробації школярами різних способів оперування своїм чи чийось майном, продуктами своєї чи чийось творчої діяльності, власними витівками та за реалізації авторства власних ідей) дитина, з одного боку, розширює простір власних свобод у відносинах «я-інший». Вона навчається творити, конструювати власне

«Я» із тих можливостей для ототожнення себе з певним типом власника, які надає економічна роль.

З іншого боку, дитина навчається діяти в системі соціального примусу, оскільки економічна роль завжди задає соціальні стандарти поведінки (наприклад, споживання, виробництва, розподілу тощо). Отже, розвиваючи економічну ідентичність дитини, ми сприяємо соціалізації світогляду дитини,

Внутрішньоособистісним ефектом цих процесів є освоєння нормативних вимог, закладених у економічних ролях (наприклад, покупця, продавця, працівника, виробника, платника податків, інвестора, філантропа тощо) при включенні у міжособистісні взаємини з приводу привласнення, перетворення на «свої власні», особистих життєвих благ.

Інтерсуб'єктний підхід. Міжособистісним ефектом формування економічної культури школяра є побудова й розширення соціально-психологічного простору його економічних відносин. Це система позитивно чи негативно значущих соціальних об'єктів або явищ (включаючи його самого), які займають конкретні позиції в структурі його зв'язків зі світом економіки, знаходяться в певних взаємозв'язках один з одним і виконують певні функції або ролі у відповідності з суспільними нормами, правилами і стандартами [8].

Сприяючи розвиткові таких відносин у дитини, ми стимулюватимемо і формування у неї психологічної основи економічної культури – ставлення до особистої власності (до себе та інших як до повноправних власників, до об'єктів привласнення). Когнітивний вимір цього ставлення пов'язаний з формуванням в її свідомості особливого конструкту – «Я-власник» в системі зв'язків «своє-чесь», «своє-чуже», з усвідомленням власної кінечності-безкінечності, протяжності й територіальності особистого світу, свого і чужого, особистого і спільного – взагалі, у пізнанні оточуючого світу в усій його складності, полярності і синергійності і свого місця в ньому. Емоційно-ціннісний вимір ставлення до себе як власника пов'язаний з формуванням цілої гамми переживань, які викликає як привласнений об'єкт, так і самі учасники привласнення. Пов'язаний він і з формуванням, ускладненням системи моральних норм, цінностей, настановлень, якими керується дитина в процесі прийняття економічного рішення. Поведінковий (конативний) вимір ставлення до власності пов'язаний з формуванням широкого репертуару способів привласнення, цілого спектру стратегій поведінки в різних економічних ситуаціях.

По-друге, простір відносин особистої власності – явище інтерсуб'єктне. Всі елементи цього простору характеризуються власною активністю. Тому зв'язки, існуючі між суб'єктом і елементами такого простору, існують у взаємозв'язках і взаємовідношеннях. Оскільки елементами цього простору завжди є інші суб'єкти володіння, то взаємодія між ними є інтерсуб'єктивною, що підтримується взаємними репрезентаціями учасниками взаємодії одним одного та водночас взаємним означенням

дійсності.

1.3. Роль освітнього простору школи у формуванні основ економічної культури школярів

Зі вступом до школи у дитини пов'язане і розширення її соціально-психологічного життєвого простору, вагомою частиною якого є простір її відносин з економічним оточенням. Більше того, шкільна система виховання і навчання стає однією з провідних інституціалізованих культурних форм впливу, в тому числі, на економічне дорослішання особистості учня. Адже зі вступом до школи дитині відкриваються більш широкі можливості для набуття суспільно необхідних якостей. Дитина включається у більш складну (порівняно з сім'єю та дошкільною системою виховання) систему дисциплінації, за допомогою якої здійснюється контроль шкільної спільноти за її дорослішанням, за становленням її як суб'єкта цивілізованих економічних відносин. Цей контроль може бути у формі санкцій, жорстким і каральним, спрямованим на придушення стихійно сформованих неприйнятних для шкільної спільноти форм поведінки, в тому числі й економічної (наприклад, шкільного крадіжництва чи обману, шахрайства, вимагання грошей чи жадібності). Він може виступати і в якості «м'яких» рекомендацій, що дозволяють досить широкий спектр нерегламентованих маніфестацій індивіда. Однак «безконтрольним» учень не залишається. Протягом шкільного дорослішання особистості, на нашу думку, у процесі становлення основ її економічної культури спостерігається парадоксальна єдність двох, на перший погляд протилежних, тенденцій. Йдеться про публічність як характерну рису відносин у школі, і, одночасно, утвердження приватності дитини як індикатора розвитку її суб'єктних якостей. Важливо відзначити, що навчально-виховний процес в школі спрямований на відкриття для учня більш широких можливостей освоїти і проявити чи не будь-які форми культурної активності – мораль, право, політику, мистецтво, релігію, філософію, науку, повсякденність. Саме у процесі освоєння цих форм в учня реалізується можливість самостійно проявляти власну унікальність, і в той же час усвідомлювати необхідність дотримуватись обов'язкового «порядку».

Таким чином, загальноосвітня школа стає для дитини наступним важливим регулятивно-символічним простором економічної культури [14]. Це не тільки місце, де навчають певним соціально потрібним чи соціально престижним навичкам суб'єкта господарювання, тобто дають стандартний для епохи набір необхідних економічних знань. Вона ще є простором, де акцент робиться не на сферу приватну (як це мало місце в сім'ї), а на сферу громадську, більш формалізовану і набагато чіткіше структуровану. Яким би не великим був вплив дому та сім'ї на дитину, цього все ж недостатньо для її успішної соціалізації, оскільки сім'я в кращому випадку є «осередком суспільства», адекватною йому моделлю, де технологічний момент, пов'язаний з необхідністю успішного

функціонування суспільства як єдиного організму, дещо нівелюється близькістю і безпосередністю кровно-родинних взаємин. Школа для учня – теж «ще не життя», але вже і не «приватний будинок», який може існувати цілком автономно по відношенню до суспільства і культури в цілому.

Отже, основний смисл простору шкільної освіти як культурного утворення – у його публічності. Школа, ті норми і правила, на яких вона наполягає, – це завжди корелят публічних соціокультурних пріоритетів [14]. У процесі входження молодшого школяра в простір шкільної освіти ним поступово усвідомлюються і інтеріоризуються особливі процедури, норми, регламенти, правила цієї нової соціальної Інституції. Вони покликані фіксувати як найбільш оптимальні способи організації певної форми культурної діяльності, так і санкції для підтримки прийнятих регламентів. В іншому випадку школа не зможе функціонувати, реалізовувати в допустимих межах покладені на неї культурним співтовариством завдання. У ході розширення соціальних зв'язків учня за рахунок включення його в комунікативні, перцептивні, інтерактивні процеси з представниками різних за статусом соціальних груп. Це вже не тільки члени сім'ї і друзі, з якими дитина має досвід безпосередніх контактів. Але в шкільній спільноті дитина набуває досвіду налагодження і підтримки більш опосередкованих соціальних зв'язків, контактуючи з представниками більших за масштабами соціальних груп, по суті – з виконавцями певних формальних соціальних ролей і статусів – носіями офіційних норм і стандартів поведінки.

Тому процес соціалізації учня в школі набуває одного дуже важливого акценту – дитина, стаючи суб'єктом своєї приватності, змушена утверджувати останню у більш широкому контексті – у публічних відносинах. На наш погляд, основним завданням економічної соціалізації дитини при вступі до школи є якраз навчитися досягати балансу приватності - публічності. Результатом таких змін до соціалізації дитини є її включення в систему більш широких, опосередкованих чіткими суспільними нормами і правилами, відносин з чіткою, визначеною статусно-рольовою структурою. Це означає, що для дитини більш актуальними, відчутними і усвідомлюваними стають такі соціально-психологічні феномени (влада, партнерство, опосередкований вплив, тиск норм і правил тощо), поза якими немає і відносин власності як системоутворюючих економіку.

Надалі розглянемо психологічні основи формування економічної культури школярів на різних вікових етапах.

1.4. Закономірності формування основ економічної культури школярів

Закономірності формування основ економічної культури молодших школярів. У початкові роки шкільного навчання відбуваються зміни в оцінці й усвідомленні дитиною своїх зв'язків зі світом, зокрема, зі

світом матеріальних і духовних речей. Так, в уявленнях про щось особисто своє переважають образи матеріальних речей, представлених в основному предметами повсякденного вжитку (шкільне приладдя й книги, предмети побуту, стіл, стілець, шафа, чашка, ігрове приладдя, домашні улюбленці). Але створення спеціальних експериментальних ситуацій, які стимулюють рефлексію з приводу своєї і чиеїсь господарської діяльності, сприяє ускладненню образу «особисто свого». Стають вагомими і характеристики внутрішнього світу дитини: діти апелюють до власних здібностей, талантів, цінностей, моральних якостей. Спостерігається ідентифікація з особистістю, наділеною позитивними моральними якостями – добротою, відвагою, щедрістю, турботливістю, – у тому числі ідентифікація як з носієм досягнень та здобутків, психічних ресурсів як-то розуму, сили, знань, освіченості. З'являються характеристики, пов'язані з соціальними (соціально-психологічні зв'язки з найближчим оточенням: з домашніми улюбленцями, сім'єю, родиною, друзями, сусідами, школою) та, зокрема, економічними суб'єктами (здавання окремих категорій трудових (робота, зарплатня), фінансових та інвестиційних (банк), виробничих/ підприємницьких (бізнес, власний ресторан, власний магазин, власний готель, своя ділянка землі), благодійницьких відносин.

Найбільш вивченими в психології ціннісними уявленнями дитини про щось «своє» є уявлення про власну територіальність: місце оточуючих особистих предметів, їх межі, про себе в світі і про світ як освоєний простір, про його просторові та якісні характеристики. З правом на особисту територію пов'язане почуття безпеки особистого життя; можливість контролювати інтенсивність соціальних контактів; позначати соціальну приналежність і утверджувати, демонструвати соціальний статус; захищатися від порушення меж особистого простору; отримувати психологічну реабілітацію тощо. Зі вступом до школи в умовах суперечливих відносин між приватністю і публічністю свого життєвого простору переживання власної територіальності стає доволі актуальним. Із дотримання суверенності особистої території дитини починається переживання безпеки не тільки її фізичного простору, власної тілесності, але й особистої влади, дистантності у відносинах, в тому числі, економічних.

Прикладом «своєї» території є дім, особистий простір, а у соціально-психологічному відношенні такими «своїми» стають взаємини з найближчим соціальним оточенням. Дійсно, для повноцінного психічного розвитку дитини винятково важливим є утвердитися в тому, що місце, яке займає її «Я» в цьому світі, – найкраще, мама – найкраща, будинок – найрідніший. З розвитком саме таких уявлень про те, що є твоїм, тісно пов'язане формування цінності самої особистості дитини, її «Я», суб'єктивне почуття життєвого благополуччя, почуття базової довіри до світу, що становитиме в майбутньому психологічну основу життєвого оптимізму дорослого [20]. В укріпленні цих цінностей вагому роль відіграє те ставлення, яке формується набагато пізніше, уже по вступові

дитини до школи: чи сформується в уявленнях дитини образ школи як «другої домівки», чи теплими і довірчими будуть стосунки школяра як з однолітками, так і з педагогами. Окрім того, слід враховувати, що досвід бути повноправним володарем чогось «свого» (території, соціальних контактів, часу, смаків, особистих речей) набувається у повсякденній діалогічній практиці визнання значущими Іншими за дитиною її права на все це.

Наявність усіх цих атрибутів приватності дитини є необхідною і достатньою ознакою її існування [20]. А визнання за нею прав і приватних свобод шкільною спільнотою, життя якої досить регламентоване, а контакти достатньо опосередковані, здійснює свій внесок у становлення школяра не просто як існуючої істоти, але як суб'єкта публічних відносин. Патріотичне виховання, звернення до народних традицій та обрядів, вивчення, популяризація шкільних норм поведінки, інтегровані у єдиний уклад життєдіяльності школи, – синтезована структура локального освітнього простору школи присутня в якості почуття «малої батьківщини», «другої домівки» учня. Саме такі переживання означають для молодшого школяра причетність до «свого», ідентифікація з яким забезпечує сприйняття «свого» як продовження себе, як можливості вийти за межі своєї безпосередньої тілесності й розширити межі власного «Я».

У початкові роки шкільного навчання відбуваються значущі зміни в оцінці й усвідомленні дитиною своїх зв'язків з соціальним оточенням, зокрема, – з економічним. Набуття навичок соціальної взаємодії з групою однолітків і вміння заводити друзів являє собою один з найважливіших етапів розвитку дитини даного віку і закладає психологічні основи для розвитку таких відносин, як лідерство і партнерство.

Когнітивний компонент економічної культури молодшого школяра доцільно розвивати в ході всебічного пізнання ним відносин споживання. При цьому відбувається ускладнення уявлень про особисте та чуже майно (зокрема, свої та чийсь творчі, навчальні досягнення), подальший розвиток уявлень про межі свого-чужого, про себе та інших як учасників відносин праці у ширшій за сім'ю соціальній спільності – у класі чи школі; як учасників споживчих відносин (в цьому віці дитина набуває самостійності як учасник купівлі-продажу товарів у магазинах чи послуг у сфері освіти, в тому числі позашкільної, та у сфері обслуговування).

Економічні уявлення молодшого школяра розвиваються і через опосередковане пізнання відносин, у які включені дорослі в сім'ї: у виробництво, підприємництво, інвестування, благодійництво, сплата податків. У цьому плані для молодшого школяра характерне формування елементарних знань про особисте і чуже майно, в першу чергу, про кишенькові гроші (їх призначення, витрати, збереження, уявлення про знижки, прибутки і борги), активи і заощадження, особисті інтелектуальні та матеріальні досягнення (знання і винаходи, витівки й ідеї), особистий час, особистий і чужий простір, особисті контакти і взаємини.

В цьому віці розвивається позитивне, моральнісне ставлення школярів до себе та до об'єктів власності. У оцінці людини (перш за все, себе) як власника молодші школярі орієнтуються на сформованість позиції господаря, керуються нормами поваги до себе та інших, безкорисливої любові та відповідальності. Ми пояснюємо це тим, що одним із важливих здобутків середнього дитинства є здатність дитини мотивувати свою поведінку моральними міркуваннями, боргом, альтруїстичними настановами.

Окрім того, набувають розвитку і апробації найцінніші в цьому віці особисті потенції власника – інтелектуальні здібності, соціально-психологічні якості, просоціальна поведінка, мотивована моральними цінностями соціальних зобов'язань, альтруїзму, джерелом і носієм яких є саме особистість. Розвиток цих потенцій набуває нового витку в учбовій діяльності та в більш широких міжособистісних взаєминах з однолітками та дорослими. Тоді ж формуються три основні складові позитивних моральнісних якостей особистості власника: елементи готовності до підпорядкування, ввічливості та безкорисливості. Щоправда, елементи зловмисності (самовпевненості та войовничості) також невеликою мірою можуть зорієнтовувати економічну поведінку молодших школярів, що потребує особливої уваги психологів, педагогів, батьків, і профілактики.

Сприяння формуванню здатності до співпереживання, емпатії в цьому віці забезпечить основи альтруїзму, схильність до якого часто є підґрунтям благодійницької діяльності в дорослому житті.

Формування конативних складових економічної культури молодшого школяра пов'язане з тим, що приблизно з 7 років починає функціонувати такий автономний мотив поведінки дитини, як суперництво. У ситуації вибору між двома альтернативами діти, як правило, орієнтовані на вибір тієї, яка дозволяє їм максимізувати власну вигоду і відповідно зменшити вигоду іншої дитини. Але це прямий шлях до формування такої неефективної форми економічної поведінки, як агресивна конкуренція. За умов, коли у дитини є можливість аналізувати спонуки власних вчинків, отримувати щодо цього від оточуючих зважений і аргументований зворотний зв'язок, формується здатність до цивілізованої конкуренції [22].

За результатами досліджень психологів, вперше з'являючись на межі 4-5 років, уявлення про «своє» і «чуже» з віком ускладнюється і набуває більшої осмисленості завдяки накопиченню досвіду оперування кишеньковими грошми [22]. Спочатку не заробляючи їх, а отримуючи «в дар» від щедрот наших, дитина сприймає їх як благодать життя і бажання жити далі. І пізніше, якщо такий дар супроводжується поясненнями, для чого видаються гроші, як їх використовують дорослі, у дитини закладаються *ціннісні основи відповідальності і самоконтролю, а також щедрості*.

Приблизно той же сенс носить збирання скарбів. «Скарбниця» є буквально вмістилищем особисто цінних речей. Можливості *створювати*

і примножувати такі скарби (через влаштування тайників і секретних схованок) відіграють велику роль у формуванні *цінностей ощадливості, немарнотратства*. Колекція, яка повністю заміщає скарбницю з початком шкільного періоду дитинства, є соціальною і більш зумовлена зовнішніми чинниками, пов'язаними з життям дитини в групі однолітків: модою, престижем, суперництвом, міновими відносинами та ін. Тому колекції діти із задоволенням показують один одному, хваляться, пишаються ними. Те, що в «скарбниці» було суто особистою духовною цінністю, в колекції стає *цінністю соціальною* і навіть має матеріальну ціну. У цьому сенсі колекція є «мирською скарбницею», *символом публічного життя дитини*. В колекціонуванні посилено схильність до накопичування та зовнішньо-демонстративний (говорячи побутовою мовою – показний) початок [20]. В цьому віці формуються елементарні знання про призначення грошей, про витрати, уявлення про знижки, прибутки і борги, розвиваються навички підрахунку грошей.

Це фаза активного формування самостійного досвіду життя «в миру», в гущі людей, коли дитина вчиться підкорятися *правилам групового життя*, засвоює *загальноприйняті моделі поведінки відповідно до життєвих вимог соціального середовища*. Це період, коли глибинне душевне життя дитини, яке раніше легко знаходила індивідуальне вираження у фантазіях та іграх, стикається з тиском, впливом і спокусами, існуючими в надрах дитячої спільноти [20]. *Нормою* стає об'єднання для спільного, а тому більш ефективного вирішення спільних проблем.

Освоюється роль споживача, відбувається знайомство на рівні загальної поінформованості з ролюю благодійника, підприємця, бізнесмена, банкіра, продавця (додаток А).

Отже, зазначене вище свідчить про те, що формування когнітивного, афективного, конативного компонентів економічної культури учнів початкової школи має орієнтуватися на розвиток балансу між почуттям приватності і публічності життя дитини. Апеляція до сфери господарської діяльності як самої дитини, так і її найближчого соціального оточення (сім'ї, друзів, шкільного колективу) є стратегічним напрямком цілеспрямованої економічної соціалізації учнів початкової школи.

Закономірності формування основ економічної культури підлітків. На підлітковому етапі привертають увагу ті зміни в свідомості, які обумовлюють розвиток, перш за все, когнітивного компоненту економічної культури. Вони полягають у розвитку рефлексивних механізмів і формуванні світогляду. Розвиток пізнавальних процесів у підлітків характеризується становленням складних форм аналітико-синтетичної діяльності, переходом до абстрактного мислення, розвитком гіпотетико-дедуктивних форм мислення і можливістю будувати умовиводи. Отже, на цих процесах засновується здатність підлітка оперувати складними, абстрактними термінами і поняттями, якими позначаються явища економічного життя, такі, як власність, гроші як еквівалент усіх її форм, бізнес тощо. Очевидно, підліток вже здатний

усвідомлено оперувати цими поняттями, більш глибоко і системно розуміти принципи і закономірності, за якими функціонують всі феномени економічного життя, означені цими термінами.

Беручись за планування заходів по цілеспрямованому розвитку економічної культури підлітка, маємо враховувати те, що вже в ранньому підлітковому віці розуміння економічних явищ індивідом загалом співставне з розумінням дорослої людини. Отже, підлітки здатні досягнути в повсякденних уявленнях чи не всі основні закономірності функціонування економіки, усвідомити свою роль в складних відносинах стосовно розподілу обмежених благ.

З переходом до підліткового віку ставлення до особистих колекцій-скарбів дещо змінюється [20], оскільки вони набувають особливої цінності як такі, що починають *символізувати соціальний статус дитини*. За цих умов щось випадково знайдене чи подароване тепер не таке важливе (отже, вже не є підтвердженням факту просто існування), ніж те, що є в матеріальному плані є більш цінним, оскільки на його здобуття пішли особливі сили і здібності власника, підтвердивши його нові можливості. Отже, у здобутих об'єктах володіння для підлітка втілюються його сильні сторони, особистісні можливості, що значно підвищує статус у відносинах з однолітками. На цьому етапі слід констатувати становлення таких економічних цінностей, як *цінність матеріальних речей, що підтверджують потенційні можливості їх власників, їх соціально-психологічний потенціал як членів підліткової спільноти*. Особливо гостро в цей період постають *питання цивілізованих, суспільно прийнятних способів здобуття матеріальних ресурсів для того, щоб отримати бажане благо*.

Для підлітка гроші – це, перш за все, міра і оцінка його праці. Він починає використовувати гроші у відповідності з тими стосунками, які складаються в економічному просторі, в який переміщується його діяльність. Такі зміни у розумінні грошей підлітком визначаються зміною його місця в економічній реальності, переходом його з соціально-економічного простору купівлі-продажу в простір виробничо-діяльнісний, підприємницький.

Загалом формування когнітивного компоненту економічної культури підлітків має бути орієнтоване на розвиток категоризації себе як суб'єктів привласнення та примноження економічних благ; на осмислення ними ролі учасників відносин власності як активної, перетворюючої та пов'язаної з контролем і змінами; на спроби виходу за межі безпосередньо сприйманого і осяжного світу особистої економіки, виходу поза межі буденних взаємин накопичення і збереження, на спроби пізнання більш широких відносин власності.

Емоційно-ціннісний компонент економічної культури підлітка, очевидно, також має свою специфіку. За визнанням багатьох дослідників цього віку, емоційне життя підлітка – найбільш уразлива сфера психічної реальності. У нормі до середини або трохи пізніше - до кінця

пубертатного віку підліток навчається справлятися зі своїми емоціями, перестає вдаватися до імпульсивних, спровокованих емоцією, вчинків та дій, в тому числі – в економічній сфері.

Окрім того, у змісті самооцінки підлітків превалюють основні моральні риси – доброта, чесність, справедливість. Досить високий рівень самокритичності підлітків дозволяє їм визнавати в собі багато негативних якостей і усвідомлювати необхідність їх позбавитись.

На підлітковому етапі формування економічної культури особистості актуальним є образ власного економічного «Я», вписаного у відносини з іншими «Я», тобто розгортання активного пізнання усєї системи економічних відносин і свого ставлення до неї [22].

Окрім того, одне з найважливіших досягнень підліткового віку – цінність власного «Я», або почуття власної гідності, яке характеризується стабільністю, силою і привабливістю. Незважаючи на подальші відкриття себе, підліткове відчуття власної цінності буде завжди служити основою для збереження впевненості в собі і власної значущості. Крім глобального почуття самоцінності у підлітків формуються окремі самооцінки, наприклад, у відносинах з батьками, вчителями, дітьми. Позитивні дитячо-батьківські відносини є необхідним фактором у формуванні емоційного комфорту і благополуччя підлітка, і сприяють більш швидкій адаптації до нового соціального та освітнього середовища.

Наші дослідження показали, що для економічної культури характерна присутність цінностей зла, ригідності та категоричності позиції власника; цінностей динамізму та інструментальної оснащеності власника і цінностей можливостей та потенцій.

Загалом програми з формування афективного компоненту економічної культури підлітка мають враховувати неоднозначність, прихованість, непрявленість окремих економічних явищ для підлітків, отже, бути орієнтованими на глибоке пізнання і рефлексію багатьох економічних явищ. Тим більше, що за результатами наших досліджень, підлітки роблять спроби відчуті власність на рівні переживань, проникнути в сутність економічного блага, сприймають з певним емоційним відтінком, акцентують увагу на його освоєності, приналежності.

Формування конативних складових економічної культури підлітка також має свої особливості. Підлітки здатні усвідомити закономірності споживчої (знання про вартість, ціна матеріальних благ, поняття боргу, оптової торгівлі та вроздріб), трудової (оцінка своїх можливостей по зарплатні), фінансової (оцінка фінансових перспектив сім'ї, знання сутності кредитування, пільг і санкцій за несплату кредитних зобов'язань) поведінки.

У розпал підліткового віку школяр вже зазвичай усвідомлює цінність і вартісність власного майна, таких особистісних якостей, як ініціативність та підприємливість, усвідомлює важливість фінансової грамотності, цінність ощадливості і економії [6].

У цей період освоюються правила: 1) *споживчої поведінки* (ведення особистого бюджету свого хобі, підбивання балансу в особистому бюджеті; правила економної, ощадливої поведінки; правила розрахунку щомісячних витрат за одним з регулярних видів економічної діяльності (наприклад, свого хобі, витрат на домашнього улюбленця, підсумовування та здійснення комунальних платежів); 2) *фінансової поведінки* (правила дотримання боргових зобов'язань).

Нормою є розуміння таких феноменів *споживчої* (знання про вартість, ціну матеріальних благ, поняття боргу, оптової торгівлі та вроздріб), *трудової* (оцінка своїх можливостей по зарплатні), *фінансової* (оцінка фінансових перспектив сім'ї, знання сутності кредитування, пільг і санкцій за несплату кредитних зобов'язань) поведінки.

Освоюється роль найманого працівника.

Під кінець підліткового віку особистість особливої цінності набуває почуття фінансової незалежності і самостійності [6].

У цей період освоюються правила: 1) *споживчої поведінки* - ведення особистого бюджету свого хобі, підбивання балансу в особистому бюджеті; правила економної, ощадливої поведінки; правила розрахунку щомісячних витрат за одним з регулярних видів економічної діяльності (наприклад, свого хобі, витрат на домашнього улюбленця, підсумовування та здійснення комунальних платежів); 2) *фінансової поведінки* (правила планування особистих фінансів, алгоритм відкриття депозитного рахунку, зняття і зарахування грошей, відслідковування руху грошей на банківському рахунку), 3) *трудової поведінки* (знання трудового законодавства та умов оплати праці за наявності та відсутності трудового досвіду, правила ведення переговорів з роботодавцем та обговорення зарплатні, знання умов отримання неповнолітнім офіційної оплачуваної роботи).

Нормою є розуміння таких феноменів *споживчої* (знання про операції з банківськими рахунками, поняття страхування), *фінансової* (наявність фінансових звичок, наприклад ведення фінансового щоденника – щоденних, тижневих, щомісячних витрат) поведінки. Освоюється роль підприємця.

Як зазначає П. Уєблі [29], у цьому віці завдяки зростанню кількості кишенькових грошей, можливостям мати дрібний підрібок помітно зростає й економічна незалежність і економічні можливості особистості.

Загалом програми з формування конативного компоненту економічної культури підлітка мають враховувати готовність підлітка як до захисту своїх інтересів і благ, так і до активного їх відстоювання та до перемоги в конкурентній боротьбі; осмислення особистої економіки як рухливих процесів зростання, розвитку, змін, метаморфоз; вмотивованість підлітків до покращення свого матеріального становища, прагнення добробуту і матеріального благополуччя; схильність до безкорисливого надання допомоги потребуючим.

Поза усім психологічним ускладненнями підліткового віку, але за низького рівня економічної поінформованості про можливості підзаробити чи отримати благо шляхом обміну, саме в підлітковому віці частішають випадки крадіжок, вимагання грошей у дітей та однолітків, обману і шахрайства. В цьому контексті соціалізуюча роль школи неабияка. Тому особливо важливою є психопрофілактична робота серед підлітків щодо запобігання проявам ризикованих форм економічної поведінки: інформування про її наслідки, ознайомлення батьків і самих дітей з причинами такої поведінки, їх ознаками, ознайомлення з правилами і послідовністю конкретних дій і мотивування до законних і суспільно прийнятних способів отримання благ, розвиток критичного мислення для запобігання маніпулятивному зовнішньому рекламному впливові.

Закономірності формування основ економічної культури старшокласників. Юність – перехід до самостійного життя. У цей період починається психологічне дозрівання, яке пов'язане з розвитком самовизначення, самосвідомості.

Особливості пізнання особистої власності старшокласниками полягають в тому, що відбувається усвідомлення реальності особистої власності як динамічного явища, через категорії плинності та послідовності; осмислення її як процесу, що потребує прогнозування та планування, отже підлягає особистому контролю і потребує навичок управління; осмислення досвіду відносин особистої власності як необхідного вже сьогодні; апробація власної інтуїції, креативності та ініціативи як особистих психологічних ресурсів в управлінні особистою власністю; усвідомлення потреби у матеріальному самозабезпеченні і своїх для цього ресурсів; категоризацію себе як суб'єкта примноження економічних благ; включення у більш широкі економічні відносини.

Особливості розвитку емоційно-ціннісних складових економічної культури зумовлені загальними психологічними закономірностями розвитку особистості старшокласника. Так, на основі розвитку оціночних суджень, які визначаються вже власним ідеалом [29], у оцінці особистої власності старшокласники спираються на почуття вигоди, користі, прибутковості для себе. Для старшокласників характерні цінності незалежності та інструментальної оснащеності, доповнюються цінностями потенцій та можливостей особистості старшокласника, втілюваних у термінальних цінностях-цілях любові, влади, здоров'я, принциповості, відповідальності.

Формування програм розвитку економічної культури старшокласників має орієнтуватись на те, що юнаки усвідомлюють цінність власних можливостей і талантів як економічних ресурсів. Правила, якими оволодівають старшокласники, стосуються широких умов розгортання економічних відносин: від збереження кредитоспроможності, умов отримання розстрочки до підбиття балансу в щорічному сімейному бюджеті, заповнення бланку податкової декларації (за наявності досвіду

зайнятості), підготовки заяви на матеріальну допомогу, ділового етикету [6].

Нормою є розуміння основних фінансових і споживчих феноменів (сутність пенсій, облігацій, премій, відсоткових ставок, форм матеріальної допомоги), феноменів трудових відносин (усвідомлення форм оплати праці, основних статей витрат), уміння оцінювати матеріально власні економічні можливості (домагання щодо зарплатні), цінність раціонального споживання.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ ПРОГРАМИ «ОСНОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ»

2.1. Психологічні особливості програми «Основи економічної культури для молодших школярів»

При розробці курсу в якості вихідних положень були прийняті наступні:

1. Мислення молодших школярів носить конкретний характер, тому за основу беруться поняття та явища, з якими діти не раз зустрічались у житті.
2. Для активізації процесу навчання та виховання використовуються різні методи (оповідання, гра, розбирання ситуацій, дискусія, зображувальна діяльність та ін.).
3. Соціально-економічні знання, які отримують школярі, повинні формувати громадянина та відповідати нормам і правилам, прийнятим у суспільстві.

Використання у навчальному процесі сюжетно-рольових, ділових ігор, імітуючих зміст соціальної та професійної діяльності людини, дає можливість створити атмосферу природного входження дітей в конкретну ситуацію, пов'язану з розв'язанням економічних проблем.

Учителям пропонується звернути увагу на необхідність розвитку активності та самостійності учнів, виховання ощадливості та раціональності, формування економічного мислення.

Програма курсу ставить наступні цілі навчання:

- формування фінансово-економічної грамотності та виховання економічної культури учнів;
- формування основ економічного мислення та навичок в прийнятті самостійних рішень в різних життєвих ситуаціях;
- формування соціально-економічної компетентності на рівні готовності до свідомої участі в економічному житті суспільства;
- формування практичних навичок використання фінансово-економічних інструментів
- розвиток здібностей школярів до діяльності в сфері економіки та фінансів

Курс розроблено на підставі особистісно-орієнтованого підходу до економічної освіти школярів. Саме це дозволяє формувати у них економічне мислення та економічно значущі якості особистості, навчати їх робити економічно і морально обгрунтований вибір, приймати рішення та відстоювати свою думку. Включенню дітей в рішення економічних проблем сприяє програма розроблених занять.

Програма орієнтована на учнів 4-х класів загальноосвітніх шкіл, гімназій, ліцеїв. Дитина в цьому віці психологічно готова до засвоєння основ економічної культури, перш за все об'єктивно, тобто вона володіє

необхідним для початку навчання рівнем психологічного розвитку. Загальновідома гострота та свіжість її сприйняття, допитливість, яскравість уявлення. Увага її вже відносно довга та стійка, дитина отримала деякий досвід керування своєю увагою, самостійною її організацією. Пам'ять дитини також достатньо розвинута – легко та міцно запам'ятовує вона те, що її особливо вражає, що пов'язано з її інтересами, досвідом.

Програма курсу складається з окремих тем-модулів, що дозволяє викладати даний курс протягом навчального року з режимом занять – 1 година на тиждень. Організаційно курс розрахований на 35 годин (табл.1).

Модульний розподіл програми дозволяє здійснювати вивчення окремих тем, як самостійних блоків, так і використання окремих уроків в межах заходів, спрямованих на формування економічної культури учнів.

Таблиця 1

Тематичний план програми курсу «Основи економічної культури для молодших школярів»

№ теми	Назва теми	Кількість годин
1.	Тема «Економіка»	8
	Урок 1. Що таке економіка. Обмеженість ресурсів	
	Урок 2. Обмеженість часу (найважливіший ресурс)	
	Урок 3. Можливості задоволення потреб	
	Урок 4. Обмеженість можливостей. Вибір	
	Урок 5. Без чого людині не обійтись	
	Урок 6. Бажання і можливості	
	Урок 7. Речі першої необхідності у вашому домі	
	Урок 8. Контрольна робота	
2.	Тема «Гроші»	9
	Урок 9. Гроші, їх походження	
	Урок 10. Чому потрібні гроші?	
	Урок 11. Потреба людей у грошах	
	Урок 12. Гроші у твоїй сім'ї	
	Урок 13. Як і де зберігати гроші	

	Урок 14. Гроші у різних країнах	
	Урок 15. Багатство	
	Урок 16. Багатство і культура	
	Урок 17. Контрольна робота	
3.	Тема «Власність»	4
	Урок 18. Що таке власність	
	Урок 19. Особиста власність. Сімейна власність.	
	Урок 20. Приватна власність. Створюємо фірму.	
	Урок 21. Контрольна робота	
4.	Тема «Доходи та витрати»	9
	Урок 22. Доходи сім'ї	
	Урок 23. Твій внесок у доходи сім'ї	
	Урок 24. Витрати сім'ї	
	Урок 25. Витрати. Бюджет сім'ї	
	Урок 26. Доходи підприємств та держави.	
	Урок 27. Витрати підприємств та держави	
	Урок 28. Бюджет	
	Урок 29. Що означає економити	
	Урок 30. Контрольна робота	
5.	Тема «Купівля-продаж товарів та послуг»	5
	Урок 31. Покупець та продавець	
	Урок 32. Де купують товари	
	Урок 33. Конкуренція	
	Урок 34. Контрольна робота	
	Урок 35. (Підсумовуючий) Старі казки з новим змістом	
	Всього	35

2.2. Методичні розробки уроків програми «Основи економічної культури для молодших школярів»

Тема 1. «Економіка»

Урок 1. Що таке економіка. Обмеженість ресурсів

Мета уроку. Розвинути економічне мислення, інтерес до економічних знань.

Завдання уроку. 1. Познайомити з новим предметом. 2. Навчити новим поняттям.

Основні поняття. Економіка, економічні показники, ресурси.

Зміст уроку

Можна почати так: «Скажіть, вам знайомо слово «ЕКОНОМІКА»? Спочатку слово «економіка» (у перекладі з грецької мови) означало «мистецтво ведення домашнього господарства», «ощадливість». З того, що вас оточує, з домашніх справ і турбот починається ваше економічне життя. З економікою стикається будь-яка людина – робітник і фермер, математик і співак, школяр або дошкільник.

Імовірно, для того щоб одразу зацікавити вас вивченням нового предмету, треба було почати з чогось цікавого та привабливого. Наприклад, «бізнес для молодих», а то одразу складне поняття – «економіка». До речі, в перекладі з англійської, «бізнес» – це «справа». А зараз більш цікаве: без економіки немає ніякого бізнесу і не може бути. Так що починати потрібно з економіки.

Економіка – це наука, як і багато інших наук, які ви вивчаєте у школі. Наприклад, математика, географія або фізика. Але що відрізняє економіку від інших наук? З іншими науками у своєму житті ви будете зустрічатись періодично, непостійно, якщо, звичайно, не станете вченими або науковими співробітниками в тій чи іншій галузі. А з економікою вам доведеться стикатися кожен день. Навіть не стикатися, а жити вам доведеться за певними економічними законами, ким би ви не були – вченими, робітниками, лікарями, техніками або інженерами. Все наше життя ніби овіяно економікою.

Як ви укриваєтесь ковдрою, коли лягаєте спати, так і наше повсякденне життя знаходиться під такою «економічною ковдрою». Ви можете казати, що немає ніякої економіки. Будь ласка, але це все рівно, що заявити: «Завтра сходу сонця не буде». Щоб ви не говорили і не діяли, а сонце зранку знов з'явиться на небі.

Зрозумійте мене правильно, я ні в кому разі не хочу сказати, що інші науки та предмети, які вивчають у школі, не є важливими. Зовсім ні, вони всі вам згодяться у житті. Може бути, навіть стануть частиною вашого життя. Наприклад, хтось з вас може стати лікарем і відкрити ліки від захворювань, які зараз не виліковуються. Можливо, хтось стане фізиком і відкриє новий вид енергії, який дозволить людям здійснювати дальні космічні перельоти. Навіть, якщо ви і не будете вченими, не усі ж повинні

бути вченими, а будете інженерами або робітниками, які добре розбираються у своїй справі, без вас просто не зможуть обійтись на заводі або на фірмі. Я ще раз повторюю, що найбільш часто вам доведеться стикатися з економікою, ким би ви не були – вченими, робітниками, лікарями, акторами або інженерами.

Чому всі люди повинні хоч трішки розбиратись в економіці? Тому що жити і розуміти життя буде легше. Тому що економіка – це наука, яка вивчає повсякденне життя. Наше життя, ваше, моє, ваших батьків - усіх людей у світі залежить від економіки.

Існують наукові визначення економіки, строгі, правильні, може бути на ваш погляд нудні, але нам без них ніяк не обійтись. Ось одне з таких визначень, його запропонував англійський вчений Альфред Маршалл, він говорив так:

«Економічна наука займається дослідженням нормальної життєдіяльності людського суспільства».

Існує інше визначення економіки :

«Економіка – це наука про розумне ведення господарства».

Економіка – це відносини між людьми, які у них складаються, коли вони створюють товар, інші продають його, треті купують. Товаром може стати все, що продається і купується. Це можуть бути різні речі, наприклад, послуги (підстригти – у перукарні, відправити лист – на пошті). А також твори мистецтва: пісня, вірш, картина. Ідеї також продаються, це може бути проект нового автомобілю або наукова розробка. І робоча сила людини йде на продаж, за неї виплачується заробітна плата. Ви їдете автобусом, купуєте хліб, дзвоните по телефону, дивитесь телевізор, читаете книгу, а економіка завжди поруч з вами.

Отже, економіка – частина нашого життя, а економічна наука займається її вивченням.

Як держава визначає роботу економіки?

Для цього застосовуються різні «ЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ». Можна сказати – оцінки. Як у школі оцінюють твої знання, твій розвиток? Ставлять тобі оцінки. Отримав двійку з математики – ось тобі і показник твого розвитку. Через три дні отримав оцінку 11– це означає, що став працювати краще.

Існують економічні показники розвитку держави. Наприклад, до них відноситься показник безробіття, в різних країнах він може бути різний (3%, 20% та ін.).

До економічних показників також можна віднести розмір мінімальної заробітної плати в країні. У нашій країні він складає на 2015 рік – 1218гривень.

Отже, ми познайомились з наукою економікою.

Давайте познайомимось з важливим економічним поняттям.

Розгадайте шифр, у якому сховано слово.

РИРЕСУС (ресурси)

- Що таке ресурси? (Все необхідне для створення економічних благ).

- Які види ресурсів бувають?
- 1. Природні – усі види багатства, які використовує людина у своїй господарській діяльності.
- 2. Економічні – тобто, створені працею людини.
- 3. Трудові – усі здорові люди, які володіють знаннями, вміннями та здібностями до праці (до них не відносять дітей та пенсіонерів).

Наведіть приклади кожного виду ресурсів.

(наприклад, природні – земля, повітря, вода та ін.; економічні – розвідані родовища корисних копалин, капітал).

Далі дітям пропонується ситуація:

Три учні на дошці записують економічне поняття (Біля дошки лежить тільки один шматочок крейди).

- Вам не вистачило крейди. Яка виникла проблема? (Нестача крейди).
- Чому, якщо до нас прийдуть гості, не всім вистачить місця за партами? (Не вистачає парт).
- Яка проблема виникла? (Обмеженість ресурсів).

На дошку вішається табличка

Обмеженість ресурсів

Усе в світі має свої межі, також обмежені і ресурси: природні, економічні, трудові. З якими ситуаціями обмеженості ресурсів ви стикалися вдома, у школі, у класі?

- Хотіли помити столи 5 людей, а ганчірка – всього одна.
- Хотіли малювати на дошці, а крейди не вистачило всім.
- На уроці потрібно було розфарбувати фігуру червоним кольором, а олівця червоного не знайшлося.

На яких уроках частіше виникають такі ситуації?

Майже на усіх: то олівець зламався, то ручка не пише і т. п. Це обмеженість яких ресурсів? (Економічних ресурсів завжди недостатньо для задоволення усіх потреб).

Розгадайте шифр, у якому сховані слова, які відносяться до економіки

СПЕНЯ (пенсія)
 ЛАКМЕРА (реклама)
 ОВІДРОГ (договір)
 КАНОЕКОМІ (економіка)
 ВТАОР (товар)
 КНИРО (ринок)

Урок 2. Обмеженість часу (найважливіший ресурс економіки)

Мета уроку. Формувати поняття обмеженості часу.

Завдання уроку. Розглянути поняття часу як одного з найважливіших ресурсів економіки. 2. Виховувати розуміння необхідності розподілу часу, виконання розпорядку дня.

Основні поняття. Обмеженість часу, розпорядок дня.

Зміст уроку

Почніть урок з повторення основних понять минулого уроку. Попросить школярів згадати, про що йшла мова на уроці, та запишіть на дошці словосполучення «ОБМЕЖЕНІСТЬ РЕСУРСІВ».

Запитайте, з якими обмеженнями діти стикались самі, про які обмеження їм відомо від дорослих. Вислухайте відповіді якомога більшої кількості учнів, при цьому не обмежуйте їхню фантазію та намагайтесь, щоб відповіді були різноманітні. Допоможіть дітям навідними запитаннями.

Приблизні варіанти відповідей:

Обмежена кількість грошей – неможна купити все, що бажається.

Число пасажирів у літаку обмежено кількістю місць.

Кількість меблів у кімнаті – розміром кімнати.

Число білетів в театр – числом місць.

Число переглянутих за день мультиків – тривалістю вільного часу.

Кількість молока у бідоні – розміром бідону.

Далі повідомте школярам, що найважливішим ресурсом є час. Для актуалізації знань учнів про необхідність зберігати час прочитайте казку **Є. Шварца «Про загублений час»**. Обговорить цей твір. Поясніть, що час необхідно зберігати, економити, та запропонуйте дітям разом скласти розпорядок дня.

Приклад

7.00 – 8.00 – підйом, зарядка, сніданок

8.00 – 13.00 – школа

13.00 – 15.00 – обід, прогулянка, відпочинок

5.00 – 17.00 – приготування уроків

17.00 – 19.00 – відвідування спортивної секції

19.00 – 19.30 – вечеря

9.30 – 20.30 – спокійні ігри, читання

20.30 – 21.00 – приготування до сну

21.00 – 7.00 – сон

Побажайте школярам виконувати складений розпорядок дня, подякуйте їм за гарну працю.

Завдання

Спробуйте виділити такі справи, які можна виконувати одночасно.

Пообідати – 20 хв.

Вимити посуд – 20 хв.

Зробити уроки – 2 год.

Прати за допомогою пральної машини – 1,5 год.

Купити в крамниці молоко – 40 хв.

Пришити гудзик – 10 хв.

Полагодити стілець – 30 хв.

Розповісти брату про справи в школі – 30 хв.

Привести молодшого братика з дитячого садочку – 40 хв.

Урок 3. Можливості задоволення потреб

Мета уроку. Повторити основні поняття курсу «Економіка».

- Завдання уроку.* 1. Закріпити знання понять «ресурс», «економіка».
2. Познакомити учнів з поняттям «потреба».

Основні поняття. Ресурси, потреби, економіка.

Зміст уроку

На початку уроку привітайте дітей, що вони вже третій урок вивчають таку необхідну для суспільства та для людини науку, як економіка. Напишіть на дошці слово «ЕКОНОМІКА» та запитайте, що воно означає (наука про розумне ведення господарства).

Запропонуйте дітям пояснити, як вони розуміють прислів'я :

«Без господаря товар плаче, без господаря дім сирота».

«Багато спати – добра не бачити».

Аналізуючи відповіді, підкресліть важливість праці, розумного господарювання, необхідність економічних знань.

Попросіть учнів назвати економічні терміни. Намагайтесь, щоб учні вимовили слово «ПОТРЕБА», та запишіть його на дошці. Попросіть пояснити його значення та навести приклади потреб. Скоріше за все, школярі дадуть відповіді, що потреба – це те, що є необхідним, без чого не можна обійтись. Під час того, як учні наводять приклади різних потреб, намагайтесь їх класифікувати, узагальнювати.

Відмітьте, що не можна обійтись без їжі, повітря, води, сну (це фізіологічні потреби); без ліків, щеплень (потреба у здоров'ї); без школи, бібліотеки, читання (потреба в освіті) та ін. Намагайтесь, щоб кожен учень назвав хоча б одну потребу.

Повідомте дітям, що потреби – це не тільки те, без чого не можна обійтись, наведіть приклади бажань різних людей. Підсумовуючи дискусію скажіть, що економіка враховує бажання та потреби усіх людей і визначає способи їх задоволення.

Далі повідомте дітям, що різні люди мають різні потреби, та попросіть їх виявити, від чого можуть залежати потреби. Під час надходження відповідей учнів, намагайтесь їх узагальнювати: потреби людей залежать від сезону, від клімату, віку, смаку, звичок, професії, інтересів, місця проживання, часу доби та ін.

Наступним важливим поняттям економіки, яке необхідно нагадати дітям, є поняття «ресурс». Напишіть на дошці слово «РЕСУРС» та попросіть дітей пояснити його значення, навести приклади. Попросіть дітей згадати, про які види ресурсів вони чули. Обговоріть з дітьми основні види ресурсів: природні (земля, повітря, вода); тваринні; рослинні; трудові; корисні копалини; економічні; грошові і т. п. Обведіть слово «РЕСУРСИ» на дошці овалом, проведіть від нього стрілки та на кінцях стрілок під час надходження відповідей записуйте назви різних видів ресурсів. Вимагайте у дітей, щоб вони називали:

- конкретний ресурс (наприклад, вугілля);
- вид, до якого цей ресурс належить (корисні копалини);

- потреби людей, які він може задовольнити (тепло).

Далі покажіть дітям персонажі на малюнках. Запропонуйте назвати потребу та ресурс, які відносяться для певного персонажу (відповіді можуть бути різні) :

1. Дівчинка під дощем (потреба – захист, ресурс – парасолька).
2. Хлопчик з портфелем (потреба – освіта, ресурс – школа).
3. Хворий (потреба – здоров'я, ресурс – ліки).
4. Водій з каністрою (потреба – пересування, ресурс – бензин).

Наприкінці уроку подякуйте дітям за працю.

Урок 4. Обмеженість можливостей. Вибір

Мета уроку. Розкрити необхідність проблеми вибору.

Завдання уроку. 1. Показати дітям необхідність вибору у житті людини. 2. Розкрити зв'язок проблеми вибору з економічною наукою.

Основні поняття. Вибір, обмеженість ресурсів.

Зміст уроку

Учитель. Щоб визначити тему нашого уроку, я пропоную вам наступну ситуацію. Мама вам дала кишенькові гроші – 25 гривень. Ви після школи зайшли у супермаркет і побачили, що там продається:

шоколад – 15 гривень
 чіпси – 10 гривень
 морозиво – 12 гривень
 книга – 15 гривень
 зошит – 3 гривні
 олівець – 2 гривні

- Щоб ви купили? Чому?
- Хотілось би купити все? Чому не можете купити все?
(Обмежені гроші, економічні ресурси).
- З якою проблемою ви зіткнулись? Що вам доведеться зробити?
(Зіткнулись з проблемою вибору).

Отже, тема нашого уроку «Вибір».

Сьогодні ми познайомимось з проблемою вибору, у житті з нею часто доводиться зустрічатись.

Кожен робить свій вибір, тому що у нас різні бажання та можливості. Ми обираємо весь час, навіть іноді не розуміючи цього. І кожен раз, оцінюючи, що для нас найкраще – те чи інше, і що при тому втрачаємо або віддаємо взамін.

Наприклад, займаючись зараз економікою та отримуючи корисні знання, ви втрачаєте можливість погуляти в цей час та відпочити; граючи та отримуючи задоволення від гри, ви втрачаєте можливість допомогти мамі та заслужити її похвалу; вступаючи до музичної школи, ви втрачаєте можливість вчитись у спортивній або художній.

Як тільки ви оберете що-небудь одне, ви у той же час втрачаєте можливість отримати щось інше.

Чи правильно ви робите свій вибір? Як зробити правильний вибір?

Це дуже важлива проблема, яку і допомагає вирішити наука економіка.

На уроці ми зіткнемось із ситуацією, коли доведеться зробити вибір. І навіть буде можливість оцінити, чи вірний вибір ви зробили.

Згадайте, сьогодні вам вже доводилося робити вибір? (Що з'їсти на сніданок, що одягнути та ін.).

- Чи завжди робити вибір легко? (Ні, так як доводиться від чогось відмовлятися).
- Що таке вибір?

Запишіть у зошитах

Вибір – задоволення одних потреб та відмова від інших

Обираючи, нам доводиться від чогось відмовлятися. Те, від чого людина відмовляється, буде ціною вибору.

Наприклад

1. У магазині я хотіла купити тістечко. Довго думала, трубочку або глазуроване. Обрала трубочку, відмовилась від глазурованого. Вибір – трубочка. Ціна вибору – глазуроване тістечко.

2. У неділю я обирала: або дочитати книгу, або подивитися комедію по телевізору. Я вирішили почитати книгу, відмовившись від фільму. Вибір – книга. Ціна вибору – фільм.

Кожен робить вибір по-своєму. Якій вибір зробите ви?

Ситуації

Учні біля дошки озвучують ситуацію, запропоновану їм на картці.

1. Закінчився урок. Перерва триває 15 хвилин. За цей час тобі хотілось би випити у їдальні склянку чаю з булочкою та ще і побігати шкільним коридором. Але час обмежений.

2. Ти добре закінчив чверть. Батьки вирішили порадувати тебе. Запропонували сходити в кіно на цікавий фільм або в кафе «Морозиво».

Питання :

- Який вибір ти зробиш?
- Від чого доведеться відмовитись?
- Що буде ціною вибору?
- Що таке ціна вибору?

Проблема вибору виникає не тільки через нестачу будь-яких благ, але і через нестачу часу. Буває, і на вулиці хочеться погратись, і уроки потрібно робити, і книжку почитати, але на все часу не вистачає.

Зупинити час або збільшити кількість часу на добу не можна. Але ви, звичайно, помічали, що один встигає зробити багато чого, а про іншу людину говорять, що у неї «час тече між пальцями». Як на вашу думку, чому?

Щоб боротись з обмеженням часу, люди навчилися правильно розподіляти його: придумали розпорядок дня, розклад, режими та інше, що дозволяє їм найбільш корисно використовувати час. Усім відомий герой ведмедик Вінні-Пух також вирішив економити час та склав режим дня (на дошці):

11.00 – 12.00 – підйом

12.00 – 13.00 – сніданок
 13.00 – 15.00 – сон
 15.00 – 16.00 – обід
 16.00 – 17.00 – ігри з П'ятачком
 17.00 – 18.00 – ігри з осликом Іа
 18.00 – 19.00 – вечеря
 19.00 – 22.00 – похід у гості
 22.00 – 23.00 – друга вечеря
 23.00 – 01.00 – перегляд телевізора
 01.00 – 11.00 – сон

Вінні-Пух точно виконав цей режим, але часу йому все одно не вистачало. Як, на вашу думку, чому?

У цьому режимі немає по-справжньому цікавих та корисних занять. Немає навчання, немає праці вдома, нагороді та ін. Змініть цей режим дня так, щоб він був корисним.

Це і буде вашим домашнім завданням.

Урок 5. Без чого людині не обійтись?

Мета уроку. Формування поняття про необхідність предметів, товарів, послуг.

Завдання уроку. 1. Роз'яснити залежність потреб від ситуації. 2. Формувати вміння узагальнювати, оперувати поняттями. 3. Формувати вміння виділяти головне, необхідне. 4. Дати уявлення про необхідні атрибути професії.

Основні поняття. Економіка, потреби, вибір,

Зміст уроку

Розпочніть урок з повторення того, що таке економіка. Намагайтесь, щоб діти самі назвали основні вивчені ними положення: економіка – наука про розумне ведення господарства; про обмеженість ресурсів; про вибір.

Запитайте учнів :

- Коли ви приймали які-небудь рішення, що вами керувало?
 - На підставі чого мама обирає, чим нагодувати дітей на обід: супом, борщем, котлетами з гарніром або морозивом? (Звичайний обід є більш корисним).

- Що ти обереш : бутерброд або жувальну гумку? (Якщо голодний, то бутерброд).

Задайте декілька аналогічних запитань.

Учні роблять висновок, що не завжди при виборі керуються міркуваннями смаку. Іноді необхідно вирішувати, можна обійтись без цього чи ні.

Попросіть школярів назвати речі, без яких людина не може обійтись. Розташуйте предмети, які називають школярі, за групами: *необхідні, обов'язкові, бажані.*

Підсумовуючи роботу, повідомте школярам, що потреба в тих або інших речах залежить від сезону, професії, віку та ін. і запропонуйте учням виконати наступне завдання – *«Антін вирушає у мандрівку»*. Запитайте, щоб діти порадили Антону взяти із собою. Запропонуйте дітям написати або намалювати ці речі. Зазначимо, що діти почнуть запитувати, куди їде Антін, чи надовго та ін. Попросіть їх пояснити, яким чином набір предметів залежить від даних факторів. Не обмежуйте фантазію дітей.

Наступний етап уроку має ціллю не тільки нагадати дітям види основних ресурсів, але і формувати їхні уміння знаходити загальне, узагальнювати, оперувати вже знайомими їм поняттями.

Скажіть школярам, що ви будете їм зачитувати перелік різних предметів, та запропонуйте визначити одним словом, які потреби вони задовольняють. Попередьте, що відповідати можна тільки з вашого дозволу.

1. М'ясо, банани, молоко, хліб, яблука (їжа).
2. Книга, школа, бібліотека, інститут (освіта).
3. Пляшечка йоду, пігулки, градусник, бинт (здоров'я).
4. Театр, лялька, м'яч, телевізор (розваги).
5. Сік, вода, чай (спрага).
6. Ліжко, подушка, ковдра (сон).
7. Дякую, будь ласка, пробачте (ввічливі слова).
8. Газети, книги, радіо, телевізор (інформація).
9. Вогнегасник, сейф, каска, грати (безпека).
10. Пічка, камін, вогнище, батарея (тепло).

Запитайте, як одним словом назвати потребу в їжі, теплі, сну (фізіологічні); яку потребу людини задовольняють ввічливі слова (у повазі) і т. п.

Продовжте формувати у дітей уміння робити висновки та узагальнення на профорієнтаційному матеріалі. Повідомте, що представники різних професій потребують різних засобів та предметів праці, та запропонуйте школярам пограти в наступні ігри.

1. *«Хто використовує в роботі?»*. Учитель пропонує перерахувати всі професії, представники яких у своїй діяльності використовують:

- ножиці (швець, перукар, хірург, садівник та ін.);
- голку;
- дзеркало;
- пензлик;
- молоток.

Оцінюється кількість правильних відповідей, оригінальність.

2. *«Вгадай професію»*. Перед учнями ставиться задача загадати професії та описати, які матеріали та інструменти необхідні для виконання професійних обов'язків (у випадку складнощів – тільки інструменти). Наприклад: дерево, рубанок – столяр; тканина, голка – швачка; дерево, сокира – лісоруб; кульман, папір – кресляр. Загадану професію, інструменти, матеріали учні записують у зошит. Після підготовки школярі

пропонують один одному відгадати професії. Завдання може виконуватись групами учнів, в цьому випадку група загадує три професії. Учитель оцінює якість, оригінальність та кількість загаданих професій.

Урок 6. Бажання і можливості

Мета уроку. Формувати мотиваційну основу вибору.

Завдання уроку. 1. Провести діагностику ціннісно-мотиваційної сфери дітей. 2. Показати дітям, що бувають різні види бажань: для себе, для інших і т. п. 3. Сформувати у школярів поняття про обґрунтування бажань.

Основні поняття. Бажання, можливості.

Обладнання. Чарівна паличка, мантія чарівника.

Зміст уроку

У зміст даного уроку включена низка методик, які виявляють спрямованість, бажання та ціннісні орієнтації дітей.

Запропонуйте школярам розповісти про свого улюбленого літературного героя. Які у нього є можливості? Потреби? Чи співпадають вони?

Наприклад, Вінні-Пух дуже любить їсти мед, але не завжди має таку можливість.

Страховисько («Чарівник смарагдового міста») хотів мати мозок. Отримав він їх? Як?

А хто з відомих вам літературних героїв не зміг досягнути здійснення свого бажання? Що йому заважало?

Запропонуйте школярам за мотивами обговорення виконати завдання: намалювати знайомого літературного персонажа та матеріалізацію його самого головного бажання. Чи зміг він досягнути його здійснення? Як? Якщо ні, то чому?

Про спрямованість дитини певною мірою дозволяє судити методика **«Квіточка бажань»**.

Дітям пропонують на аркуші паперу з намальованою квіточкою (на якій 7 різнокольорових пелюстків) написати свої бажання (на кожному пелюстку). Учитель обробляє результати за наступною схемою: виписати бажання, які повторюються, або є близькими за змістом, згрупувати: матеріальні (мати речі, іграшки), моральні (мати тварин та доглядати за ними і т. п.), пізнавальні (навчитись чомусь, стати будь-ким), руйнівні (зламати, викинути і т. п.).

Після обробки результатів рекомендується провести з дітьми бесіду, підкреслюючи соціальну важливість моральних та пізнавальних бажань. З результатами дослідження можна познайомити батьків на батьківських зборах або у особистих бесідах і дати їм рекомендації по роботі з дітьми. Поясніть школярам, що економічна підготовка включає і формування моральності, соціальної відповідальності.

Цікаві результати можна отримати при використанні методики **«Якщо б у тебе була чарівна паличка»**.

Дітям пропонується назвати три бажання, які б вони хотіли здійснити. Для введення у казково-ігрову ситуацію рекомендується використати ігрові елементи-символи: чарівну паличку, мантию чарівника і т. п. Відповіді дітей аналізуються за наступною схемою: для себе, для інших (для близьких, або для людей взагалі).

Рекомендується провести в класі бесіду на тему «Хочу-можу», в якій, ставлячи учням навідні питання, виявити, як вони уявляють собі шляхи здійснення своїх бажань, а потім пояснить учням, що самий ефективний шлях до «можу» – найбільш моральний, самостійний. При цьому намагайтесь не опитувати дітей, які не хочуть називати свої бажання публічно.

Наведемо (довідково) деякі відповіді, які дають діти.

- Хочу нову ляльку. Спосіб здійснення – кожен день плакати та просити матусю. (Або: заробити, збираючи та здаючи пляшки).
- Хочу стати багатим – необхідно піймати золоту рибку. (Або: вступити до престижного інституту. Або: багато працювати).

Наприкінці заняття проведіть з дітьми бесіду про їхні бажання, їхні минулі та майбутні дії. Така бесіда важлива для формування здатності учнів виділяти та фіксувати свої дії у свідомості, виявляти бажання. Запитання можуть бути такими: «Що ви любите більш за все? Чим би ви стали займатись, якщо б дозволили робити усе? Що ви більш за все не любите?» і т. п.

Бесіду можна провести у формі виконання методики «*Незавершені речення*», попросивши учнів продовжити: «Більш за все я радію (засмучуюсь), коли», «Більш за все моїх батьків (учительку) радує.....».

Завершуючи урок, повідомте дітям тему наступного уроку та запропонуйте їм підготуватись, продумавши, які речі першої необхідності повинні бути у їхньому домі. Попросіть на наступний урок принести кольоровий папір, клей, фарби, олівці, фломастери, пластилін.

Урок 7. Речі першої необхідності у вашому домі

Мета уроку. Систематизувати відомості, які мають діти про предмети першої необхідності в їх домі.

Завдання уроку. 1. Розглянути предмети в домі з точки зору їх необхідності, обов'язковості, бажаності. Організувати сумісно-організаційну діяльність, яка сприяє формуванню у дітей уміння спілкуватись, розподіляти обов'язки, співробітництво.

Основні поняття. Предмети першої необхідності, вибір.

Обладнання. Завчасно виготовлений учителем за допомогою батьків стенд з основними контурами нового будинку Петренків, на який в процесі роботи школярі будуть вивішувати виготовлені ними предмети домашнього вжитку. Необхідно продумати спосіб кріплення дитячих виробів на стенд!

Для учнів: кольоровий папір, клей, фарби, олівці, фломастери, пластилін.

Зміст уроку

Урок проходить у формі колективної зображувальної діяльності учнів. Методикою передбачено 4 етапи діяльності.

1. *Підготовчий етап.* Мета – актуалізувати знання дітей про предмети першої необхідності у домашній економіці.

2. *Етап планування.* Мета – формувати в дитячій свідомості яскраві образи, які стимулюють власну зображувальну діяльність на підставі розподілу обов'язків учасників.

3. *Основний етап.* Мета – у ході колективної зображувальної творчості створити умови для творчої взаємодії дітей, які будуть сприяти формуванню та закріпленню початкових відомостей про домашню економіку – про речі першої необхідності в домі.

4. *Заключний етап.* Мета – сформувати вміння оцінювати загальний результат та особистий внесок у колективну творчу діяльність.

В основі заняття лежить ігровий сюжет. При цьому узгодження дій учасників відбувається на початку, на етапі планування і наприкінці, при підбитті підсумків. Виконуючи свою частину роботи, дитина знає: чим краще вона виконує свою роботу, тим кращим буде загальний результат. Це створює умови для мобілізації творчих можливостей дитини.

Впродовж минулих занять з економіки діти знайомилися з різними потребами людей і ресурсами для їх задоволення. Діти знають, які речі є у їхніх домах та для чого вони призначені. На даному занятті школярі повинні будуть виділити самі необхідні предмети, без яких важко прожити, виготовити їх моделі, аргументувати свій вибір.

На підготовчому етапі повідомте школярам, що сім'я Петренків отримала новий будинок (покажіть стенд з його схематичним зображенням), поясніть, що поки ще у будинку немає ніяких речей, та запропонуйте учням допомогти сім'ї Петренків набути предмети першої необхідності для свого нового будинку.

Нагадайте дітям, що ресурси сім'ї обмежені і Петренки не можуть набути все, що їм хочеться. Запропонуйте дітям подумати, без чого сім'я не зможе обійтись, вислухайте декілька відповідей учнів та узагальніть їх.

Наприклад, школярі називають: «Стіл, ліжко, шафа».

Запитайте: «А як усе це назвати одним словом?» («Меблі»).

«Тарілки, ложки, чашки» («Посуд»).

Попросить дітей навести контрприклад, запитайте: «А без чого сім'я поки ще зможе обійтись?», вислухайте декілька відповідей (гриль, камін та ін.). При необхідності коректуйте відповіді учнів.

Далі розкажіть дітям про склад сім'ї Петренків, про інтереси та професійні заняття кожного її члена. Наприклад, Петренко-тато працює водієм, Петренко-мати – кухар, Петренко-син вчиться у 4 класі та любить грати у футбол, а Петренко-донька відвідує дитячий садок.

Запропонуйте дітям відкрити зошит та написати перелік предметів, без яких сім'я Петренків не зможе обійтись.

Далі перейдіть до планування сумісної діяльності дітей. Поясніть, що для того щоб у будинку не опинилось декілька ванн та жодного столу, їм слід заздалегідь поділити обов'язки. Запропонуйте кожній дитині обрати якийсь предмет першої необхідності, назвати його, обвести олівцем його назву у переліку, а якщо його та немає, то вписати.

На основному етапі уроку школярі індивідуально виготовляють предмети домашнього вжитку сім'ї. Як тільки предмет виготовлений, учитель прикріплює його на відповідне місце стенду. Кожна дитина пояснює, який предмет вона виготовила, яку потребу якого члена сім'ї задовольняє виготовлена річ, у яке місце будинку її краще помістити, чому без неї не можна обійтись.

На заключному етапі уроку оцініть колективний результат діяльності, запитайте у дітей: «Чи подобається вам будинок Петренків? Чи усе ми змогли передбачити?».

Завдання по виготовленню речей першої необхідності у будинку Петренків можна замінити вибором зображень цих речей на малюнках. Малюнки учитель повинен приготувати заздалегідь.

Наприкінці уроку подякуйте дітям від імені сім'ї Петренків за допомогу.

Урок 8. Контрольна робота

Варіанти контрольної роботи складаються учителем самостійно, виходячи з рівня підготовленості учнів. Пропонуємо приблизні питання та завдання.

1. Обери предмети, які необхідні чоботарю.

Шкіра, цегла, голка, молоко, нитки, цвяхи, молоток.

А хто може використати ті предмети, які ти викреслив?

2. Обери те, що необхідно шевцю.

Ножниці, дошки, голки, рубанок, нитки, тканина.

А хто може використати ті предмети, які ти викреслив?

3. Склади речення зі словами:

Економіка, вибір, варіант.

Обмеженість, ресурс.

Можливості, потреби.

4. Встав пропущене слово:

Потреба – це те, без чого обійтись.

Краще за все, коли мої бажання з моїми потребами.

5. Яку потребу може задовольнити вугілля? А вода?

6. Назви перераховані далі потреби одним словом:

Сон, їжа, тепло.....

7. Вінні-пух і П'ятачок вирушили у мандрівку на повітряній кулі. Коли їх куля стала втрачати висоту, перш за все вони скинули униз мішки з піском. Однак куля продовжувала знижуватись. Допоможи Вінні-Пуху і П'ятачку обрати, що їм викинути із кулі далі, якщо вони взяли із собою наступні предмети: компас, мапу місцевості, глобус, електричний чайник, намет, надувний човен, весла до надувного човна, парасольку, запас продуктів на три дні, мішок з цукерками, переносний телевізор.

8. Робінзон-Крузо опинився на безлюдному острові в океані. Раптом він помітив, що до берега прибило корабель, пасажирів на ньому не було, а ось речі були. Порадь Робінзону Крузо, які необхідні для життя на острові речі йому слід забрати з корабля, поки корабель не затонув. Ось що було на кораблі: скриня із золотом, консерви, піаніно, компас, теплий одяг, крупа, сіль, столярні інструменти, гроші, мішки із сухарями, диван, крісла, чайний сервіз, годинник.

Тема 2. «Гроші»

Урок 9. Гроші, їх походження

Мета уроку. Розкрити необхідність обміну для задоволення постійно зростаючих потреб людей.

Завдання уроку. 1. Показати дітям необхідність обміну для задоволення потреб. 2. Познакомити учнів з походженням грошей. 3. Розглянути основні функції грошей.

Основні поняття. Гроші, обмін, бартер.

Зміст уроку

Запропонуйте дітям розгадати шифр, у якому сховано слово.

ПРОГШ (гроші)

Звичайно, діти знають значення цього слова Тому задача учителя – розширити побутові уявлення про призначення грошей.

Спробуйте разом з дітьми розв'язати наступну ситуацію. Запропонуйте їм знайти спосіб задовольнити яку-небудь свою потребу без грошей. Які дії запропонують діти, щоб отримати необхідне (бажане)?

Зіграйте разом з дітьми в гру «Обмін»

Для цього заздалегідь запропонуйте дітям за погодженням з батьками принести на урок яку-небудь іграшку, до якої у них втрачено інтерес. Нехай діти виставлять на огляд свій «товар». При цьому слід прагнути до того, щоб кожна дитина обрала іграшку, яку б вона хотіла отримати в обмін на свою. Надайте для обміну деякий час (5 хвилин).

По закінченні встановленого часу припинить обмін та запропонуйте вийти до дошки двом дітям, які здійснили безпосередній обмін іграшки на іграшку. Далі запропонуйте скласти ланцюжок з дітей, які здійснили проміжний обмін, щоб отримати задумане. Можливо, виникне ситуація,

коли декілька дітей захочуть отримати одну і теж іграшку. Необхідно пояснити дітям, що виникла **КОНКУРЕНЦІЯ**, тобто суперництво за можливість отримання бажаного. Власник іграшки має право самостійно обрати партнера для обміну або запропонувати претендентам здійснити проміжний обмін.

Зверніть увагу дітей на те, що обмін є можливим лише тоді, коли на нього згодні обидва учасника.

Після завершення гри запропонуйте дітям оцінити, чи зручним був обмін товарами та послугами без грошей? Запитайте у дітей, чи знають вони, як називається обмін товару на товар. Введіть поняття «**БАРТЕР**».

Бартер – обмін товарами або послугами

Поясніть, що бартер можливий лише в тому випадку, коли учасникам обміну необхідно те, що є у інших учасників.

Уточніть, в чому незручність бартерного обміну (займає багато часу, складно організувати обмін, складно визначити ціну обміну та ін.). З часом люди зрозуміли, що їм необхідний засіб обміну, за допомогою якого можна отримати будь-який товар.

Наприклад, як бути, якщо мисливець за зайцями бажає отримати мішок ягід, але збирачу ягід не потрібен заєць? Виходить, що зробити обмін вони ніяк не можуть. Щоб розв'язати подібну ситуацію люди вигадали гроші.

Допоможіть дітям уявити, що гроші дозволяють швидко отримати товар або послугу для задоволення потреб людини.

Познайомте дітей з історією виникнення грошей.

Можна почати так: «У грошей, як і у всього в світі, є своя історія. У стародавні часи в якості грошей слугували предмети: слонова кістка, перламутрові раковини, перлини, перець, кава, тютюн, предмети розкоші: золоті та срібляні прикраси, дорогоцінні каміння та ін. Усі ці товари-посередники (товарні гроші) проіснували недовго, поки люди не придумали у якості грошей використовувати злитки дорогоцінних металів. Але і це було не зовсім зручно, тому що від них легко та непомітно можливо було відділити шматочок. Тоді злитки металів стали зважувати, і для цього на ринках появились терези. Пізніше з металів стали робити круглі монети з малюнками, надписами».

При колективному обговоренні необхідно в'яснити, якими властивостями повинні володіти гроші, щоб бути зручними у споживанні. Слід звернути увагу дітей на те, що гроші повинні:

1. Бути довговічними (виготовлятися із особливого паперу або металу).
2. Бути портативними (мати невеличкі розміри).
3. Мати декілька ступенів захисту від підробки.
4. Володіти подільністю (бути різного номіналу).
5. Мати обмеженість виробництва (право випускати гроші має тільки Національний банк України з дозволу держави; так само робиться і в інших країнах).

Запитайте у дітей: «Усіма цими властивостями володіють металеві гроші?». Отримавши відповідь, що металеві гроші на велику суму носити при собі складно, підведіть дітей до думки, що замість металевих грошей люди стали використовувати паперові для здійснення дорогих покупок.

Паперові гроші на велику суму, які випускаються державним банком, називаються **БАНКОТАМИ** (напишіть це слово на дошці). Перші паперові гроші у світі були випущені у VII в. у Китаї. Зазначте, що випускати гроші може тільки держава. Чеканять монети та випускають паперові гроші на спеціальному підприємстві, яке називається «Монетний двір».

Обговоріть з класом прислів'я:

«Не май сто рублів, а май сто друзів».

«Гроші – час».

«Не в грошах щастя».

Запитайте у дітей:

«Чи все можна купити за гроші?»

Після обговорення цієї проблеми запропонуйте учням намалювати (написати), що не можна купити за гроші.

Для закріплення знань проведіть з дітьми бліц-опитування. Нагадайте їм, що відповіді повинні бути короткими.

Запропонуйте відповіді на наступні питання:

1. Чому виникла необхідність створення грошей?
2. Якими недоліками володіють товарні гроші?
3. Які недоліки були у золотих та срібних монет?
4. Які переваги паперові гроші мають у порівнянні з металевими?

Урок 10. Чому потрібні гроші

Мета уроку. Розкрити значення грошей у сучасному світі.

Завдання уроку. 1. Формувати особисте ставлення до грошей. 2. Ознайомити учнів з функціями грошей. 3. Допомогти дітям навчитись співставляти цінності.

Основні поняття. Благодійність, податки, ціна, покупка.

Зміст уроку

Давньогрецький поет Софокл вважав, що гроші змінюють людей у гіршій бік, роблять їх жадібними.

Запропонуйте дітям висловити свою думку з цього приводу. Попробуйте в'яснити, для чого людині потрібні гроші.

Імовірно, діти дадуть традиційні відповіді: для покупки продуктів, одягу, розваг, тобто для задоволення своїх потреб.

Необхідно направити думку дітей на те, що є люди, які використовують свої гроші для допомоги іншим. Така допомога називається благодійністю. Запропонуйте дітям навести відомі їм приклади благодійності (допомога постраждалим при катастрофах, пожертвування для біженців та хворих, будівництво будинків для літніх людей,

пожертвування для дітей-сиріт, для «чорнобильців» – дорослих і дітей та ін.).

Спробуйте в'янути у дітей: Скільки б вони хотіли мати грошей? Обговоріть одну з відповідей, відмічаючи, що з віком, зі змінами становища людини у суспільстві змінюються і потреби у грошах.

Зверніть увагу дітей на те, що самі по собі гроші цінності не мають, тому що це – папір з намальованими на ньому картинками. Вони отримали цінність тільки після того, як усі погодились застосовувати їх у якості засобу обміну за товари та послуги.

Зробіть узагальнення, яке констатує, що гроші виконують декілька функцій:

1. Рахункової одиниці при співставленні цінності товару або послуги (телевізор коштує більше, ніж письмовий стіл і менше, ніж легкова машина і т. п.).
2. Засобу для покупки товару та оплати послуг.
3. Рахункової одиниці при розподілі доходів та витрат.
4. Засобу накопичення багатства (майна, заощаджень та ін.).

Гроші постійно знаходяться у русі, прийнято говорити, що вони «ходять», здійснюючи колообіг. Як правило, люди отримують гроші за працю. Частина цих грошей використовується для забезпечення життя людини (покупка одягу, будинку, меблів та ін.), а частину грошей робітники, підприємці, підприємства віддають державі у вигляді ПОДАТКІВ. Податки необхідні державі, щоб отримати товари та послуги для всієї країни : побудувати дороги, школи, лікарні; утримувати армію; сплачувати заробітну плату лікарям, вчителям та іншим державним службовцям. Маргарет Тетчер (відомий політик Великобританії) так визначила значення податків: «Немає ніяких державних грошей, а є гроші платників податків».

На даному уроці важливо навчити дітей співставляти товари та ціни на них. Для цього покажіть дітям декілька малюнків із зображенням комп'ютера, стільця, авторучки, машини та інших товарів і запропонуйте їм оцінити вартість товарів, зображених на картинках. Нехай діти прокоментують свій вибір та пояснять, чому вартість товару залежить від кількості праці, витраченої на його виробництво; від вартості сировини і матеріалів, необхідного обладнання й інструментів та іншого.

Проведіть з дітьми гру «Знавці цін»

Для цього напишіть на дошці назву товарів, відомих дітям (наприклад, масло, молоко, хліб, сіль, картопля, зошит, одяг та ін.) та запропонуйте назвати ціни на ці товари. Після гри учень-переможець (який найбільш точно виконав завдання) отримає право першим відповісти на питання вчителя: «Чому ціни є різними?».

Намагайтесь частіше акцентувати увагу дітей на тому, що не все можна купити за гроші.

Завдання. Учні повинні підкреслити у запропонованому переліку те, що не можна купити (будинки, меблі, фрукти, щастя, побутова техніка, дружба, знання).

Запропонуйте дітям згадати, як Буратіно хотів збільшити кількість своїх грошей. Що з цього вийшло? Запитайте у 3-4 учнів, як би вони розпорядились своїми грошима.

Урок 11. Потреба людей у грошах

Мета уроку. Показати безмежність потреб та обмежень можливостей їх задоволення в залежності від грошей, які має людина.

Завдання уроку. 1. Познайомити учнів з поняттям «економічні потреби». 2. Пояснити можливість задоволення потреб за допомогою грошей. 3. Формувати моральнісне ставлення до грошей.

Основні поняття. Економічні потреби, інфляція, вибір.

Зміст уроку

Обговоріть, які потреби існують у людей. Нагадайте дітям, що потреби бувають фізіологічні (вода, їжа, повітря, тепло та ін.), потреби безпеки, у освіті, у задоволенні інтересів, у спілкуванні та ін. Які з наведених потреб задовольняються за допомогою грошей?

Зверніть увагу учнів на те, що низка потреб не потребує наявності грошей. Запропонуйте дітям перерахувати ці потреби (збирати гриби та ягоди у лісі, засмагати, пити чисту воду з джерел, використовувати дощову воду у господарстві та ін.).

При обговоренні відповідей знову зверніть увагу на те, що для задоволення більшості потреб необхідні гроші.

Потреби, які задовольняються товарами та послугами, купленими за гроші, називаються економічними.

Запропонуйте дітям подумати та сказати, чи можуть бути економічні потреби задоволені. Якщо відповідь на це питання викличе труднощі у дітей, наведіть приклади економічних потреб, які задовольняються. Наприклад, коли людина не голодна, навіть її улюблена їжа не викликає потребу її з'їсти. Немає потреби мати п'ять холодильників або телевізорів у двокімнатній квартирі. Ніхто не стане вмикати електронагрівач, якщо у приміщенні і так тепло. Тому для економічних потреб, які можна задовольнити, треба значно менше грошей, ніж для тих, які не можуть бути задоволеними.

Попросіть дітей навести приклади таких економічних потреб, які не можуть бути задоволеними, та довести, що для їх задоволення потрібне постійне надходження (запас) грошей. Наприклад, людина мала потребу придбати автомобіль. Вона купила автомобіль марки «шкода». А її приятель придбав японську марку «тойота», і тепер у цієї людини є невідступне бажання купити такий же автомобіль.

Поясніть дітям, що прагнення мати багато грошей, щоб купити гарні речі, не варто осуджувати. Важливо, щоб не попасти під владу цих

грошей, а з їх допомогою здійснювати добрі, корисні справи для себе та інших людей.

Задайте дітям питання : «Чи завжди можна витратити гроші на те, що хочеться?». Запитайте у 3-4 учнів.

Учні повинні зрозуміти, що гроші коштують не стільки, скільки на них написано, а стільки, скільки за них можна купити товарів або оплатити послуги. Наприклад, якщо вартість хлібного батону у цьому році у півтори рази вище, ніж у минулому році, то це означає, що вартість грошей знизилась.

Коли грошей в обігу більше, ніж товарів, вони знецінюються. Це явище називається інфляцією. **ІНФЛЯЦІЯ** – це втрата купівельної спроможності грошей. Це можна порівняти з хворобою, якою хворіють гроші. За час хвороби гроші слабшають та худнуть. Наприклад, на початку року пляшка мінеральної води коштувала 5 гривень, а під кінець року – 7 гривень. Якщо у тебе в гаманці 6 гривень, то на початку і під кінець року ти зможеш купити на них пляшку води вартістю 5 гривень. А от під кінець року 6-ти гривень вже не вистачить, щоб купити пляшку води вартістю 7 гривень. Сума в твоєму гаманці не змінилась. Але гроші послабшали, і на них вже можна купити менше, ніж раніше. Цей процес і має назву – інфляція.

Зростають ціни на продукти харчування, бензин, послуги. Від багатьох товарів, на які зросли ціни, люди відмовитися не можуть, тому у сім'ї на багато чого не вистачає грошей.

Інфляція є ворогом не тільки споживачів, але і виробників, тому що збільшуються витрати на випуск товарів та послуг. Підвищується вартість матеріалів, обладнання та ін. Знижується або припиняється виробництво окремих товарів.

Далі можна провести гру «Сигнальники»

Для цього роздайте дітям картки червоного та зеленого кольору. Вчитель пропонує учням підняти картку зеленого кольору, якщо було названо продукт або послуга, на яку обов'язково потрібно витратити гроші, тому що без цього людина може загинути. Червону картку діти піднімуть, якщо витратити гроші на цей товар або послугу слід після задоволення самих необхідних потреб.

Вчитель перераховує : жувальна гумка, газована вода, хліб, морозиво, зимовий одяг, гра «Менеджер», набір марок для колекції, ліки, оплата комунальних послуг, покупка білетів на проїзд та ін.

Наприкінці уроку прочитайте казку «Як Ласунчик гроші витрачав».

«В казковому місті жило поросятко на прізвисько Ласунчик. Поросятко було маленьким, гарненьким, веселим та слухняним. Але коли Ласунчик заходив з матусею до магазину «Світ цукерок», то починав верещати: «Хочу, хочу цукерки, шоколадки, льодяники, тортики» і стукав по підлозі копитцями. Матуся - свинка пояснювала, що шкідливо для здоров'я їсти стільки солодощів та й щоб все це купити потрібно багато грошей. Але поросятко продовжувало верещати. Матуся довго думала та

вирішила давати Ласунчику 50 монет на тиждень для того, щоб він сам купував солодоші. Щойно поросятко отримало гроші, воно одразу побігло до магазину, витратило усі гроші на цукерки та шоколадки, які з'їло за десять хвилин. У нього почервонів п'ятачок, з'явився висип на шкірі та почав чухатися хвостик. Матуся відвела Ласунчика до лікаря, який виписав поросятку ліки від алергії. Ці ліки не були такими смачними як цукерки. А матуся - свинка знову замислилась: «Що ж робити, як навчити Ласунчика правильно витратити гроші?».

Запитайте учнів, які б поради вони дали поросятку. Подякуйте дітям за корисні поради, які вони надали поросятку Ласунчику.

Урок 12. Гроші у твоїй сім'ї

Мета уроку. Показати можливість задоволення потреб сім'ї за допомогою грошей. Формувати моральнісне ставлення до грошей та до потреб інших членів сім'ї.

Завдання уроку. 1. Ознайомити дітей з основними джерелами доходів у сім'ї. 2. Показати основні напрями сімейних доходів. 3. Розглянути приблизний сімейний бюджет на місяць.

Основні поняття. Гроші, бюджет, доход.

Зміст уроку

З'ясуйте з дітьми, для чого людям потрібні гроші. Нехай учні перерахують відомі їм функції (призначення) грошей. У випадку утруднень дітям допоможуть такі питання-підказки:

- Для чого використовуються гроші? (Як засіб платежу за товари або послуги).
- Чи можна за допомогою грошей порівнювати вартість товарів та послуг? (Велосипед дешевший, ніж мотоцикл; мотоцикл дешевший, ніж автомобіль).
- Чи можуть гроші виступати засобом накопичення багатства? (Отримання дорогих товарів: холодильника, телевізора, будинку, внески у банк та ін.).

З'ясуйте з дітьми, звідки у сім'ї беруться гроші. Уточніть, що більша частина сімейних грошей отримується у вигляді заробітної плати за працю. Члени сім'ї, які за станом здоров'я та віку не можуть працювати, отримують пенсію. Студентам платять стипендію, щоб вони могли вчитися. На утримання маленьких дітей держава видає сім'ї грошову допомогу.

Роз'ясніть учням, що усі грошові надходження у сім'ю називаються доходами.

Дохід можуть приносити фрукти та овочі, вирощенні на присадибній ділянці для продажу; надання у тимчасове користування кімнат або інших приміщень; відсотки від внесків, покладених у державні та комерційні банки.

Вчителю необхідно дуже обережно говорити про таке джерело доходів у сім'ї, як аліменти. Його варто розглянути тільки за умовою, якщо діти самі промовлять це слово.

Підкресліть, що загальний сімейний доход необхідно знати, щоб не витратити грошей більше, ніж отримали (тобто не брати гроші в борг).

Коли у сім'ї є борги, вона стоїть перед вибором, що купити, на що витратити гроші. Кожна сім'я вирішує цю проблему по-своєму. Часто на сімейній раді усі члени сім'ї обговорюють, що необхідно купити у першу чергу, що в другу, а що може почекати.

Звісно, у першу чергу необхідно виділити гроші на покупки продуктів харчування, самий необхідний одяг та взуття. Водночас є ще одна дуже важлива частина сімейних витрат: плата за квартиру, за використання електроенергії, телефону, транспортні витрати.

Далі запропонуйте дітям розповісти декілька ситуацій, пов'язаних з витратами сім'ї.

1. Влітку ти їдеш до бабусі у село. У даному випадку не обійтись без транспортних витрат. Потрібно купити білет.

2. На твоїй новій куртці з'явилися плями. Куртку необхідно віднести у хімчистку. Для цього потрібні гроші.

3. Друг запросив тебе на день народження. Необхідно купити подарунок. Для цього потрібні гроші.

4. Поглянувши у дзеркало, ти відмічаєш: без стрижки не обійтись. У перукарні за стрижку доведеться заплатити гроші.

Уточніть, що сімейні витрати – це гроші, які витрачає сім'я для отримання товарів та послуг.

Проведіть гру «Сигнальники»

Запропонуйте дітям підняти зелену картку, коли ви будете називати статті доходів сім'ї та червону картку, коли будуть названі статті витрат.

Основою економічного життя сім'ї є її бюджет. Поясніть дітям, що бюджет являє собою опис доходів та витрат сім'ї на певний проміж часу (місяць, рік).

Поясніть дітям, що бажано складати бюджет так, щоб частина сімейних витрат залишалась у резерві. Тому що завжди може виникнути раптова проблема з поладження телевізора, холодильника або автомобіля. Резерв грошей у сім'ї є необхідним і для незапланованого лікування, покупки ліків. Резерв грошей може бути використаним також для літнього відпочинку усієї сім'єю, для туристичного походу, для покупки дорогих речей та ін.

Нехай діти згадають басню ***І. А. Крилова «Бабка та мураха»*** і вирішать, чи потрібні їм запаси для нормального життя.

Наприкінці уроку можна провести бліц-опитування. Необхідно попередити дітей, що їхні відповіді на запитання повинні бути дуже короткими.

Запитання:

1. Яка стаття сімейного бюджету потребує найбільшої кількості грошей?
2. На якій статті витрат ти можеш зекономити своєю участю та допомогою?
3. Чи довіряють тобі батьки гроші?
4. Чи вмієш ти поводитись з грошима?
5. Чи є у тобі скарбничка?
6. Навіщо потрібна скарбничка?
7. Який подарунок ти подарував мамі на її день народження?
8. Який подарунок ти подарував бабусі на день 8-го березня?
9. Кому з членів сім'ї ти купуєш подарунки?
10. Де ти береш гроші на ці покупки?

Наприкінці уроку запропонуйте дітям обговорити вдома з батьками проблему, де краще зберігати гроші.

Урок 13. Як і де зберігають гроші

Мета уроку. Ознайомити дітей з різними способами збереження грошей.

Завдання уроку. 1. Навчити дітей визначати резерв у бюджеті. 2. Формувати розумне ставлення до витрачання грошей. 3. Розкрити переваги та недоліки різних способів зберігання грошей.

Основні поняття. Банк, вклад, кредит.

Зміст уроку

Почніть урок з повторення поняття – «бюджет сім'ї». Повтор проводиться у вигляді рольової гри «Моя сім'я». Ведучим у грі виступає учитель.

Допоможіть дітям скласти «групи-сім'ї» з 3-7 учнів. Можливі наступні варіанти: а) тато, мама, син (донька); б) тато, мама, син, донька; в) бабуся, мама, син (донька); г) дідусь, бабуся, тато, мама, син, донька та ін.

З дітей, які не увійшли до складу «сімей», необхідно виділити трьох учнів для ведення обліку балів, які заробила кожна сім'я. Цю групу дітей можна назвати «лічильна комісія». Для них необхідно заздалегідь підготувати протоколи, у які будуть вноситись бали, набрані сім'ями. Один з членів журі лічильної комісії оголошує результати роботи, другий записує ці результати у протокол, третій контролює правильність обліку, запису та підрахунків балів.

Діти, які не увійшли в «групи - сім'ї» і рахункову комісію, складають журі. Для роботи кожного члену журі слід заздалегідь приготувати транспаранти з цифрами 1, 2, 3, 4, 5.

Учні розподіляють ролі у сім'ї. Наприклад, тато – робітник, отримує заробітну плату 4000 гривень на місяць, бабуся – пенсіонерка, її пенсія – 1000 гривень, син студент, його стипендія – 800 гривень на місяць і т. п.

Усім «сім'ям» дається 3 хвилини для розподілу ролей та виявлення доходів «сім'ї». Кожна «сім'я» записує на певному місці дощці усі джерела своїх грошових доходів. Журі піднімає транспаранти з оцінками

результатів для кожної сім'ї. Вчитель коротко коментує розрахунки, які були допущені у записах на дошці. Звертає увагу на те, що головним джерелом грошових доходів сім'ї є заробітна плата за працю. Лічильна комісія оголошує результати набраних «сім'ями» балів.

Другій етап гри передбачає перевірку дітьми можливих варіантів сімейних доходів. «Сім'ям» пропонується впродовж 2-х хвилин написати на своїй частині дошки усі запропоновані варіанти витрат сім'ї. Жюрі оцінює результати записів, вчитель коментує їх, лічильна комісія підраховує та оголошує бали, які присуджує жюрі кожній сім'ї.

Акцентуйте увагу дітей на необхідності відповідності грошових доходів та витрат у сім'ї, на обліку можливих незапланованих витрат (на ремонт побутової техніки, чистки одягу, лікування та ін.).

Зверніть увагу на необхідність виділення коштів для купівлі подарунків до свят, близьким друзям, родичам. Підкресліть, що розумно роблять ті «сім'ї», які склали резерв для організації сумісного відпочинку усіх членів своєї родини.

За результатами гри бажано організувати нагородження усіх «сімей» (олівцями, авторучками, лінійками та іншим шкільним приладдям).

Особлива «нагорода» вручається «сім'ї», яка передбачила резерв грошей для накопичення коштів на придбання дорогих предметів домашнього господарства або на сімейний відпочинок.

Задайте дітям запитання: де і як, на їхню думку, можна зберігати резерв грошей сім'ї? Послухайте відповідь 2-3 учнів.

Розкажіть дітям, що слово «БАНК» у перекладі з італійської означає «стіл». Багато років тому банкіри усі грошові операції проводили прямо на ринковій площі, сидячи за столом.

Скажіть дітям: головне, запам'ятайте, що це – не ті банки, в яких у вас вдома зберігається варення, а такі установи, організації, в яких зберігаються гроші. Але звичайну банку можна використовувати як скарбничку. Це дуже зручно – банка скляна, прозора, тому добре видно, як в ній грошей стає більше. Але, на жаль, є в цьому і не зовсім добра новина :

- по-перше, банку-скарбничку можуть вкрасти грабіжники;
- по-друге, іноді виникає бажання гроші із банки-скарбнички дістати і купити що-небудь. Виходить, що своїм накопиченням у банці-скарбничці ти загрожуєш сам?
- по- третє, грошам в банці-скарбничці загрожує інфляція – втрата купівельної спроможності грошей.

Як захистити наші заощадження?

Для цього й існують спеціальні фінансові організації – банки. Вони беруть у людей гроші на зберігання та сплачують їм за це відсотки. Якщо ти покладеш гроші в банк, то тобі говорять, на скільки відсотків збільшиться твій вклад через рік.

Наприклад, відсоток за вкладом дорівнює 11% річних. Ти поклав в банк 1000 гривень. Тоді наприкінці року у тебе буде: $1000 \times 1,11 = 1110$ гривень. Іншими словами, на 110 гривень більше.

Поясніть, що основне багатство банку – це грошові вклади людей та підприємств. За те, що люди надають гроші банкам, ті сплачують певні відсотки від розміру внеску та терміну зберігання грошей у банку.

Вклади бувають різні, наприклад, СТРОКОВІ, тобто покладені на певний строк (на місяць, 3 місяці, 6 місяців, рік). Гроші зі строкового вкладу можуть бути повернені після закінчення встановленого строку. У разі дострокового повернення такого вкладу вкладник повністю або частково втрачає нараховані відсотки. За строковий вклад встановлюється більш високий відсоток для сплати вкладникам, оскільки банк може використовувати внесені вкладником гроші для створення нових грошей, заставляючи їх працювати.

Іншим видом вкладів є ВКЛАД ДО ЗАПИТАННЯ, або вклад на поточний рахунок. Банк зобов'язаний видавати гроші з цього вкладу за першою вимогою вкладника або за його дорученням іншим особам.

Розкажіть дітям, що гроші у банку не просто зберігаються. Вони працюють та роблять нові гроші. Запропонуйте дітям відповісти, як вони собі уявляють цю роботу. Якщо відповідь викликає утруднення, поясніть, що банки дають гроші у тимчасове використання людям та підприємствам для виконання різних робіт, закупки матеріалів, обладнання, транспортних засобів, будівництва будинків і доріг та ін. Передача грошей у тимчасове користування фізичним та юридичним особам з подальшим їх поверненням у встановлений термін називається КРЕДИТОМ. За кредит ці особи виплачують банку кредитний відсоток. Це і є робота грошей. Банки надають частину кредитного відсотку власникам строкових вкладів і вкладів на поточних рахунках. А різниця між відсотками від кредитів і відсотками від вкладів створює дохід банку.

Запишіть на дошці:

Прибуток банку (різниця між відсотком від суми кредиту і відсотком від суми вкладів)	=	дохід банку – (здійснення банківських операцій)	
--	---	---	--

Діти відповідають на поставлені питання:

1. Як називається сума грошей, яку людина позичила в банку?
(Вклад).
2. Як називається сума грошей, яку банк може надати фізичним та юридичним особам?
(Кредит).
3. Як називається вклад в банк, покладений власником грошей на певний термін, з якого взяти гроші не можна?
(Строковий вклад).

4. Як називається вклад, гроші з якого можна взяти в банку у будь-який час?

(Вклад до запитання, вклад на поточний рахунок).

Завершити урок можна обговоренням висловлюванням В. Шекспіра –
*«Заритий вклад іржавіє та гниє,
 лише у обігу золото зростає».*

Урок 14. Гроші у різних країнах

Мета уроку. Ознайомити дітей з паперовими грошима і монетами різної вартості та різної державної приналежності.

Завдання уроку. 1. Навчити дітей аналізувати та узагальнювати знання, отримані при вивченні різних навчальних предметів, у позаурочний час, під час спілкування з батьками та однолітками. 2. Закріпити в дітей уміння робити вибір.

Основні поняття. Чекові книжки, кредитна картка.

Зміст уроку

Почніть урок з повторення матеріалу про засоби зберігання грошей. Прочитайте уривок з твору *Е. Успенського та І. Агрон «Бізнес Крокодила Гени»*.

«Запам'ятайте, хлопці та дівчатка,
 Дуже є зручними чекові книжки»

Запитайте у дітей, хто з них може пояснити, що таке чекова книжка, де її можна отримати, за якими умовами вона видається.

Чи знають діти, що таке кредитна картка, де її можна отримати, для чого вона потрібна, кому вона видається, скільки часу нею можна користуватись та від чого це залежить?

Уточніть, що *чекова книжка* видається у банку після внесення людиною певної суми грошей. Ця книжка містить деяку кількість чеків, на кожному з яких її власник може написати певну суму грошей. Пред'являючи чек у банку, він може отримати по ньому вказану суму грошей.

Кредитна картка також видається в банку після того, як людина внесла в банк певну суму грошей. Кредитна картка використовується для отримання в банкоматах готівкових грошей або для оплати покупок в крамницях. Кредитна картка діє до того часу, поки не витрачені усі гроші, внесені на неї в банк.

Чекові книжки та кредитні картки є зручні тим, що не потрібно при собі зберігати гроші. Їх можна завжди отримати у потрібній кількості,

Розгляньте можливість переведення грошей у валюту інших держав. При цьому зверніть увагу дітей на те, що вартість валюти інших держав може як збільшуватись, так і зменшуватись. Тому купівля іноземної валюти може привести як до прибутку, так і збитку.

Запропонуйте дітям назвати відомі їм валюти і зазначити, яким державам вони належать.

За кожен правильну відповідь учень отримує бал. Перемагає той, хто набрав більше балів.

Для наступного етапу уроку – проведення гри «Знавець валюти» – вчитель повинен мати перелік держав, їх столиць, державних прапорів та назв валют, які використовуються у конкретних державах.

Гривня – грошова одиниця Української держави

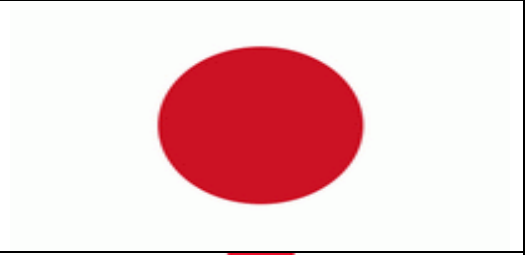

Держава	Грошова одиниця	Столиця	Державний прапор
Україна	гривня	Київ	
Росія	рубль	Москва	
Білорусь	Білоруський рубль	Мінськ	
США	Американський долар	Вашингтон	
Німеччина	євро	Берлін	

Великобританія	Англійський фунт стерлінгів	Лондон	
----------------	-----------------------------	--------	--

Поділіть усіх учнів на команди по 5-6 осіб. Роздайте кожній команді конверти, у яких лежать ксерокопії (односторонні) двох грошових одиниць. Наприклад: долар та англійський фунт стерлінгів. Учні повинні визначити назву грошей, країну, чиєю валютою вона є та назвати столицю цієї держави. Вчитель показує прапори країн, грошові одиниці яких були у конвертах. (Ці прапори були заздалегідь зроблені учнями на уроках трудового навчання).

Перемагає та команда, яка найбільш повно відповіла на запитання. Щоб задіяти більшу кількість учнів у грі «Знавці валют», можна роздати конверти з ксерокопією грошової одиниці однієї країни або збільшити кількість держав, ксерокопії грошових одиниць може підготувати вчитель.

Для довідки наводимо наступний перелік деяких країн, їх грошових одиниць та столиць.

Вірменія	Вірменський драм	Єреван	
Японія	Японська Єна	Токіо	
Грузія	Ларі	Тбілісі	
Китай	Юань	Пекін	

Канада	Канадський долар	Оттава	
--------	---------------------	--------	--

Після цього запропонуйте взяти участь у грі «Маска відвертості». У ролі людини у масці може виступати хто-небудь із старшокласників або батьків. Для нього необхідно підготувати сценарій, у якому розглядається проблема зберігання та накопичення грошей. Наприклад, людина у масці говорить, що вона прийняла рішення накопичувати гроші на автомобіль. Але це займе довгий час, можливо декілька років. Тому що основні її доходи складає заробітна плата, а з неї важко виділити великий резерв грошей. Щомісячно людина може відкласти певну суму. Але постає проблема: де їх зберігати? Тримати вдома небезпечно, раптом прийдуть злодії та пограбують квартиру. Носити постійно з собою – можна втратити або де-небудь залишити. Віддати друзям на зберігання? Але раптом вони у потрібний момент поїдуть куди-небудь або їх теж пограбують? Може бути купити іноземну валюту на накопичені гроші? Людина у масці не знає, що робити та звертається до фахівців – учнів за порадою.

Підсумовуючи поради, які дали діти людині у масці, зверніть увагу на доцільність зберігання грошей у банку. Це врятує гроші від розкрадання або втрати та ще збільшить їх кількість за рахунок відсотка, який буде отримано від банку за вклад.

Наприкінці уроку подякуйте людину у масці та усіх дітей, які брали участь у обговоренні. Запропонуйте дітям розповісти про цей урок вдома і запитати у дорослих, щоб вони порадили у даній ситуації.

Урок 15. Багатство

Мета уроку. Дати дітям уявлення про те, що таке багатство.

Завдання уроку. 1. Ознайомити дітей з джерелами багатства: природні багатства (земля, корисні копалини, ліси, річки), результати трудової діяльності, людських знань, умінь, підприємливості (заводи, будівлі, картини, музейні твори). 2. Виховувати в дітях розуміння, що багатство – це результат великої праці.

Основне поняття: багатство.

Визначення для вчителя.

Багатство – величезна кількість матеріальних та духовних цінностей; множина, різноманітність.

Зміст уроку

На початку уроку виявіть уявлення дітей про те, що таке багатство. Приблизними відповідями можуть бути: гроші, золото, дорогоцінності, автомобілі та ін., тобто матеріальні цінності.

Запитайте у дітей, чи є багатством домашня бібліотека; талант співати, танцювати, малювати, писати вірші, грати на музичних інструментах; знання та уміння; гарне здоров'я, цікаві ідеї та винаходи.

На уроці рекомендується використовувати ігрові ситуації. Наводимо можливі варіанти.

Змагання – естафета «Природні багатства»

Кожен загін по черзі отримує завдання (1 – «Лісове багатство»; 2 – «Багатство річок, морів, озер»; 3 – «Підземні скарби»). Кожен з дітей послідовно називає відповідні багатства. Перемагає той загін, де естафета не перерветься і буде перерахована більша кількість природних багатств.

Попросіть дітей коротко прокоментувати відповіді та виділити природні багатства, створені працею людини.

Далі дітей можна познайомити з фінською казкою *«Де багатство зарито»*.

«Батько перед смертю сказав сину: «Живи так, щоб плуг сріблвся». І додав: «Багатство в полі, там ти його і знайдеш, тільки копай». Але не вистачило сину розуму зрозуміти батьківський наказ. Не зрозумів він, що сріблитися плуг буде тоді, коли він оре землю, а земля буде давати врожай, якщо її добре обробляти. Замість того, він заплатив ковалю, щоб той покрит плуг сріблом, а сам все копав ями у полі, думав, що знайде там скарб. І зовсім би збіднів, якщо б не пояснили йому добрі люди, як потрібно жити. Не випадково у народі говорять: «Розум – найкраще багатство».

Допоможіть дітям уявити, що основним джерелом багатства людини є її трудова діяльність. Підведіть підсумок: багатство людей – це природні ресурси (або «дари природи»), що існують без людського втручання; праця людей, спрямована на створення товарів та послуг, розвиток таланту, отримання освіти та ін.

Запропонуйте дітям відповісти на питання:

- Чи бажаєте ви бути багатими і чому?
- Згадайте, у яких казках багатство дістається героям без праці, без власного вкладу?

Далі урок проводиться за матеріалами казки *О. Толстого «Пригоди Буратіно»*. Діти розглядають картинки із завданнями.

1-а картинка – Буратіно отримує 5 сольдо від Карабаса Барабаса, а лисиця Аліса та кіт Базиліо підглядають за цими діями.

2-а картинка – лисиця та кіт умовляють Буратіно піти у Країну Дурнів.

3-я картинка – Буратіно саджає монети у полі.

Учням пропонується відповісти на наступні запитання:

- Чи бажав Буратіно розбагатіти? Для чого?
- Яким чином він вирішив збагатитися?
- Чи став він багатим? Чому?
- Чи подобається вам такий спосіб збагачення? Поясніть свою точку зору.
- Чи стали багатими лисиця та кіт, які вкрали гроші? Чому?

- Запропонуй героям казки свій спосіб стати багатим.
- Ким прикидався Карабас Барабас, коли давав Буратіно 5 золотих?

Вислухавши відповіді дітей, підведіть їх до думки про те, що поняття «багатство» і «праця» є нероздільними. Доведіть до свідомості дітей, що праця тим цінніша, чим вона у даний час потрібна людям. Вище цінується та праця, яка потребує спеціальних знань та вмінь. Наприклад, усвідомивши важливість знань, Буратіно пішов вчитися в школу.

Проблему багатства можна розглянути на прикладі казки **Ш.Перро «Кіт у чоботях»**. Учням пропонують наступні запитання:

- Скажіть, чи можна назвати багатого людиною хазяїна kota на початку казки? В її кінці?
- Які багатства він отримав?
- Чи сам він створив ці багатства?
- Чи подобається вам шлях, яким були отримані ці багатства? (Сам хазяїн палець об палець не вдарив, а кіт – шахрай та брехун).

А хто ж створив багатства, якими раніше володів Людожер? (Багатство створено працею тих людей, які працювали на Людожера).

Урок 16. Багатство і культура

Мета уроку. Показати зв'язок багатства і культури.

Завдання уроку. 1. Розширити уявлення у дітей про поняття «культура», «багатство». 2. Показати, як багатство може бути пов'язано з культурою. 3. Виховувати дбайливе та поважне ставлення до культури та традицій рідного краю.

Основні поняття: культура, багатство, меценат, меценатство, благодійність.

Визначення для вчителя.

Культура – сукупність досягнень людини у виробничому, суспільному та розумовому відношенні. Вона включає в себе певний рівень розвитку виховання, освіти та розвитку суспільства і людини.

Благодійність – безкорислива фінансова та інша допомога для здійснення соціально значущих заходів.

Меценат – помічник у справі, який готовий сплатити витрати, необхідні для здійснення запланованої справи, і не потребує повернення своїх внесків (наприклад, грошей).

Зміст уроку

Запитайте у дітей: Чому багато творів живопису, скульптури, архітектури не можна купити?

(Покажіть дітям репродукції картин, фотографії: Софійського собору, Києво-Печерської лаври, пам'ятника Богдану Хмельницькому) та запропонуйте назвати приблизну їх вартість. Для більшості дітей це буде відкриттям, що цього зробити не можна, оскільки вони безцінні. Багато робіт є багатством, яке належить державі.

Далі у бесіді з дітьми з'ясується, що люди високо цінують прекрасне і готові платити за нього великі гроші (аукціони антикваріату, картин та

ін.). Високо ціняться не тільки картини, але і книги, музика, чеканка, розпис по дереву, фарфор та ін.). Усе це – частина людської культури. Чим більше таких цінностей у людини, держави, тим вони є більш багатими.

А чи можна композитора, художника, поета назвати багатою людиною, якщо у неї немає ні автомобіля, ні власного будинку, ні рахунку у банку? Вислухавши думку дітей, аргументуйте, у чому багатство цих людей. (В їх таланті).

Дуже важливо показати на уроці, що до культури відносяться усі сфери людської діяльності, у тому числі і освіта. Чим люди більш освічені, чим більш творчості вони проявляють, тим більш високої якості товари вони випускають, тим цікавіше з ними спілкуватись. Добре відомо, що ніщо так не привертає увагу і не стимулює роботу розуму, як здивування.

Запитання до дітей: Ви можете пояснити, що означає слово «меценат»?

Розкажіть дітям, що у Стародавньому Римі жила дуже багата людина на ім'я Меценат. Він дуже любив поезію і допомагав поетам. З тих часів меценатами звать багатих людей, які частину своїх грошей віддають на розвиток мистецтва, освіти, допомогу іншим.

Одним із таких меценатів був український підприємець Микола (Нікола) Артемійович Терещенко, який народився 14 жовтня 1819 року. У нього було дві головні справи. Перша – виробництво цукру. Друга – благодійність. Накопичення капіталу не було для Миколи Терещенка самоціллю, цей капітал був спрямований на покращення виробництва та створення умов для ефективної роботи цукрових заводів. Продукція цукрових заводів відрізнялась високою якістю і неодноразово відмічалась медалями та дипломами як на вітчизняних, так і на міжнародних виставках.

Микола Артемійович активно займався благодійністю. У 1881 році у Києві він відкриває училище для сліпих. У тому же році виділяє 23 тис. рублів на будівництво Маріїнського дитячого притулку (в наш час – це Інститут психології імені Г.С.Костюка). У 1885 році Микола Артемійович виділяє 60 тис. рублів на будівництво нічліжного будинку по вул. Басейній 16. У зимові морози у цьому будинку розміщувалось до 600 людей. На кошти, виділені Миколою Терещенком, були побудовані 4-а гімназія (нині Академія транспорту), 5-а гімназія по Великій Васильківській, притулок-училище для глухонімих на Мало-Дорогожицькій вулиці, Троїцький народний будинок (в наш час – це театр оперети), Покровська Церква на Соломинці, собор св. Миколая у Покровському монастирі. Значні кошти він виділив на будівництво Володимирського собору.

Благодійність і суспільна діяльність Миколи Артемійовича не залишились непомітними для його сучасників. Більшість з них були у захваті від його діяльності. В останні роки свого життя Микола Артемійович отримав ранг таємного радника, що відповідало військовому

звання генерал-лейтенанта. У 1892 році М.Терещенку було присвоєно звання почесного громадянина міста Києва, а до його 80-річчя вул. Олексіївська була перейменована у Терещенківську.

Усього, чого досягнув Микола Терещенко за все своє життя – капітал та становище в суспільстві – було результатом його незвичайної енергії, міцного характеру, великої працездатності, а не просто везіння. У будь-яку справу, якою він займався, він вкладав частинку своєї душі.

Сучасним підприємцям є у кого вчитись, брати приклад – багатства замало, необхідна щедра, небайдужа душа, яка здатна на милосердя.

Микола Артемійович був великим знавцем мистецтва. Збирати художню колекцію йому допомагали брат Федір, син Іван та доньки Ольга і Варвара – колекціонери, меценати. Художню колекцію сім'ї Терещенків демонструють у Київських музеях – Т.Г.Шевченка, російського мистецтва, східного і західного мистецтва, які знаходяться у будинках, які належали сім'ї Терещенків.

Багатство і культура пов'язані з благодійністю. Говорячи про благодійність (творити благо), необхідно згадати ім'я генерала Бута. Хоча він увійшов в історію як генерал, однак в армії ніколи не служив – він був генералом «Армії порятунку» – благодійної організації. Одного разу Бут зрозумів: «Не можна думати про порятунок душі, якщо раніше не потурбуєшся про добробут людей». Від слів «Армія порятунку» перейшла до справ: на гроші «Армії» були побудовані дешеві їдальні, лікарні та нічліжні будинки, ясла для дітей із бідних сімей. У наш час офіцерів «Армії порятунку» можна зустріти у будь-якому кінці земної кулі.

Запропонуйте дітям навести відомі їм приклади благодійності та поясність, кому більш за все користі вона приносить. Після того, як ви заслухали відповіді 2-3 учнів, задайте класу питання: «Підказка на уроці – це благодійність чи ні?»

На завершення уроку учні виконують завдання. Їм пропонується розташувати у таблиці наступні багатства: земля, вода, тваринний світ, дороги, мости, гроші, цінні папери, бібліотеки, музеї, рослинний світ, вокзали, стадіони, здоров'я, талант, автомобіль, корисні копалини, акції, нафта.

Багатства

Природні

Суспільні

Приватні

Урок за темою «Багатство і культура» можна провести і у вигляді дискусії. Запропонуйте дітям відповісти на наступні запитання:

- Які заповітні мрії ти б здійснив, якщо б став багатим?
- Кому б і в чому допоміг?
- Що зробив би для сім'ї, школи, рідного міста, села?
- Чим би ти займався?
- Хто були б твої друзі?
- Чому б ти надав перевагу: більше працювати або більше відпочивати?

- Який ти бачиш зв'язок між багатством і культурою?

Наприкінці уроку вчитель перераховує якості особистості, а діти піднімають зелену картку, якщо ці якості притаманні меценату, або червону картку, якщо вони не є типовими для такої людини (ощадливий, розумний, рішучий, здоровий, чуйний, щедрий, освічений, скнара та ін.).

Урок 17. Контрольний урок

Мета уроку. Перевірити та закріпити знання за темою «Гроші».

Завдання уроку. Виявити розуміння дітьми способів використання та зберігання грошей.

Зміст уроку

Урок можна провести у вигляді як фронтального опитування, економічної вікторини або гри, так і звичайної контрольної роботи, де учням пропонується відповісти на запитання та розв'язати задачі.

Якщо використовується перший варіант контролю, можна запропонувати командам учнів (кожному ряду) назвати якомога більшу кількість слів (економічних понять), які мають відношення до грошей (валюта, банк, інфляція, дохід, витрати, бюджет, внесок, відсоток та ін.) Перемагає та команда, якої вдається навести за 1-2 хвилини більше економічних понять.

Можна на уроці провести економічну вікторину. За кожну правильну відповідь учень отримує бал. Наводимо приклади запитань для вікторини (вони дещо випереджують матеріал, з яким учні знайомились в цьому розділі).

1. Як називаються місця, де зустрічаються покупці та продавці товарів? (Магазин, ринок, ярмарок та ін.).
2. Як називається суперництво на ринку? (Конкуренція).
3. Які предмети у стародавні часи виконували роль грошей? (Худоба, золото, хутро та ін.).
4. Як називається платіж, який фірма і населення зобов'язані сплачувати державі? (Податок).
5. Як називаються гроші іноземної держави? (Валюта).
6. Як називається обмін товару на товар? (Бартер).
7. Як називається грошова одиниця української держави? (Гривня).
8. Як називаються люди, які частину своїх грошей віддають на розвиток мистецтва, освіти, допомоги іншим? (Меценати).
9. Як називається фінансова організація, в якій люди зберігають свої гроші? (Банк).
10. Як називається втрата купівельної спроможності грошей? (Інфляція).

Для контролю якості знань школярів доцільно запропонувати дітям наступні завдання.

1. Продовж висловлювання :

- Бартер – це обмін товару на

- Товар – це те, що виготовлено для
- Валюта – це грошова одиниця.....
- Банк – це надійне місце для
- Бюджет – це розпис.....
- Витрати – це гроші, які.....

2. Розташуй слова у алфавітному порядку (вкажи біля кожного слова його порядковий номер):

- дохід
- витрати
- бюджет
- внесок
- Держбанк
- кредит
- інфляція
- податок
- фінанси
- відсотки

2. Наведіть відомі вам приклади благодійності.

Тема 3.«Власність»

Урок 18. Що таке власність?

Мета уроку. Дати уявлення про те, що таке власність.

Завдання уроку. 1. Формування понять «власність» та «власник». 2. Ознайомити учнів з різними формами власності. 3. Виховувати в учнів бережливе ставлення до всіх форм власності.

Основні поняття. Власність, власник, майно.

Визначення для вчителя.

Власність – все те, що за законом належить певним особам, підприємствам, установам, державі, чим вони можуть володіти, розпоряджатися, використовувати.

Тих, кому належать об'єкти власності, речі, називають **власниками**. Власністю можуть бути не тільки матеріальні, але і духовні продукти.

Майно – матеріальні предмети, речі, які належать певному власнику.

Зміст уроку

На початку уроку задайте учням запитання: «Як ви думаєте, коли людина вперше казала: «Це моє!», «Це моє, а не твоє», «Це наше?». Дайте можливість учням висловити свою думку.

Запропонуйте дітям знайти синоніми до слів «власний» (свій, особистий) та «власність».

Поясніть дітям, що купивши жувальну гумку, ми можемо розпоряджатись нею за власним бажанням (відправити в рот, подарувати приятелю, виплюнути в урну). Але ми не можемо за власним бажанням заставити їхати рейсовий автобус або запустити в космос ракету. Наші

можливості у цих прикладах визначаються різними формами власності: жувальна гумка належить нам, автобус – місту, ракета – державі.

Отже, як правило, виділяють дві форми власності: державну та приватну.

Що ж таке власність? **ВЛАСНІСТЬ** – це те, що належить одній людині або групі людей.

Державною (суспільною) власністю називають власність, право на яку належить державі.

Приватною (особистою) власністю називають власність, правом на яку володіє конкретна людина або група людей.

Діти, назвіть свої особисті речі (одяг, взуття, книги, іграшки та ін.). У кожного з вас є особисті речі – вони належать тільки вам. Це ваша особиста власність.

Будинок або квартира, машина, гараж – це особиста власність ваших батьків, особиста власність вашої сім'ї.

А театри, вокзали, школи – це належить державі та є державною власністю. (Слід зазначити, що іноді школи можуть бути приватною власністю).

То яка буває власність? (Власність буває особиста та державна).

Узагальнивши наведене вище, зробіть висновок про те, що власність – це те, чим ми володіємо, використовуємо, розпоряджаємось. Таким чином, власністю є все, починаючи з носової хустинки та закінчуючи землею та її надрами.

Підкресліть, що людина не може бути чією-небудь власністю. Право людини на свободу закріплено Конституцією України.

Далі можна ознайомити дітей зі скороченим варіантом оповідання **Є. Пермяка «Чужа хвіртка»**ти запропонувати відповісти на запитання.

«Альоша зростав хлопцем старанним, турботливим та працьовитим. Його дуже любили у родині, але найбільше Альошу любив дідусь, любив та допомагав йому рости гарною людиною. Допомігав онуку у всьому. Чи фарбує ганок хлопець, чи огірки на віконці вирощує – дідусь ніколи не відмовляв. Одного тільки від онука вимагав: «Коли берешся за справу – доводь її до кінця».

Ось так і жив Альоша. Усіх у своїй великій родині радував та сам радів, справжньою людиною себе počував. Але одного разу з Альошою трапилося таке...

А усе почалося з того, що пішов він з дідом у ліс...

Дорога у ліс йшла через садовий розплідник, де вирощувались молоді деревця. Прийшов Альоша до розплідника і бачить, що хвіртка відкрита. Хлопає хвіртка на вітру. Клямка у хвіртки відірвана. Помітив це Альоша та каже дідусю: «Пуста справа на три шурупи клямку прикрутити, а не хочуть... Тому що чужа клямка та нічия ця хвіртка. Погано, дідусь, бути чужою хвірткою....».

«Так, куди гірше бути чужою хвірткою, – погодився з онуком дідусь, – інша справа – наша хвіртка. І синьою фарбою вона пофарбована, і клямка у неї «трень - брень» як музика...».

Питання до тексту:

1. Як ви розумієте висловлювання «чужа хвіртка»? (не твоя).
2. Хто є власником садової хвіртки у Альоші вдома і власником хвіртки у розпліднику? (У Альоші – його родина, у хвіртки в розпліднику – нікого).
3. Чому навчає це оповідання? (Ощадливому ставленню до будь-якого виду власності).

Роз'ясніть дітям : там, де є господарство, повинен бути хазяїн. Такого хазяїна власності називають власником.

Але чи кожна людина може бути власником? Хто є власником предметів, які вас оточують?

Запропонуйте дітям пограти в гру «Мое та наше».

Опис гри. Вчитель показує або називає предмети, які знаходяться у класі, а діти говорять: це «мое» або «наше».

Далі учні виконують завдання. Їм пропонується розглянути малюнок, на якому намальована сільська місцевість, та назвати те, що не може бути чиею-небудь власністю (небо, хмари, сонце, повітря).

Запитайте у дітей : Чи може все, що оточує нас, бути власністю людей? Які, на ваш погляд, предмети не повинні ставати об'єктом власності? Чи може власність бути «нічийною».

Обов'язково обговоріть з дітьми, хто є власником інших предметів на малюнку. Чи завжди це одна особа? Чи можуть бути власником однієї і тієї же речі декілька людей? (Так, можуть. Наприклад, пісня: музику написала одна людина, слова – інша).

Урок 19. Особиста власність. Сімейна власність

Мета уроку. Формувати уявлення про особисту та сімейну власність.

Завдання уроку. 1. Підвести учнів до розуміння неможливості існування людини без особистої власності. 2. Формувати поважне ставлення до особистої власності інших людей. 3. Виховувати ощадливе ставлення до особистої та сімейної власності.

Основні поняття: особиста власність, сімейна власність.

Визначення для вчителя.

Особиста власність – речі, предмети, майно, гроші, які належать одній людині та призначені для задоволення особистих потреб.

Сімейна власність – те, що належить усім членам сім'ї. Сімейна власність являє собою одну з форм приватної власності.

Зміст уроку

Прочитайте учням текст.

«Від своєї сестрички старшої отримав Тарасик чудовий подарунок – цікаву книжку. І подарунок свій вручаючи, говорить вона братику: «На, візьми, володій, Тарасику! Ти хазяїн цієї книжки».

Обміняти, продати – що бажає, робити з нею зараз він може. Тому, що він – власник, книга – власність Тарасика».

Запитання:

- Як можна назвати Тарасика з точки зору науки економіки?

(Власник).

- Кого ми називаємо власником? (Людину, яка володіє якою-небудь річчю).

Далі прочитайте дітям оповідання Є. Пермяка «Випадок з гаманцем».

«Йшли по улиці двоє: старша сестра Катя і молодший брат Костик. А попереду них йшла старенька з гаманцем. Сива та кульгава.

Йшла така старенька, йшла та й упустила гаманець з грошима. Костик першим помітив це. Нахилився, схопив гаманець, а потім побіг та догнав стареньку.

- Бабусю, ви гаманець загубили. Ось він.

Старенька взяла свій гаманець та поклала його до кишені.

- Яка я стала неуважна....

Сказала так вона та пішла собі далі, а Костик повернувся до сестри і поскаржився на стареньку:

- Яка вона невдячна! Взяла гаманець, поклала його до кишені та навіть спасибі не сказала.

Тоді старша сестра зупинилась, суворо глянула на молодшого брата і запитала:

- А за що вона повинна була дякувати тобі? За те, що ти чесний? Так бути чесним – це твій обов'язок, а не заслуга. Чи можна за це вимагати вдячності?...

Не одразу зрозумів Костик, про що говорила його сестра. Але коли зрозумів, запам'ятав на все життя про цей випадок з гаманцем».

Запитайте у дітей: «А ви згодні з тим, що сказала Костику старша сестра?»

Після того як діти висловлять свої судження, узагальніть їх та допоможіть дітям зробити правильний висновок.

Запитання:

- Чи правильно вчинив хлопець, що повернув гаманець?

Підведіть дітей до висновку про необхідність поважного ставлення до чужої власності.

Потім доцільно перейти до роз'яснення поняття «сімейна власність».

Задайте учням запитання:

- Як ви думаєте, а у сім'ї може бути власність?

- Чи є власність у твоєї сім'ї?

Спробуйте здогадатись, як вона називається. (Сімейна власність).

Узагальніть відповіді дітей та дайте визначення поняттю «сімейна власність».

Задайте учням запитання:

А школа? До якої власності вона відноситься? Школа – це державна власність. Але держава передає право розпоряджатись нею усім тим людям, які в ній працюють та навчаються. Це означає, що школа ще і суспільна власність, і все, що знаходиться у шкільній будівлі, теж є суспільною власністю та має назву – шкільне майно.

Слід зазначити, що невелику кількість шкіл можна віднести до приватної власності.

Завдання

Учитель: Складіть логічний ланцюг із слів. (На дошці написано: «гроші» – «праця» – «дохід» – «товар» – «власність»). Що у людини з'являється раніше, а що пізніше?

Учні працюють в парах або в групах, складають варіанти логічних ланцюжків, пояснюють їх. В результаті повинна з'явитись така послідовність: «**Праця**» – «**гроші**» – «**дохід**» – «**товар**» – «**власність**». Спочатку людина працює, за це вона отримує гроші. Усі гроші, які заробила людина, – це її дохід. На свої доходи людина купує товар, який стає її власністю.

Наприкінці уроку учні відповідають на запитання.

Учитель:

- Яке право порушується, якщо у вас відбирають іграшку, велосипед, сумку з харчами? (Право на власність).
- Що потрібно робити в такому випадку? (Відстоювати свої права – звернутись до інших дітей, батьків, будь-якого дорослого, який знаходиться поруч).
- Чи правильно вчиняє держава, яка намагається захопити у сусідньої держави частину лісу, корисні копалини та ін.? (Ні, у кожній державі також є право власності, і інші повинні з ним рахуватись).

Урок 20. Приватна власність. Створюємо фірму

Мета уроку. Ознайомити з проектною діяльністю (створення фірми).

Завдання уроку. 1.Перевірити та закріпити знання за темою «Власність». 2. Розвивати економічне мислення, інтерес до економічних знань.

Основні поняття. Економіка, фірма, бізнес, підприємець.

Зміст уроку

Повідомте дітям тему уроку та запропонуйте згадати, що означає терміни «власність». Нагадайте дітям, що власність – це те, що належить одній людині або групі людей.

Запропонуйте дітям згадати, що означають терміни «державна власність» (власність, право на яку належить державі) та «приватна

власність» (власність, правом на яку володіє конкретна людина або група людей).

Задайте учням запитання:

- «До якого виду власності можна віднести фірму?»

Далі запитайте у дітей :

- «А що таке ринок?» (Відповідь дітей: ринок – це місце, де продають різні речі, продукти, господарські товари, предмети побуту).

- «Правильно, але «ринок» – це не тільки місце для обміну, а будь-який спосіб організації контакту покупців товарів та послуг з продавцями. Ринок – це загальний принцип організації економічного життя країни.

- «А хто працює на ринку?» (Відповідь дітей – продавці, приватні торговці).

- «Хто ними управляє?» (Підприємці).

- «На вашу думку, в чому полягає їхня діяльність?» (Вони управляють своїми робітниками, знаходять товар, домовляються).

Діяльність підприємців в будь-якій галузі економіки і взагалі в будь-якій сфері людського життя називається БІЗНЕСОМ.

- «Що може відкрити підприємець?» (Фірму, крамницю, кафе, ресторан, агентство та ін.).

Отже, підприємці створюють свою фірму, яка є їхньою власністю. Фірма може складатись з однієї людини або декількох людей та обслуговувати жителів невеликого району або міста.

- «Які фірми ви знаєте?» («Самсунг», «Телефаль», «Тойота», «Адідас»).
- А чим вони відрізняються? (Можлива відповідь дітей – товаром, що виробляється).

Фірми відрізняються :

- розміром
- різноманітністю видів продукції
- способами організації.

Першим кроком для створення фірми є її реєстрація. Для цього потрібен статут. Після реєстрації необхідно отримати печатку та відкрити поточний рахунок у банку.

(Статут – основний документ фірми, в якому закріплені головні положення її діяльності. Наприклад, назва фірми, місце знаходження, види діяльності, порядок ліквідації фірми).

Наступна частина уроку – проектна діяльність «Створюємо власну фірму».

- А зараз, діти, ви спробуєте створити свої власні фірми. Для цього я вам роздам опорні схеми.

Діти створюють проекти за опорною схемою:

1. **ЩО?** Назва фірми.
2. ПП генерального директора
3. ПП засновників фірми (власники фірми)
4. Адреса фірми

5. Яку продукцію будете випускати або які послуги надавати?
 6. **СКІЛЬКИ?** Який буде обсяг виробництва? Який основний капітал потрібен? (у гривнях). Скільки прибутку розраховуєте отримати?
 7. **ДЕ?** Яке приміщення вам потрібно?
 8. **ЯК?** Скільки людей буде працювати на фірмі, їх функції? Що ще вам буде потрібно для організації роботи фірми?
 9. Вигадайте рекламу для вашої фірми.
- Діти працюють в групах, проектують фірму.
Захист проектів.

Урок 21. Контрольна робота

Мета уроку. Перевірити та закріпити знання за темою «Власність».

Завдання уроку. Виявити розуміння дітьми різних форм власності.

Зміст уроку

Учням пропонується розв'язати наступні завдання

1. Як називається те, що належить одній людині або групі людей?
2. Людина, яка володіє якою-небудь власністю.
3. Напиши назву речей, які відносяться до твоєї особистої власності.
4. У кого яка власність? Згадай яка власність була у того чи іншого казкового героя, наприклад, у Карлсона – будиночок на даху.
5. Яка буває власність?
6. Чи може бути людина чиею-небудь власністю?
7. Особиста власність.....
8. Державна власність.....
(сукня, школа, гараж, шампунь, посуд, театр, спортивний стадіон)
9. Напишіть невеликий твір на тему «Навіщо людині власність?»

Тема 4.«Доходи та витрати»

Урок 22. Доходи сім'ї

Мета уроку. Формувати в учнів поняття про доходи сім'ї.

- Завдання уроку.* 1. Розкрити поняття «дохід людини, сім'ї». 2. Розглянути різні джерела доходів: від праці, від власності. 3. Формувати в учнів впевненість, що основним доходом є праця. 4. Розглянути ситуації, які потребують моральної оцінки доходу, що отримує людина. 5. Виховувати повагу до праці та людей праці.

Основні поняття. Цінні папери, власність, майно, оренда, заробітна плата, премія, пенсія, стипендія, дивіденди, відсоток, сім'я.

Зміст уроку

Повідомте дітям тему уроку – «Доходи сім'ї». Це можна зробити, наприклад, запропонував розгадати шараду: «Додай до музичної ноти слово «Хід» та отримай».

Поясніть дітям зміст терміну «дохід» наступним чином. Перш, ніж придбати який-небудь товар або оплатити послугу, ви повинні мати гроші, щоб їх оплатити. Гроші чи інше багатство, які знаходяться у вашому

розпорядженні, і будуть складати ваш дохід. Далі перейдіть до формування поняття про джерела доходів.

Повідомте, що існують два джерела доходів: заробляння грошей у процесі праці та отримання доходу від використання своєї власності. Побудуйте бесіду з класом таким чином, щоб школярі самі навели приклади та назвали джерела доходів людини.

Запропонуйте школярам обговорити роль праці як основного джерела доходів людини та сім'ї. Повідомте, що праці присвячено багато прислів'їв та поговірок, висловлювань і запропонуйте дітям згадати їх. Дайте можливість декільком учням висловитися, а потім запропонуйте зростити впродовж декілька уроків «дерево мудрості». «Дерево» намальовано на великому аркуші паперу або являє собою об'ємний макет, до якого кріпляться листочки з висловлюваннями (прислів'ями, поговірками, цитатами) про цінності праці; майстерності; якостей, необхідних для успішного виконання будь-якої справи. При зростанні числа нових прислів'їв дерево все більш обростає «листвою».

Приклади висловлювань:

- «Без праці і в саду немає плоду»
- «Зароблений хліб – солодкий»
- «Де учіння, там і вміння»
- «Праця – найкращі ліки»
- «Будь-яка людина пізнається у справі»

Далі можна запропонувати учням завдання «Професіограма». Назвати літературних героїв: міліціонер дядько Стьопа, шарманщик Карло, детектив Шерлок Холмс, листоноша Печкін та ін. Школярам пропонується відповісти на запитання, якими знаннями або якостями володіють ці герої; що вони вміють робити; які у них улюблені заняття і т. п. Можна попросити школярів намалювати обраних ними персонажів.

Потім дітям пропонуються різні ситуації, які потребують моральної оцінки доходу, що отримує людина. Розкажіть учням різні ситуації та попросіть оцінити їх. Школярі виступають в ролі суддів в уявному конкурсі працелюбних. Приклади:

а) Жив-був на світі Соловей-розбійник. Підкараулював він на дорозі купців, селян, які везли продукти у місто, грабував та відбирав у них усе. І зростало його багатство.

- Як ви ставитесь до Солов'я-розбійника? Чи добре збагачуватись таким шляхом?

б) Виросла у дідуся ріпка велика-превелика. Цього врожаю вистачить і дідусю, і бабусі, і онучці, і на продаж.

- Чи став дідусь більш багатим? А яким шляхом придбано це багатство?

Для закріплення уміння робити вибір учні повинні розмістити на намальованих на дошці (або фліп-чарті) східцях драбини казкові персонажі. При цьому вгорі (на найвищій сходинці) розміщують того

героя, якому багатство дісталось завдяки власному розуму, праці, умінню. На нижчу сходинку – того, кому воно дісталось випадково.

Попросить дітей вписати ім'я персонажу на відповідну сходинку лісничі. Можливі персонажі: Буратіно, Попелюшка, Скрудж Макдак, хазяїн Кота у чоботях та ін.

На даному уроці важливо відмітити, що багатство, доходи людини залежать від її професійних знань та вмінь. Запропонуйте учням назвати професії членів своєї сім'ї, знайомих, сусідів та поясніть, чим займаються представники кожної професії, де вони працюють. Попросить дітей назвати якості особистості, якими повинні володіти люди таких професій як лікар, вчитель, міліціонер, науковий співробітник, підприємець та ін.

Наступне завдання. Запропонуйте учням написати у зошиті рід занять членів своєї сім'ї, запитайте, чи отримують непрацюючі члени сім'ї дохід та запропонуйте школярам згадати, яку саме назву носить цей дохід. Розгляньте уявну сім'ю: наприклад, бабуся отримує пенсію, тато – заробітну плату, старший син – стипендію, мама – не працює.

Роз'ясніть, що стипендія, пенсія також є платою за працю (пенсія – за минулу, стипендія – за майбутню та за навчання).

Другу частину уроку рекомендується присвятити обговоренню іншого важливого джерела доходу – власності (багатства). Попросить учнів відповісти, що, на їхню думку, складає багатство сім'ї. Допоможіть дітям навідними запитаннями, систематизуйте та узагальніть їхні відповіді.

Підведіть підсумок. Основними складовими власності сім'ї є :

- гроші та грошові засоби (наприклад, кредитні картки);
- цінні папери;
- майно (будинок, квартира, ділянка, автомобіль та ін.).

Запитайте, яким чином багатство може принести дохід. Розгляньте по черзі кожну із складових багатства.

Гроші можуть принести дохід, якщо їх покласти у банк під відсотки або отримати на них інші види дивідендів. Майно може принести дохід, наприклад, якщо квартиру віддати в оренду.

Обговоріть з учнями інші засоби отримання доходу:

- виграш в лотереї,
- скарбниця,
- спадщина,
- продаж майна,
- подарунки.

Урок 23. Твій внесок у доходи сім'ї

Мета уроку. Розвивати навички самопізнання школяра з точки зору його участі в економічній діяльності.

Завдання уроку. Розглянути різні варіанти участі школярів у формуванні доходів типової сім'ї. Розвивати уміння дітей по самопізнанню – оцінки рівня розвитку особистісних якостей, вмінь.

Виховувати у школярів необхідність економії часу, ресурсів. Показати необхідність освіти.

Основні поняття. Домашнє господарство, доходи сім'ї, внесок.

Зміст уроку

Урок рекомендується почати з бесіди про внесок різних членів сім'ї у сімейний бюджет. Попросіть дітей розповісти, чи допомагав хто-небудь з них батькам у професійній діяльності та яким чином (діти допомагають батькам у торгівлі, приймають телефонні дзвінки, виконують функції кур'єрів, допомагають у роботі на комп'ютері та ін.).

Підкажіть дітям можливі варіанти. Далі організуйте бесіду про домашню працю, запитайте, які види робіт по дому відомі школярам. Поясніть, що від кожного члена сім'ї потребується багато зусиль для ведення домашнього господарства. У домашньому господарстві стільки роботи, що кожному знайдеться посильна справа в залежності від його уміння.

Запропонуйте школярам розповісти про те, чи допомагають вони батькам у роботі по дому, чи задоволені батьки їхньою участю.

Організуйте дискусію за темою **«Чи можу я отримати дохід?»** Запитайте учнів, чи доводилось їм самостійно отримувати дохід, запропонуйте висловитись декільком учням.

Організуйте дискусію дітей за наступними проблемами:

1. Доходи із відходів (що робити з використаними зошитами, шматками тканин, побитою цеглою та ін.).
2. Своїми руками (ремонт та оновлення одягу, предметів побуту. Виготовлення необхідних у побуті предметів).
3. Дохід від реалізації непотрібної власності (пляшки, старі іграшки).

У бесіді покажіть дітям можливість отримання доходу, попросіть їх поділитися своїм досвідом. Оцінюйте нестандартність способів, які були запропоновані, їх доступність, витратність, а також моральний аспект запропонованих справ (за способами отримання доходів).

Використовуйте вправи, які є діагностикою нестандартного мислення. Запропонуйте дітям придумати, як можна використовувати предмети, що їх оточують, незвичним способом.

Наприклад, знайти нестандартне застосування старим газетам, пакетам з-під молока (виготовлення годівниць), поліетиленовим пляшкам (вази для квітів).

Далі повідомте дітям, що зараз у них провідна діяльність – навчальна, і запропонуйте обговорити необхідність освіти для збільшення доходів сім'ї у майбутньому.

Задайте наступні питання :

- Робота – це необхідність чи потреба?
- Навчання у школі – це необхідність чи потреба?
- Що потрібно, щоб отримати професію?
- Які навчальні заклади ви знаєте?
- Які спеціальності в них отримують?

Наприкінці уроку запропонуйте школярам написати лист другу за планом: що я люблю, що я вмюю, що у мене добре виходить, ким я хочу бути, чи можу я приносити дохід сім'ї вже зараз.

Урок 24. Витрати сім'ї

Мета уроку. Формувати у дітей усвідомлене ставлення до витрат та поважне ставлення до праці усіх членів сім'ї.

Завдання уроку. 1. Ознайомити дітей з основними статтями витрат у сім'ї. 2. Показати, що праця членів сім'ї у домашньому господарстві дозволяє знизити сімейні витрати. 3. Виховувати у дітей поважне ставлення до потреб усіх членів сім'ї та розподілу витрат на їх задоволення.

Основні поняття. Витрати, покупки.

Зміст уроку

Почніть урок нетрадиційно. Зачитайте письмо, яке нібито надійшло в школу. Його зміст може бути таким:

«Шановні діти з четвертого класу! Пишуть вам Василь і Василя з деякого царства. Наша сім'я складається з дідуся Назара, бабусі Марії, які вже на пенсії, тата Ярослава, матусі Оксани і нас – Василя, який ходить у школу, і Василя, яка навчається в університеті та отримує стипендію. Жили ми раніше добре, а зараз стали жити погано. І вдома у нас неладно стало: сумно та голодно. Розтратила мама Оксана усі гроші, які тато Ярослав заробив, і пенсії, які отримали дідусь Назар та бабуся Марія. І що нам робити, ми не знаємо. Допоможіть нам, будь ласка, своїми порадами, ви вже четвертий місяць вивчаєте економіку, і, напевно, стали дуже розумними. Ми посилаємо вам перелік усіх наших сімейних витрат. Заздалегідь вдячні.

Василь і Василя».

Запитайте у дітей, чи згодні вони допомогти цій сім'ї правильно розпоряджатися грошима, які заробляють усі члени сім'ї. Отримавши згоду класу, поясніть, що для цього необхідно згадати, які доходи можуть бути у сім'ї. Запишіть на дошці усі види доходів, які вам будуть називати діти.

Запропонуйте дітям подумати та відповісти, на що кожна сім'я повинна обов'язково витратити свої гроші.

Зараз, коли діти згадали можливі джерела доходів у сім'ї та різні види сімейних витрат, можна повернутись до листа Василя і Василя та розглянути надісланий ними перелік витрат сім'ї.

Скажіть дітям, що перелік витрат, надісланий Василем і Василянкою, ви спеціально переписали на дошку, щоб учні класу могли обговорити його та допомогти цій сім'ї.

Василь і Василя розташували покупки у тій послідовності, як вони отримувались у сім'ї.

Запропонуйте дітям висловитися, чи правильно визначена послідовність витрат та виділені гроші на покупки.

Запросить до дошки двох учнів. Вони будуть записувати у таблиці: один – черговість придбання товарів та послуг, другий – їх приблизну ціну.

Послідовність покупок у сім'ї Василя та Василянки	Ціна, яку передбачає заплатити сім'я	Необхідна послідовність покупок (на думку учнів)	Приблизна ціна покупки (на думку учнів)
Велосипед	200 монет		
Оплата за квартиру та комунальні послуги (за 1 місяць)	10 монет		
Жувальна гумка, «Фанта», «Пепсі»	40 монет		
Хліб	1 монета		
Молоко	4 монети		
Білет на автобус, троллейбус	1 монета		
Повітряні кулі	30 монет		
Іграшки	70 монет		
Пальто для бабусі	50 монет		
Книги	10 монет		
Білет в театр, кіно, музей, на стадіон	2 монети		
Ліки	0 монет		
Фрукти та овочі	5 монет		
Інші продукти харчування	30 монет		

Вислухайте думки дітей про черговість витрат на покупки. Підведіть підсумок, уточнюючи, що першочерговими повинні бути витрати на харчування, комунальні послуги та оплату житла, плату за проїзд, ліки, одяг та взуття, книги. А потім, якщо залишаться гроші, можна їх витратити на білети в театри, кіно та інші культурні заходи, покупку іграшок, жувальної гумки та ін. Необхідно подумати і про те, що не можна витратити усі гроші, які отримує сім'я впродовж місяця. Тому що можуть виникнути непередбачені витрати. Запитайте у дітей, які непередбачені витрати можуть виникнути у сім'ї (ремонт телевізора, холодильника,

пральної машини, запрошення в гості та покупка подарунків, хвороба члена сім'ї, яка потребує витрат на ліки та ін.). Крім того, бажано відкласти частину грошей на покупку коштовних речей, на організацію літнього відпочинку членів сім'ї, на ремонт замиського будинку і т.п.

Для відпрацювання у дітей вміння швидко та коротко формувати відповіді на запитання можна провести бліц-опитування:

1. Перерахуй, з чого складаються витрати у вашій сім'ї?
2. Що таке заощадження?
3. Коли беруть гроші в борг?
4. Чому не можна скорочувати доходи на їжу, книги, сімейний відпочинок?
5. Чи згодні ви з тим, що іноді вигідніше купувати коштовні, а не дешеві речі?

Наприкінці уроку можна організувати бесіду за проблемою «Хто і як допомагає скоротити витрати у сім'ї?»

При цьому необхідно звернути увагу дітей на те, що прання білизни у пральні, чистка одягу в хімчистці, купівля напівфабрикатів в крамниці, пошив одягу в ательє потребують значних витрат. Однак у багатьох сім'ях прання білизни, чистку одягу, ремонт меблі, пошив і в'язання одягу та інші роботи виконують члени сім'ї. При цьому сімейні витрати значно скорочуються. Члени сім'ї, які зменшують витрати, заслуговують на особливу пошану.

Домашнє завдання.

Запропонуйте дітям вдома поспостерігати, хто і як скорочує сімейні витрати, та подумати, як діти своєю працею можуть зменшити час, який мами та бабусі витрачають на виконання домашньої роботи.

Урок 25. Витрати. Бюджет сім'ї

Мета уроку. Перевірити та закріпити знання за темами «Витрати сім'ї», «Гроші у твоїй сім'ї».

Завдання уроку. 1. Повторення вивченого матеріалу. 2. Формування раціонального ставлення до грошей.

Основні поняття. Витрати, доходи, вибір.

Зміст уроку

Повідомлення теми та мети.

Учитель: «Сьогодні ми повторимо вивчений матеріал за темами «Витрати сім'ї», «Гроші у твоїй сім'ї». Згадайте, як потрібно вести бюджет сім'ї, як планувати витрати.

Завдання 1

Прочитайте текст. Заповніть таблицю.

Тато Лис працює лісним сторожем та отримує заробітну плату – 200 монет. Мама Лисиця працює кухарем та отримує 150 монет. Бабуся Лисиця отримує пенсію – 120 монет. Старший син Руденький вчиться у

лісовій фінансовій академії та отримує стипендію – 80 монет. А на молодшого сина Людвіга сім'я отримує допомогу у розмірі 50 монет.

На продукти харчування даній сім'ї необхідно 200 монет на місяць, на обновики членам сім'ї доводиться витратити в місяць 150 монет, витрати на лісовий транспорт – 70 монет, на ліки для бабусі – 30 монет, на підручники – 25 монет, на іграшки для малюка – 10 монет, оплата проживання у лісовій норі – 45 монет.

Доходи	Витрати
200	200 монет
150	150 монет
120	70 монет
80	30 монет
50	25 монет
	10 монет
	45 монет
Підсумок: 500 монет	Підсумок: 530 монет

Мама Лисиця хотіла б купити собі нову шубу. Чи може сім'я дозволити себе зробити мамі цей подарунок при такому співвідношенні доходів та витрат?

Відповідь: сім'я не може купити мамі шубу. Лисенятка можуть допомогти: здавати в оренду власність, брати участь у конкурсах, економити.

Завдання 2

Допоможіть Петрику зробити вибір.

Батьки видають Петрику 10 монет на день для оплати проїзду в школу та назад, 6 монет на шкільний сніданок і, крім того, 20 монет на місяць на покупку 5 кольорових олівців. Але Петрик дуже любить пористий шоколад, який продається тільки у великих плитках за ціною 30 монет за плитку.

Порадьте Петрику, чим йому необхідно пожертвувати, щоб хоча би один раз на місяць купувати плитку пористого шоколаду.

Відповідь: Петрик може, по-перше, 3 дні ходити в школу пішки; по-друге, може економно використовувати олівці, щоб купувати їх не кожен місяць.

Завдання 3

Розгляньте витрати сім'ї Ткаченків на місяць. Чи правильно розташовані доходи?

- М'ясо 10 кг – 300 грн.
- Овочі 30 кг – 250 грн.
- Масло 3 кг – 100 грн.
- Крупи 5 кг – 200 грн.

Молоко, яйця – 250 грн.

Цукор, цукерки, торти – 500 грн.

Солодкі напої – 300 грн.

Морозиво – 50 грн.

Відповідь: сім'я неправильно витрачає гроші, зайвими є витрати на ласощі, солодкі напої.

Отже, усі наші витрати ми можемо поділити на 2 частини: необхідні та бажані.

НЕОБХІДНІ ВИТРАТИ – це ті витрати, без яких ніяк не можна обійтись: їжа, вода, житло та ін.

БАЖАНІ ВИТРАТИ – те, без чого обійтись можна, але що ми дуже бажаємо купити.

Домашнє завдання. Склади план необхідних та бажаних витрат у **твоїй** сім'ї.

Урок 26. Доходи підприємств та держави

Мета уроку. Розглянути джерела доходів різних підприємств та держави.

Завдання уроку. 1. Розглянути поняття «податки» з точки зору доходів держави. 2. Розглянути джерела формування доходів підприємства. 3. Познайомити зі світом праці, професій, доходами, які вони можуть дати людині (пропедевтика професійного самовизначення). 4. Розглянути підприємства різної форми власності.

Основні поняття. Податки, підприємство, податковий інспектор, підприємництво, професійне самовизначення.

Зміст уроку

На першому етапі уроку повідомте дітям тему уроку та запропонуйте подумати, які доходи можуть бути у держави. Школярі, скоріше за все, не зможуть дати правильної відповіді, тому повідомте їм, що держава виконує певні функції: видає заробітну плату лікарям, учителям, військовослужбовцям, міліціонерам, пожежникам та ін., утримує школи, лікарні, підтримує порядок у місті, охороняє кордони.

Попросіть школярів продовжити цей перелік. Не намагайтесь досягнути максимально повного перерахування усіх функцій держави, обмежтесь декількома, найбільш зрозумілими школярам. Потім задайте запитання: «А звідки бере держава засоби на усе це?». Запропонуйте їм згадати матеріали минулих уроків, запитавши: «Які джерела доходів сім'ї ви знаєте?» Відповідь: «Професійна праця». Держава також отримує дохід, джерелом якого є праця (або інші доходи) його громадян, цей дохід надходить до держави у вигляді деякої частини доходу громадян – **ПОДАТКІВ**.

Запитайте, хто із школярів знає, які бувають податки. Деякі учні можуть назвати податок на доходи (сплачується громадянами – фізичними особами – з отриманих ними доходів); податок з прибутку

підприємств та ін. Не прагніть до повного відтворення дітьми різних аспектів оподаткування.

Розгляньте інше джерело доходів держави – дохід від власності. Так як і сім'я, держава має власність (будинки, земельні ділянки, автомобілі, кораблі та ін.), яку вона здає в оренду фізичним особам (людям), юридичним особам (підприємствам), іншим державам та отримує за це плату (ренду). Можна сказати школярам і про дохід, якій держава отримує від випуску цінних паперів (облігацій).

Повідомте також, що при знаходженні скарбу слід віддати його державі, а натомість отримати частину його вартості.

Запитайте у школярів, чи відома їм професія податкового інспектора. Поясніть, що податковий інспектор – людина, яка слідкує за правильністю та своєчасністю нарахування та сплати податків.

Далі на уроці перейдіть до розгляду доходів різних підприємств. Коротко поясніть школярам, що підприємство завжди виробляє деяку продукцію, товар, послугу, які потрібні людям.

Підприємства можуть бути великі, з тисячами працівників, та малі, на яких працюють декілька людей. Поясніть дітям, що підприємства можуть бути різної форми власності: державні, приватні, сімейні, індивідуальні.

Розповідь супроводжуйте розглядом конкретних підприємств, відомих школярам. Повідомте, що головна мета підприємства – отримання доходів від діяльності. Підприємство може також мати власність.

Поясніть, що бувають *некомерційні* та *комерційні* підприємства і організації; вони відрізняються один від одного метою своєї діяльності: комерційні підприємства створені з метою отримання прибутку від реалізації товарів та послуг, а некомерційні в першу чергу мають соціально значущі цілі (освіта, охорона здоров'я, благоустрій та ін.). При цьому некомерційні підприємства та організації також можуть отримувати прибуток, однак витрачають його на виконання своїх основних задач.

Поясніть школярам, що деякі підприємства отримують дохід від виготовлення та продажу товарів, а інші – від надання послуг.

Проведіть гру «Сигнальники»

1. Запропонуйте учням піднімати зелену картку, якщо ви називаєте підприємство, яке виробляє товари, і червону, якщо ви називаєте підприємство, яке виробляє послуги.

2. Запропонуйте учням піднімати зелену картку, якщо ви називаєте некомерційні підприємства, і червону, якщо комерційне.

Підприємства: ательє, булочна, районна поліклініка, фермерське господарство, школа, кооперативний будинок, бібліотека. (Послуги надають: ательє, булочна, поліклініка, банк, школа, бібліотека. Некомерційні: школа, бібліотека, районна поліклініка, кооперативний будинок).

Після проведення гри попросіть дітей пояснити, які доходи можуть бути у некомерційних підприємств.

Далі перейдіть до формування у школярів поняття про підприємництво. Повідомте, що для того щоб підприємство успішно працювало, приносило дохід, повинен існувати підприємець. Попросіть школярів висловити свої погляди на підприємництво, на якості підприємців, необхідні для успішної діяльності. Попросіть їх розповісти про знайомих їм підприємців.

Завдання

Які якості людини підходять підприємцю? Закресліть непотрібне.

Готовність до ризику, відповідальність, страх, лінощі, чесність, жадібність, ерудованість, працелюбство, доброта, ініціативність, впертість, злість, уміння переконувати, покірність, невпевненість, схильність до компромісу.

Які з названих якостей є у тебе?

Урок 27. Витрати підприємств та держави

Мета уроку. Ознайомити учнів з роллю підприємств та держави в економічному житті та діяльності людей.

Завдання уроку. Показати види витрат підприємств та організацій, їх вплив на економіку країни та життя кожної людини. 2. Поясніть учням залежність витрат держави від тих функцій, які вони виконують.

Основні поняття. Підприємства, організації, держава, витрати, податок.

Зміст уроку

Розпочати урок слід з повторення понять «дохід підприємства» і «дохід держави». Для цього можна організувати бліц-опитування, яке проведуть самі діти. Нехай кожен з них поставить питання за темою «доходи підприємств та держави» будь-якому учню з класу. Нагадайте дітям, що їх запитання та відповіді повинні бути короткими та чіткими. Наприклад:

- Перерахуй види доходів підприємства.
- Перерахуй підприємства, які отримують доходи за надання послуг.
- Що таке дохід?
- Чи мають некомерційні підприємства (дитячі садочки, школи, поліклініки, наукові установи) доходи? та ін.

Повідомте дітям, що на даному уроці вони познайомляться з витратами організацій, підприємств та держави.

Поясніть дітям, що існують підприємства, які виробляють товари та послуги, від яких вони отримують прибуток. Такі підприємства мають назву – комерційні. Попросіть дітей навести приклади таких підприємств (видобування та продаж корисних копалин; виробництво меблів, тканин, одягу та ін.; виробництво станків, інструментів, будівельних матеріалів; надання послуг по ремонту одягу та взуття, хімчистка та ін.).

Запитайте учнів: куди, на їхню думку, витрачається прибуток цих підприємств?

Вислухайте відповіді 3-4 учнів, підведіть підсумок. Кожне підприємство, для того щоб воно могло виробляти товари та послуги,

повинно витратити гроші на закупівлю сировини та матеріалів, обладнання та інструментів, виплату заробітної плати працівникам, ремонт обладнання, будівлі та приміщень, проведення наукових розробок нової продукції та обладнання, розширення виробництва, транспортні витрати, виплату податків державі та ін.

Задайте дітям запитання: чи існують витрати у некомерційних організацій, у яких немає прибутку, наприклад, у дитячого садочку, школи, поліклініки? Вислухавши відповіді учнів про те, що школа, дитячий садочок та інші некомерційні організації повинні оплачувати працю усіх робітників (платити заробітну плату), сплачувати за теплопостачання, водопостачання, освітлення приміщень та ін., проводити ремонт приміщень, закупляти обладнання, канцтовари, крейду, мило, пральний порошок та багато інше, запитайте у дітей: звідки ці організації беруть гроші на такі витрати? Виявляється, що більшу частину коштів на витрати некомерційних підприємств дає держава.

Організуйте дискусію в класі

Діти повинні назвати яку-небудь функцію держави та перерахувати види витрат на неї. Запропонуйте учням на початку дискусії такий приклад. Держава повинна охороняти свої кордони. Для цього необхідні витрати на обладнання кордону, пропускних пунктів, митниці, утримання прикордонників, закупівлю для них продуктів, одягу, взуття, зброї та ін. Бажано, щоб учні назвали витрати держави на забезпечення безпеки (на утримання армії, міліції, протипожежної служби, швидкої медичної допомоги, на ліквідацію наслідків стихійного лиха та ін.), безперервної роботи підприємств (будівництво доріг, мостів, портів, залізничних колій, електростанцій, газопроводів та ін.), на оплату наукових досліджень (обладнання для них та оплату праці наукових співробітників в науково-дослідницьких інститутах, академіях), на задоволення потреб людей в освіті та інтелектуальному розвитку (будівництво шкіл, коледжів, інститутів, театрів, бібліотек, оплату праці вчителів, лікарів та ін.), на охорону навколишнього середовища (будівництво очисних споруд, заводів по переробці сміття, посадка лісозахисних смуг та ін.), на виплату пенсій, на допомогу пенсіонерам, малозабезпеченим, біженцям.

Далі можна переходити до виявлення видів витрат держави

Держава так повинна вести господарство країни, щоб витрати не перевищили доходи. Однак часто витрати бувають більшими, ніж доходи, які отримує держава за рахунок збору податків.

Запитайте у дітей, що, на їхню думку, повинен робити уряд держави, якщо витрати перевищили доходи. Вислухавши відповіді дітей, запропонуйте їм послухати уривок із книги **І.В. Липсіца «Дивовижні пригоди в країні Економіка»:**

« - Будь-якій державі завжди потрібно більше грошей, ніж вона може отримати за допомогою податків. Як бути в у такій ситуації?

- Не знаю – відповіла моя співрозмовниця Оля.

Життя показує, що в такій ситуації уряди різних країн обирають один з трьох варіантів економічної поведінки.

По-перше, проводять політику обмеження витрат, звільняють державних службовців, скорочують допомогу школам та лікарням, відмовляються від проектів відновлення забрудненої природи.

Другий спосіб – надрукувати додаткові гроші, щоб ними оплатити витрати, на які не вистачає доходів. Спосіб досить привабливий – тому що тільки уряду належить право законного випуску грошей. Але коли уряд випускає гроші, які незабезпечені товарами, в країні відбувається інфляція.

І є третій спосіб – брати в борг. Спосіб чесний, але дуже важкий.

- Брати в борг? – здивовано запитала Оля. – Але це означає, що уся країна позичає. Хто ж їй може дати в борг?
- Почекай, почекай, краще не змішувати: уряд і країна – це різні речі. Уряд, як довірена особа народу, може позичити гроші у трьох місцях. По-перше, взяти кредити у закордонних банках. По-друге, взяти кредити у вітчизняних банках. По-третє, він може позичити у свого народу».

Запитайте у дітей, що їм було незрозуміло в цьому уривку.

Уточніть, що позичити гроші у свого народу – означає випустити облігації, які придбає народ. Облігації кожен громадянин може купити та продати.

Урок 28. Бюджет

Мета уроку. Закріпити у школярів поняття про бюджет сім'ї, підприємства, держави.

Завдання уроку. 1. Обговорити поняття бюджетів сім'ї, підприємства, держави. 2. Навчити перевіряти збалансованість бюджетів.

Основні поняття. Бюджет, збалансований бюджет, дефіцит, профіцит.

Зміст уроку

Запропонуйте дітям відповісти на запитання.

«Від яких витрат ти зможеш відмовитись? «Які можуть бути у сім'ї непередбачені витрати? Доходи?», «Які з доходів можуть бути отримані завдяки праці, а які – випадково?».

Повідомте, що усі люди, підприємства, держава намагаються заздалегідь планувати свої доходи та витрати, з цією метою вони складають бюджет (Термін вже є знайомим школярам з минулих уроків).

Запропонуйте дітям у зошитах записати визначення:

«Бюджет – це план доходів та витрат за певний проміжок часу. Коли бюджет показує, що доходи точно дорівнюють витратам, його називають ЗБАЛАНСОВАНИМ».

Поясніть школярам на прикладах, що сума доходів не завжди дорівнює сумі витрат. Часто виникають ситуації, коли ми не спроможні купити бажану річ, тому що на це не вистачає грошей. Якщо передбачені витрати перевищують передбачені доходи, то говорять, що цей бюджет має

ДЕФІЦИТ. Бюджет, в якому доходи перевищують витрати, буде мати надлишок (**ПРОФІЦИТ**). Запропонуйте дітям під вашу диктовку записати це у зошит. Не слід добиватись засвоєння усіма дітьми понять дефіциту та залишку, які можуть бути дуже складними для них.

Запропонуйте дітям відповісти на запитання.

«Як, на вашу думку, це добре чи погано – коли витрат більше, ніж доходів?»

Прочитайте та обговорите з дітьми текст за мотивами книги **І.Шведової «Бюджет»**.

«Сьогодні у батьків день заробітної плати.

«Коли йдемо купляти ковзани? – запитав я. – Ви ж обіцяли: скоро зима!» – «А мені лижі», – зраділа Дарина. «По-перше, визначимо наш бюджет, – суворо сказав батько. – А вже потім все інше». – Який бюджет?» – не зрозумів я. «Бюджет нашої сім'ї». Батько узяв лист паперу та написав: «Дохід». «Отже, скільки ми заробили? – Він підрахував гроші та написав під словом «Дохід» загальну суму. – А зараз підрахуємо витрати, – зітхнув він. «Овочі – двадцять гривень, – почала диктувати мати. – М'ясо – сімдесят, цукор – двадцять.... – Під словом «Витрати» зростає низка цифр. – Не забудьте білети на транспорт та квартирну плату». Низка цифр стає ще більше». «Зараз віднімемо від доходів витрати». Тато сумно подивився на нас. «Тільки на одну лижу...» – «У нас дуже маленький дохід», – сказала Дарина. «От коли ми підемо працювати, у нас будуть великі доходи», – оголосив я. «Молодці,— похвалив батько. – Ви зрозуміли, що таке бюджет».

Запропонуйте школярам уявити дві сім'ї – Іваненків та Петренків, кожна з яких складається з п'яти людей та має приблизно однаковий дохід. Сім'я Петренко витрачає гроші одразу ж як їх отримує, купує ті речі, які забажає в даний момент. Сім'я Іваненків ретельно планує свої витрати та збереження. Коли члени цієї сім'ї збираються зробити велику покупку, вони порівнюють якість різних типів цього товару та їх ціни і тільки після цього роблять свій вибір.

От чому сім'я Іваненків за ці ж гроші отримує товарів більше та кращої якості, ніж Петренки. Її члени обмірковують свої покупки та планують їх заздалегідь. Тому вони краще використовують свій дохід, ніж Петренки, які витрачають гроші легковажно

Поясніть, що складання бюджету – це один із способів найбільш ефективного використання грошей.

Запропонуйте школярам скласти особистий тижневий бюджет. Завдання може бути складним для дітей, тому на уроці складіть та запишіть на дошці приклад бюджету. Учні записують його у зошит.

Мій тижневий бюджет (у гривнях)

Доходна частина

Кишенькові гроші від батьків

Подарунки від родичів

Інше

Витратна частина

Покупки

Накопичення

Інше

Усього доходів:

Усього витрат:

Запитайте: чи є збалансованим ваш бюджет? Якщо ваші доходи більші за витрати, то це – дуже добре! Витрати більше доходів? Які зміни потрібно зробити, щоб збалансувати бюджет? Можливо, знайти можливість скоротити витрати. Для цього необхідно виявити та ліквідувати «пастки» бюджету.

Реклама – пастка бюджету

Яскравими картинками та обіцянками реклама спонукає купувати більше, ніж нам реально потрібно. Вона переконує купити нову іграшку, ще одну коробку цукерок та ін. Реклама говорить про те, що тільки з новим мобільним телефоном ти зможеш весело спілкуватись з друзями. Як протистояти цій пасці? Дуже просто: подумай про те, чи дійсно тобі потрібна ця річ. Коли бачиш або слухаєш рекламу, тобі одразу хочеться купити цю річ. Але не поспішай, подумай. Подивись, наприклад, на свій мобільний телефон. Чим він гірше того, який рекламують? Скоріше за все, нічим. Згадай про необхідні витрати та бажані – до якої ти б відніс цю покупку?

Витрати електроенергії та води – пастка бюджету

Згадай, скільки разів ти забував вимкнути в кімнаті світло? Або закрити кран у ванній? Чи знаєш ти, скільки грошей із сімейного бюджету пішло на ці статті?

Обережно стався до джерел води та електроенергії в квартирі: завжди вимикай світло в тій кімнаті, де нікого немає; запропонуй батькам використовувати енергозберігаючі лампи; полагодь з батьком кран, який протікає; не забувайте вимикати воду; використовуйте лічильники. Такі прості дії можуть визволити з «пастки» непомірних витрат електроенергії та води.

Стихійні покупки – пастка бюджету

Супермаркети — просто зібрання «пасток» в одному місці. Ми потрапляємо до цього чарівного світу яскравих склянок, суперзнижок та суперпропозицій «3 за ціною 1» – і нам хочеться всього і одразу!

Для того, щоб нам хотілось усе це купити, використовується багато прийомів: коштовні товари виставлені на самих зручних полицях, а дешеві стоять подалі. А поки ми стоїмо в черзі до каси, руки так і тягнуться до цукерок, жувальних гумок та інших дрібниць, які так зручно розташовані. Навіщо усе це? Мета все така ж сама – змусити нас витратити як можна більше!

Як з цим боротися? Та дуже просто: потрібно ходити за покупками з переліком необхідного та не брати із собою зайвих грошей.

Повідомте дітям, що цей бюджет, який вони склали – дуже простий. Коли вони закінчать навчання, у них будуть великі доходи та великі витрати.

Запропонуйте учням перерахувати додаткові витрати та доходи, які, на їхню думку, у них можуть виникнути через 10 років.

Запропонуйте поміркувати, ким вони будуть, коли стануть дорослими, та оцінити, які доходи їм будуть потрібні, щоб збалансувати бюджет.

Відмітьте, що бюджет держави обговорюється та стверджується Верховною радою, Урядом та Президентом.

Завдання. Обговори з батьками, які ще бувають «пастки» для бюджету?

Урок 29. Що означає економити

Мета уроку. Формувати у дітей економне ставлення до усіх видів ресурсів.

Завдання уроку. 1. Ознайомити учнів з поняттям «економія», «ощадливість», «скнарість». 2. Показати, що економія допомагає враховувати обмеженість ресурсів. 3. Навчити дітей економному використанню усіх видів ресурсів. 4. Виховувати у школярів прагнення до розумної економії у сім'ї та соціумі.

Основні поняття. Економність, ощадливість, скнарість, марнотратство, раціональність, ресурси.

Зміст уроку

Почніть урок з обговорення проблеми зниження витрат усіх видів ресурсів. Для цього можна задати учням наступні запитання:

- Чому необхідно знижувати витрати води?

(Відповіді дітей: За воду потрібно сплачувати. Якщо витратити багато води, то її усім не вистачить).

- Чому потрібно раціонально витратити гроші?

(Відповіді дітей: Гроші потрібно економити. Може не вистачити на щось необхідне. Усі гроші витратиш, а де інші взяти?).

- Чому необхідно знижувати витрати часу на виконання яких-небудь робіт?

(Відповіді дітей: Часу не вистачить і що-небудь не зробиш. Якщо уроки не зробиш – отримаєш погану оцінку. Якщо час залишиться – зробиш що-небудь корисне).

Подібні питання можна продовжувати, акцентуючи увагу дітей на необхідності скорочення витрат усіх видів ресурсів (сировини, часу, праці та ін.), так як усі ресурси обмежені.

Узагальнюючи відповіді, підкресліть, що зберігати ресурси дозволяє економне, ощадливе, раціональне ставлення до них людей.

Необхідно підкреслити, що економність відрізняється від ощадливості. **Економність** передбачає раціональне використання усіх видів ресурсів, з яких створюються цінності (товари, послуги, час, ідеї та ін.), а **ощадливість** – збереження вже створених цінностей.

Запропонуйте дітям сформулювати, як вони розуміють ощадливість. Чи можна стверджувати, що ощадлива людина – це скнара?

Попросіть дітей назвати слово, протилежне слову «ощадливість» («марнотратство»).

Виявіть, як учні ставляться до такої якості людини як раціональність. Позитивна або негативна ця якість у людини? Вислухавши відповіді дітей, запропонуйте їм оцінити таку ситуацію.

Твоя старша сестра захотіла пошити собі святкову сукню з коштовної тканини. Вона прийшла до крамниці, обрала тканину і запитала продавця, скільки метрів тканини буде потрібно їй для святкової сукні. Продавець відповів: «Два метри». Сестра купила тканину, принесла додому та вирішила одразу розкроїти її. Виявилось, що 50 см тканини було куплено дарма. Вони були зайвими. Напевно, продавець думав, що сестра буде шити довгу сукню, а вона хотіла зробити її короткою. Яку якість проявила сестра – раціональність чи марнотратство?

Наприкінці уроку зачитайте дітям лист.

«Хлопці та дівчата! Я старшокласник, але мені потрібні ваші поради, як мені далі жити. Я усе своє життя накопичую гроші. Якщо мені батьки давали гроші на морозиво, жувальну гумку або на які-небудь розваги, я намагався їх не витратити, а складати в скарбничку. Якщо мати просила купити 500г масла на тиждень, то я вважав, що достатньо і 400грамів. Я говорив матері, що купив 400 грамів, але решту від покупки не віддавав. Часто гроші, призначені на сніданки, я теж складав у скарбничку. Одного разу найшов гаманець, в ньому були гроші. Я і не намагався знайти людину, яка його загубила, а тільки зрадів, що у мене побільшає грошей. Для чого я накопичував ці гроші, відповісти не можу. Що я буду робити, коли скарбничка буде повною? Одне знаю, що здоров'я у мене стало гірше від того, що я відмовляю собі у сніданках та іншій їжі. Настрій теж не дуже добрий, так як друзі купують собі жувальну гумку, солодоці, іграшки, а я все накопичую гроші.

Хлопці та дівчата! Допоможіть мені розібратись, якій я: економний, ошадливий? А, може, я - скнара?»

Запропонуйте дітям допомогти хлопцеві вирішити, хто він. Нехай піднімуть руки діти, які вважають старшокласника економним. Потім – ті учні, хто вважає старшокласника ошадливим. Далі – ті, хто вважає його скнарою. Прокоментуйте вибір, зроблений усіма групами учнів. Взнайте у дітей, як вони ставляться до такого накопичення.

Як додатковий матеріал до уроку можна використати гру «Складні слова». Клас поділяється на команди. Кожній команді пропонується написати за 10 хвилин максимальну кількість слів, які можна скласти з економічних понять: МАРНОТРАТСТВО, РАЦІОНАЛЬНІСТЬ, ОЩАДЛИВІСТЬ.

Урок 30. Контрольна робота

Мета уроку. Визначити доступність учням економічних понять, які використовувались у розділі «Доходи та витрати».

Завдання уроку. Виявити рівень засвоєння учнями економічних понять, які використовувались у розділі «Доходи та витрати».

Контрольна робота може складатись з різної кількості завдань в залежності від рівня підготовленості учнів. Учитель сам повинен визначити кількість та складність запитань, завдань, задач. Наведемо їх приклади.

1. Напиши, що ти можеш зробити вже зараз, щоб у майбутньому не стати безробітним?

2. Напиши, приблизно, ціни на:

батон хліба.....

1 літр молока.....

твій ранець.....

набір фломастерів.....

твоє взуття.....

3. Що, на твою думку, є джерелом доходів у сім'ї?

4. Напиши, від чого залежать доходи :

сім'ї.....

підприємства.....

держави

5. Напиши, які основні витрати є у:

сім'ї.....

підприємства.....

держави

6. Закінчи речення:

Сума грошей, зароблених усіма членами сім'ї, має назву.....

Сума грошей, які сім'я, витрачає на задоволення потреб членів сім'ї, має назву.....

7. Запис усіх доходів та витрат на певний період має назву.....

8. Якими будуть доходи сім'ї, якщо батько заробляє 2000 монет, мати – 1900 монет, бабуся отримує пенсію 500 монет, навчання сестри у музичній школі коштує 50 монет, квартирна плата складає 150 монет, допомога на молодшу дитину у сім'ї – 100 монет?

Напиши свою відповідь:

9. Одне підприємство продало свої товари на 5000 монет, а витратило на їх виробництво 3500 монет. Друге продало свої товари на 3000 монет, а витратило на їх виробництво 500 монет. У якого підприємства, першого чи другого, прибуток більший? Зроби розрахунки:

перше підприємство.....

друге підприємство.....

Відповідь :

9. Напиши свою відповідь:

У Антона є 14 монет. Ціна білету на автобус 4 монети. Чи може Антін доїхати до басейну і назад та ще купити морозиво за 5 монет? Склади бюджет Антона.

Бюджет Антона

Доход:

Витрати:

Усього

Усього

Чи є цей бюджет дефіцитним?

Тема 5. «Купівля - продаж товарів та послуг»

Урок 31. Покупець та продавець

Мета уроку. Навчити дітей робити покупки, ознайомити учнів з діяльністю продавця, його правами та обов'язками.

Завдання уроку. 1. Розширити буденні уявлення дітей про покупця. 2. Роз'яснити учням обмежені можливості покупця, їх залежність від наявності у нього грошей. 3. Розкрити поняття «продавець». 4. Познайомити з професією продавця.

Основні поняття. Покупець, продавець, товар, торгівля, ціна.

Зміст уроку

Поняття «покупець», «продавець», «торгівля» знайомі дітям на побутовому рівні з раннього віку. Загальновідомо, як діти люблять грати в крамницю, використовувати різні замітники грошей. Багатьом дітям вже у віці 7-8 років батьки доручають робити окремі покупки, тобто виступати в ролі покупця.

Для того, щоб вияснити, як діти розуміють роль покупця, включіть їх в дискусію. Запропонуйте класу наступну ситуацію :

- Твоя бабуся чекає гостей. Вона пішла в ліс та збрала для гостей склянку малини. А ви з мамою знаєте, що бабуся любить малину і тому купили для неї на ринку також склянку малини. Кого в цієї ситуації можна назвати покупцем малини? Чому?

- Сергійко пішов до зоомагазину, купив трьох гарних рибок та вдома опустив їх в акваріум. Ввечері прийшли друзі Сергійка, щоб привітати його з днем народження, і принесли ще п'ять рибок. Тепер їх стало в акваріумі вісім. Чи можна Сергійка назвати покупцем? Чи був він покупцем усіх восьми рибок?

Запитайте 5-6 учнів. Сконцентруйте увагу дітей на тому, що покупець завжди отримує товар. Для товару характерно те, що людина в ньому має потребу. Тому покупця можна назвати споживачем, так як, купуючи товар, він задовольняє свої потреби.

Запитайте дітей: якими правами, на їхню думку, користуються споживачі? (Право на безпеку товару або послуги, право вибору товару або послуги у відповідності зі своїми потребами та можливостями, право знати всю інформацію про даний товар або послугу, право виражати претензії з приводу недоброякісних товарів та послуг та ін.).

Права споживача записані в законі України «Про захист прав споживачів».

Для кожного покупця особливе значення має ЦІНА ТОВАРУ.

Ціна –це кількість грошей, яку платить покупець за товари або послуги.

Вона може залежати від пори року, від матеріалів, які використовуються, від попиту на цей товар.

Діти повинні зрозуміти, що від кількості грошей, які вони мають, та ціни товару залежить, чи можуть вони його купити.

Зверніть увагу дітей на те, що здійсненню покупки повинна передувати певна робота. Наприклад, чорний або білий хліб, в якій кількості, де краще зробити цю покупку, скільки приблизно грошей необхідно для покупки.

Запитайте дітей:

- Хто є обов'язковою другою особою при здійсненні покупки?

Уточніть, що це слово складається з дев'яти літер. На дошці намальовано дев'ять клітинок (продавець) і учням пропонується вгадати це слово по літерам або назвати одразу.

--	--	--	--	--	--	--	--	--

Запитайте дітей «Кого можна назвати продавцем?» (Вислухайте відповіді 3-4 учнів). Уточніть, що продавцем можна назвати людину, яка пропонує для обміну товари та послуги.

Пограйте з дітьми в гру «Сигнальники»

Діти повинні підняти зелені картки в тому випадку, якщо учитель називає (або показує картинку) продавця. Для проведення гри можна використовувати, наприклад, наступні картинки або словесні вирази: люди набирають воду з природного джерела, жінка в кіоску продає пляшки з водою з природного джерела, людина стриже бавовну з вівці, робітник крамниці пропонує мотки бавовни, робітники фабрики шиють різні вироби, ці вироби пропонують робітники крамниці та ін.

Діти повинні засвоїти, що для здійснення купівлі-продажу необхідні дві людини: покупець та продавець. Купівля-продаж, обмін може здійснюватися як товарами, так і послугами.

Переконайтесь, що діти засвоїли сенс поняття «продавець», та запропонуйте їм проаналізувати ситуацію.

На ринок із садівничого господарства привезли машину яблук. Виявилось: щоб продати усі яблука, потрібно декілька днів, впродовж яких машина і люди, які доставили яблука, будуть простоювати. Робітники садівничого господарства вирішили віддати усі яблука за більш низькою ціною працівникам ринку. Чи можна цю угоду назвати купівлею - продажем, а робітників садівничого господарства – продавцями?

Запитайте у дітей, чи знають вони як називається продаж і покупка товару великими партіями? Введіть поняття «оптова торгівля» та «продавець оптового товару». Оптом звичайно купують товари для перепродажу.

Запитайте у дітей: чи можна назвати продавців в крамниці, в якій багато різних товарів, оптовими продавцями? Уточніть, що продавець в крамниці займається роздрібною торгівлею, тобто продає товар поштучно або дрібними партіями. При цьому покупці звичайно купують товар для особистого використання.

Запропонуйте дітям уявити себе продавцями. Які б методи вони використовували для продажу товару? (Знижка ціни, особлива реклама, продаж зі знижкою, продаж товару із сюрпризом та ін.).

Підсумуйте, звертаючи увагу на те, що успішному продажу товару сприяє (крім перерахованого): зовнішній вигляд продавця, його уміння вести бесіду з покупцем, ввічливе ставлення, слова вдячності за покупку та ін.

Включіть дітей в дискусію за такою проблемою: робітники торгівлі (продавці) товар не виробляють, так за що ж вони отримують гроші? Яке корисне діло виконують продавці товарів?

Наприкінці уроку проведіть гру «Плеци в долоні»

Запросіть до дошки 4 учнів. Два з них будуть покупцями, два – продавцями. Учитель називає слова: «покупка», «продаж», «гроші», «реклама», «дохід», «витрати» та ін. Пари дітей, до яких відносяться ці слова, плещуть в долоні.

Клас при цьому виступає в якості журі.

Урок 32. «Де купують товари»

Мета уроку. Розкрити роль торгівлі в задоволенні потреб людей.

Завдання уроку Пояснити дітям необхідність торгівлі. Ознайомити учнів з можливими місцями здійснення купівлі-продажу товарів та послуг.

Основні поняття. Товар, попит, пропозиція, ціна, реклама, ринок, покупка, крамниця, ринок, ярмаркам, біржа, аукціон.

Зміст уроку

Почніть урок з повторення понять «покупець» та «продавець». Для цього можна провести фронтальне опитування, використовуючи наступні запитання:

- Які дії здійснює покупець?
- Кого можна назвати продавцем?
- Що вам відомо про професію продавця?
- Які методи може використовувати продавець, щоб швидше та найбільш вигідно продати товар?

Підсумуйте фронтальне опитування. Уточніть, що обмін є можливим тільки за наявності продавця та покупця. Їх успішній взаємодії сприяє **РЕКЛАМА**. Запитайте дітей: «Що являє собою реклама?» після відповідей 3-4 учнів узагальніть:

Реклама – це розповсюдження відомостей про властивості товарів та послуг з метою їх продажу.

Запропонуйте дітям взяти участь в конкурсі: хто більше назве різних видів реклами (зображення перед входом: взуття, виделка і ніж та ін.); спеціальні вітрини; рекламні щити; оголошення в газетах, по радіо та телебаченню; через Інтернет та ін.).

За кожен вірну відповідь нараховуйте учню бали, а наприкінці заохотьте символічним призом того, хто набрав найбільше число балів.

З метою розвитку творчості учнів їм пропонується уявити себе продавцями якого-небудь товару і для успішного його продажу придумати та намалювати рекламу.

Задайте дітям запитання: «Де звичайно зустрічаються покупці і продавці?» Вислухавши декількох учнів, підсумуйте: покупці і продавці зустрічаються в торговельних підприємствах – крамницях, супермаркетах, кіосках, на ярмарках, ринках та в інших місцях, де здійснюється обмін. Запитайте дітей: «Які типи крамниць ви знаєте?» (Продовольчі, супермаркет, взуттєві та ін.). Виявіть думку дітей, для чого створюються спеціалізовані крамниці, наприклад, «Взуття», «Квіти», «Іграшки».

Обговоріть з дітьми, чи можна в крамницях поторгуватись (змінити ціну товару).

Головна відмінність ринку від крамниці полягає в тому, що він дає можливість покупцям та продавцям розвивати активну економічну діяльність, проявляти діловитість, готовність ризикувати, проявляти кмітливість. При цьому покупці економно, раціонально витрачають свої гроші, а продавці отримують можливість самостійно встановлювати ціни в залежності від попиту на товар.

Ринок дозволяє робити покупцям і продавцям вибір, тобто приймати єдине рішення з багатьох можливих варіантів.

Запропонуйте дітям навести приклади того, який вибір може зробити покупець на ринку (вибір товару за найбільш низькими цінами, більш високої якості та ін.). Який вибір може зробити продавець на ринку? (змінювати вартість товару в залежності від попиту, робити рекламу свого товару, продавати товар різного виду та ін.). На ринку існує конкуренція (суперництво) як серед продавців, так і серед покупців. Продавці бажають продати товар дорожче, а покупці – купити товар дешевше. На ринку кожен прагне отримати вигоду, тобто гарний результат економічної діяльності (прибуток), збільшення грошових засобів.

Зачитайте дітям уривок за мотивами книги *І.Шведєвої «Економічна азбука»*.

« - Вигода, – сказав батько, – це коли усім добре. Я хотів купити три кілограми яблук, а продавець запропонував мені взяти у нього десять кілограмів, але не по десять гривень, а по вісім.

- Але він загубив багато грошей, яка це вигода? – здивувалась матуся.
- Велика, – спокійно казав батько. – Якщо б він не продав, то йому ще завтра продавати. А це означає – платити за проїзд в транспорті або за бензин, якщо він приїхав на автомобілі; платити за їжу. А так він продав яблука та поїхав додому.
- Дійсно, усім вигідно, – погодилась матуся. – І продавець виграв, і наш батько».

Далі необхідно ознайомити учнів з іншими торговими підприємствами. В першу чергу слід виявити їх відмінність від крамниці.

На ринок дуже схожа ЯРМАРОК. Там теж регулярно відбувається торгівля товарами та послугами. Але на ярмарку можна не тільки купити товар, але й отримати гарний настрій. Територія ярмарку особливим чином оформлена.

Повідомте дітям, що існують торгові підприємства – АУКЦІОНИ, де продаються рідкісні та цінні товари. Якщо покупців на цей товар багато, то вони змагаються між собою за право покупки. Товар отримує той, хто запропонує за нього саму високу ціну. На аукціонах, крім покупців і продавців, є ще глядачі. Іноді усі гроші, отримані від аукціонів, передаються в лікарні, дитячі будинки, будинки для престарілих та ін.

Проведіть з учнями *гру «Я знаю»*. Для цього всім учням роздайте картки, на кожній з яких написано слово (термін, поняття), яке вивчалось у даному розділі. Учитель дає тлумачення одного із слів. Картки піднімають ці учні, у яких на картці написано відповідне слово. Наприклад, учитель говорить: «Обов'язкові особи при здійсненні покупки». Учні піднімають картки зі словами **ПОКУПЕЦЬ ТА ПРОДАВЕЦЬ**.

Узагальнюючи матеріал даного уроку, необхідно констатувати, що люди в торговельних підприємствах – крамницях, на ринках, ярмарках, аукціонах та ін. – займаються особливим видом економічної діяльності, яка має назву **ТОРГІВЛЯ**. При цьому здійснюється обмін грошей на товари та послуги. Торгівля об'єднує в єдиний ланцюжок продавців та покупців.

Урок 33. Конкуренція

Мета уроку. Розглянути поняття конкуренції.

Завдання уроку. 1. Пояснити школярам значення поняття «конкуренція». 2. Обговорите ті фактори, які підвищують конкурентоздатність.

Основні поняття. Конкуренція, реклама, упаковка, асортимент.

Зміст уроку

На даному уроці можна провести декілька ігор та творчих завдань, які розкривають поняття «фактори конкуренції».

Наприклад:

1. Гра або творче завдання «Реклама».
2. Гра або творче завдання «Чия упаковка краще?»

Далі прочитайте та обговоріть з дітьми текст *І. Шведевої «Конкуренція»*.

«Після сніданку матуся сказала:

- Сьогодні ми розділимось. Я з Дариною буду займатись домашнім господарством, а чоловіки підуть до крамниці. – І вона простягнула мені дві великі сумки. – Тільки не купуйте овочі в крамниці біля нашого будинку, а йдіть на сусідню вулицю.
- Яка різниця! – здивувався я.
- Велика. Там ви купуєте свіжі та чисті овочі. А тут завжди все брудне та в'яле.

- Звісно, – сказав батько. – Якщо овочі не купують, то вони в'януть.
- До них ніхто не ходить – нехай торгують культурніше.
- Конкуренція? – посміхнувся батько.
- А чому би ні? – не здавалась мати. – Здорова конкуренція тільки на користь справі.
- А що таке конкуренція? Запитав я, коли ми вийшли з будинку.
- Суперництво, змагання, – пояснив батько. – Як в будь-якій справі, так і в торгівлі. У кого товар кращий, до того і йдуть.
- Підемо в те місце, де краще, – погодився я, і ми пішли на сусідню вулицю».

Попросіть відповісти, що ще (крім якості товарів) впливає на їх продаж, допомагає конкуренції. Необхідно, щоб діти відповіли: чим нижче ціна, тим швидше купується товар; реклама; упаковка; асортимент.

Наступний етап уроку присвячено обговоренню поняття «реклама». На минулих уроках це поняття вже обговорювалось. Поясніть школярам, що реклама – це інформація для покупців про товари та послуги, з якої покупці дізнаються про те, де можна отримати товар, якими якостями він володіє, скільки коштує та ін. Попередьте дітей, що реклама не повинна обманювати, надаючи хибну інформацію. Однак схвалювати свій товар, підкреслювати його гарні сторони ніхто не забороняє.

Ще один спосіб виграти конкуренцію – якість обслуговування, упаковка. Розкажіть дітям, для чого потрібна упаковка: вона захищає товар від пошкоджень, бруду; дає можливість його складати в ящики, контейнери. Крім того, упаковка привертає увагу покупців, тобто виконує функцію реклами, а також містить важливу інформацію про товар. Роздайте декілька упаковок від шоколаду, чіпсів, жувальних гумок, цукерок, йогурту, молока і т. п. та попросіть дітей уважно розглянути їх. На упаковці можна побачити: дату виготовлення та термін використання, вагу, склад, найменування виробника, властивості товару, правила використання та ін.

Наприкінці уроку запропонуйте виконати завдання, в якому пропонується намалювати рекламний плакат або розробити свій проект для упаковки товару.

Можна в класі провести конкурс «Чия упаковка краще?». Для того запропонуйте дітям придумати упаковки для зошитів, цукерок, олівців і т. п. та намалювати їх.

На закінчення уроку продемонструйте кращі з них усьому класу.

Урок 34. Контрольна робота

Мета уроку. Проконтролювати засвоєння учнями основних термінів та понять, які використовуються в даному розділі, виявити уміння користуватися цими економічними поняттями.

Завдання уроку. 1. Виявити рівень засвоєння учнями певних термінів та понять. 2. Розвивати творче економічне мислення школярів.

Зміст уроку

Контрольний урок можна провести у вигляді фронтальної бесіди або письмової роботи. Наводимо приблизні запитання та завдання для письмової контрольної роботи.

1. Обери визначення, відповідні поняттям, та поєднай їх стрілками:
 Вибір – людина, яка має бажання та можливості купувати товар для задоволення своїх потреб.
 Продавець – єдине рішення з багатьох можливих варіантів рішення економічної задачі.
 Покупець – галузь економіки, яка займається купівлею-продажем товарів та послуг.
 Торгівля – людина, яка пропонує для обміну товари та послуги.

2. Закресли у кожному рядку зайве слово:
 - зарплата, стипендія, витрати, пенсія;
 - крамниця, ринок, аукціон, покупка;
 - покупець, продавець, гроші;
 - ціна, попит, крамниця, пропозиція.

3. Відміть знаком «V» те, що не можна купити за гроші:
 - 1) товар;
 - 2) послуги;
 - 3) освіта;
 - 4) здоров'я;
 - 5) дружба;
 - 6) будинок;
 - 7) повага людей.

4. Продовж речення :
 - Вибір – це.....
 - У продовольчій крамниці продаються.....
 - На ринку можна.....ціни на товари та послуги
 - На аукціоні продаютьсятовари
 - Зарплата, пенсія, стипендія складають..... сім'ї

5. Напиши значення наступних слів:
 ПОКУПЕЦЬ –

 ПРОДАВЕЦЬ –

6. Склади зі слова «торгівля» нові слова.

7. Підбери до слова «покупець» слово з протилежним значенням.
 ПОКУПЕЦЬ –

Урок 35. (Підсумовуючий) Старі казки з новим змістом

Мета уроку. Повторити основні терміни, перевірити засвоєння економічних понять, розширити словниковий запас.

Зміст уроку

Прочитайте та обговоріть з дітьми текст за мотивами казки «*Колобок*».

«Жили собі дід та баба. Одного разу старий попросив бабу спекти йому колобок. А баба і говорить:

- Спекти не проблема, але наші ресурси не дозволяють. Яйця, масло, молоко майже закінчились.

- А ти подумай, стара, може і вийде колобок. Уж так мені хочеться свіжого, рум'яного хлібця!

Перерахувала баба свої запаси – 3 яйця, 100 грамів масла, склянка молока, та борошна грамів 300.

- А колобок чудовий з цих продуктів вийде, – казала стара.

Замісила тісто, спекла колобок. Рум'яний, апетитний вийшов колобок!

- Ось порадую старого, як повернеться з роботи, – подумала баба і поклала колобок на підвіконня, щоб охолонув.

Дід тим часом підробляв: пенсії-то малувато. Ось і доводилось йому працювати: то замок вставити, то паркан полагодити. Хоча і невеликі, але все ж готівкові гроші приносив.

Колобок лежав, лежав на підвіконні, раптом ожив, побачив відкрите вікно та вирішив прогулятись. Стрибнув він на призьбу, а з призьби – на доріжку, яка вела до лісу. І покотився колобок по доріжці.

Котиться, по сторонам дивиться. А навколо високі дерева, кущі, квіти та м'яка зелена травичка. Ласкаві проміні сонця пробиваються скрізь листя. Пташки співають, коники стрекочуть. Як добре у лісі! Повітря чисте, не те що у місті, де снують машини та своїми вихлопними газами забруднюють повітря. У лісі одна насолода!

- Так ось чому дід з бабою так часто ходять до лісу, – подумав колобок.
- Вони дихають свіжим повітрям, підтримують здоров'я.

Раптом колобок почув хрускіт сухих гілок. З-за кущів з'явився заєць. Побачив він колобка та почав насміхатись над ним. Їжа сама до роту котиться!

Зрадів заєць, розправив плечі та й говорить:

- Колобок, колобок, я тебе з'їм.

Колобок не злякався зайця, подивився на нього та відповідає :

- Ні заєць, не з'їси ти мене. Твої ресурси тобі не дозволять. Вже надто дорого я коштую.

Заєць не очікував такої відповіді.

- Про що це він говорить? Ніяк не зрозумію, – подумав заєць.

А поки він розмірковував, колобок покотився далі.

Котиться колобок, а назустріч йому ведмідь. Подивився він на колобка: він такий рум'яний, апетитний! Ведмідь і говорить:

- Колобок, колобок, я тебе з'їм!

- Ні, не з'їси ти мене, ведмідь, я дуже дорого коштую!

Здивувався ведмідь. Не зрозумів клишоногий, що йому колобок сказав. А колобок продовжує:

- Я ж у лісі не расту, мене зробити потрібно. А щоб зробити, потрібні продукти: яйця, масло, молоко, борошно та дрова, щоб піч розтопити; та ще праця бабусі. Ось і порахуй, у скільки обійдеться тобі твій сніданок. Є у тебе такі гроші?

Ведмідь подумав та й говорить:

- Немає у мене грошей, але ось мед є.

- Бартер пропонуєш? – запитав у нього колобок. – Необхідно з дідом та бабусяю порадитись, чи погодяться вони.

Цими словами колобок остаточно здивував ведмедя. Ведмідь подумав, подумав та й питає колобка:

- А якою мовою ти розмовляєш, колобок, щось я тебе зовсім не розумію?

- Я бачу, що ти мене не розумієш. Економіку не вивчав. А я розмовляю мовою економіки.

Ведмідь слухав колобка та думав:

- Що це за економіка? Я про таку і не чув. Такою мовою у лісі ніхто не розмовляє.

Ведмідь поспішив у свій барліг, щоб своїх ведмедиків записати у лісову школу, де економіку вивчають. Якщо він прожив неуком, то хоча б ведмедики визнають цю нову мову.

Покотився колобок далі, а назустріч йому вовк. Страшний, голодний, зубами стукає, так і хоче проковтнути колобка.

- Колобок, колобок, я тебе з'їм, – говорить вовк.

Але колобок не злякався.

- Не з'їси ти мене, вовк. Заєць хотів з'їсти, ведмідь хотів з'їсти, але нічого не вийшло. Дорого я коштую. Не по кишені я їм був. Думаю, що і ти не зможеш мене з'їсти, у тебе ніколи не було грошей, завжди на свої ноги та на силу розраховуєш. А зараз гроші подавай та товар отримуй. Інакше не можна. Безкоштовно ніхто нічого не дає. Баба з дідом – пенсіонери – їм себе прогодувати важко, не будуть же вони займатись благодійністю! Працювати потрібно, вовк, гроші заробляти, ось і зможеш тоді купити собі на сніданок усе, що побажаєш!

Покотився колобок далі. А назустріч йому рудохвоста лисиця так поважно крокує, посміхається. І таким лагідним голосом каже:

- Колобок, колобок, я тебе з'їм.

- Ні, лисичко, не з'їси ти мене, дорого я коштую, тобі не по кишені. Ти ніколи не працювала, а усе хитрощами промишляла. Але минули ті часи, інші настали. За все потрібно платити. Щоб платити, потрібні гроші. Без праці грошей не отримуєш.

- Це ж які часи настали? – запитує лиса.

- Ринкові відносини, лисичко. Товар купується та продається, а не хитрощами та силою береться. Економіку потрібно знати!

Дуже здивувалась лисиця. Вона дійсно ніякої економіки не знала та не чула про ринкові відносини.

Покотився колобок далі, а сам думає:

- Які ж безграмотні звірі мені зустрілись: економіки не знають!»

А ви знаєте те, про що звірі не знали?

Завдання.

Подумайте та скажіть, про які економічні поняття йдеться у казці? Перерахуйте ці поняття, поясніть.

Наступний етап уроку.

Прочитайте та обговоріть з дітьми текст за мотивами казки «Теремок».

«Стояв у лісі будиночок, який нікому не належав. Побачила цей будиночок мишка та вирішила оселитися в ньому. Чого пустує? Живе у просторому будинку та радіє:

- Ось яка я стала багата!

Будинок є, але доходів ніяких немає. И почала мишка думати, як же гроші отримати. А тут жабка прискакала. Побачила гарний будиночок та думає:

- Добре б було оселитися в цьому будинку.

Постукала, поквакала – мишка їй двері і відкрила.

- Мишка-господарка пусти мені в хатинку!

- Добре, – погодилась мишка. – Живи, та тільки гроші плати.

Подумала жабка, подумала та й погодилась: мишка невеликі гроші запросила. Заробляти гроші буду співом. А жити в такому добротному будинку краще, ніж в болоті.

Живуть вони дружно, один одному допомагають по господарству.

Одного разу до будиночка прибіг заєць. Зрадів косоокий:

- Ось гарне житло для мене.

Вирішив заєць дізнатись, хто в будиночку живе. Постукав, покричав. Вийшла мишка, запросила зайця до будиночка, пригостила чаєм, розповіла про жабку, якій здала кімнату, а потім зайця й запитує:

- А будинок-то у тебе, зайчатко, є? Приходь до нас жити. Дорого з тебе не візьму, а втрюх жити веселіше!

Заєць подумав:

- Плата невелика. Продам моркву зі свого огороду – за квартиру сплачу і заощадження будуть. А в теплі жити – одне задоволення!

Залишився заєць в будиночку жити.

З тих пір у лісовому будиночку дружно живуть мишка, жабка та зайчатко. Заєць моркву продає, жабка пісні співає, а мишка гроші збирає за житло, яке вона здає.

Запитайте у дітей

- За рахунок чого живе кожен герой казки?

Наступний етап уроку.

Запропонуйте дітям придумати свою валюту, намалювати її та придумати назву.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авер'янова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Авер'янова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. – К. : «ППП», 2005. – 307 с.
2. Блискавка Е. Дети и деньги. Самоучитель семейных финансов для детей / Е. Блискавка. – М. : Изд-во Манн, Иванов и Фербер, 2014. – 80с.
3. Бояринцева А. В. Психологические проблемы экономической социализации / А. В. Бояринцева // Педагогика. – 1994. – №4. – С.15 - 16.
4. Букин А. Г. Социальные и географические аспекты пространства культуры / А.Г. Букин // Симпозиум «Время культурологии», круглый стол (секция) «Социокультурное развитие территорий и местное самоуправление». Режим доступа:
http://www.riku.ru/conf/vrem_cul/BukinTxt.htm
5. Буренина С. Ю. Влияние денег на процессы социализации современных подростков : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / С. Ю. Буренина. – СПб, 2000. – 14 с.
6. Годфри Дж. Как научить ребенка обращаться с деньгами / Дж. Годфри; пер.с англ. – М.: Издательство «Добрая книга», 2006. – 224 с.
7. Дембицька Н.М. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації української молоді (початок) / Н.М. Дембицька // Соціальна психологія. – 2008. – № 2 (28). – С.49-59.
8. Економічна соціалізація молоді: соціально - психологічний аспект : наукове видання / [Білоконь І. В., Дембицька Н. М., Зубіашвілі І. К. та ін.]; заг. ред. В. В. Москаленко. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2008. – 336 с.
9. Журавлева Н. А. Динамика ценностных ориентаций учащейся молодежи в изменяющихся социально-экономических условиях // Экономическая психология в России и Беларуси: Сб.науч.работ / Под ред.. А.Л.Журавлева и В.А.Поликарпова – Минск : Экономпресс, 2007. – С. 89 - 115.
- 10.Зубіашвілі І. К. Економічна соціалізація як психологічна проблема / І.К.Зубіашвілі // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / заг. ред. Максименко С. Д. – Т. XI, ч. 1. – К.: Гнозис, 2009. – С. 153-163.
- 11.Карнышев А. Д. Психология собственности как область исследований в экономической психологии /А. Д. Карнышев // Проблемы экономической психологии.–Т. 1 / Отв. ред. А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – С. 139 - 166.

12. Китов А. И. Экономическая психология /А. И. Китов. – М. : Экономика, 1987. – 303 с.
13. Королев В. О. Экономика и рынок для девочек и мальчишек / В. О. Королев. – М. : Изд-во « Корона принт», 2013. – 192с.
14. Культурология: Учебник / Ю.Н. Солонин, М.С. Каган / Под ред. Ю. Н. Солониной, М.С. Кагана. – М.: Высшее образование, 2005. – 566 с.
15. Моисеева Н. Ф. Сказки как средство экономического воспитания: Учеб.- метод пособ. / Н. Ф. Моисеева. – Абакан: Изд-во Хакасского гос. ун-та им. Н.Ф. Катанова, 1999. – 24 с.
16. Москаленко В.В. Особливості дослідження соціалізації особистості в інтерсуб'єктній парадигмі / В.В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2009. – № 5. – С. 5 - 16.
17. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія / В. В. Москаленко. – К.: Фенікс, 2013. – 540 с.
18. Нартова-Бочавер С. К. Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии /С.К. Нартова-Бочавер. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
19. Пайпс Р. Собственность и свобода /Пайпс Р. Пайпс. – М.: Московская школа политических исследований, 2008. – 411 с.
20. Осорина М. В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых / М. В. Осорина. – СПб.: Питер, 2008. – 304 с.
21. Проблемы экономической психологии. –Т. 2 /Отв. ред. А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко. — М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2005. – 644 с.
22. Реан А. А. Психология изучения личности: учеб. пособ. / А . А. Реан. – СПб.: Изд-во А.В. Михайлова, 1999. – 288 с.
23. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии/ С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973.–520с.
24. Сасова И. А. Экономика для младших школьников: Пособ. для учителя / И. А. Сасова, Е. Н. Зинченко. – 2-е изд. – М. : Вита-Пресс, 2005. – 96с.
25. Сасова И. А. Экономика для младших школьников. 4 класс: Тетрадь творческих заданий /И. А. Сасова, Е. Н. Землянская – 8-е изд., М. : Вита-Пресс, 20011. – 80с.
26. Ступина Е. Е. Формирование экономической культуры младших школьников: монография / Е. Е. Ступина. – Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2011. – 147с.
27. Терюкова Т.С. Достоинства и недостатки междисциплинарного подхода в экономическом образовании / Т.С. Терюкова. – Экономика в школе. – 2011. – № 1 (55). – С. 9.
28. Тронин С. Н. Краткий конспект лекций по дисциплине «Философия математики» для направления подготовки «Философия» / С. Н. Тронин Казань, 2012. – 320с.
29. Уэбли П. Понимание детьми экономических явлений / П. Уэбли // Проблемы экономической психологии / отв. ред. А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко. – М. : ИП РАН, 2005. – Т. 2. – С. 146-177.

30. Фенько А.Б. Дети и деньги: особенности экономической социализации / А.Б.Фенько // Вопросы психологии. – 2000. – № 2. – С. 94-101.
31. Школа юного экономиста. Разработки занятий для младших школьников / авт. - сост. М. М. Воронина. – Волгоград : Учитель, 2008. – 312с.

ДОДАТКИ
Додаток А

Прийоми формування складових економічної культури у школярів

6-8 років	9 – 12 років	13 – 15 років	16 – 18 років
Уміння привласнювати блага:			
<ul style="list-style-type: none"> • Заохочення підприємливих вчинків. • Обговорення наслідків для себе та інших людей діяльності дитини по обміну іграшками, її участі у купівлі-продажі. 	<ul style="list-style-type: none"> • Заохочення проектів з підприємництва. • Просвітництво з питань незаконних способів привласнення. 	<ul style="list-style-type: none"> • Аналізуйте разом з дитиною фільми, книги, присвячені неблаговидним способам привласнення благ. • Віднайдіть способи перетворити одне з захоплень дитини на дрібний бізнес. Залучіть до організації своїх знайомих-підприємців в якості бізнес-консультантів. 	<ul style="list-style-type: none"> • Залучайте дитину до конкурсів бізнес-проектів, до бізнес-виставок.
Уміння говорити про блага (майно, гроші):			
<ul style="list-style-type: none"> • Обговорення в сім'ї призначення особистих речей, особистої території, кишенькових грошей тощо. • Виховання організованості і плекання прагнення до порядку в особистих речах. 	<ul style="list-style-type: none"> • Пояснювати, дискутувати про те, навіщо потрібні гроші, з яких причин люди займаються колекціонуванням, примноженням майна тощо. • Обговорюйте в присутності дитини фінансові перспективи сім'ї. 	<ul style="list-style-type: none"> • Обговорюйте в присутності дитини фінансові перспективи сім'ї. • Залучайте дитину до критичного перегляду рекламних роликів: оцінюйте разом їх точність, чесність, цінність. 	<p align="center">Обговорюйте сімейні плани щодо приватизації, придбання нерухомості чи факти придбання нерухомості вашими знайомими.</p>

Уміння розподіляти блага за статтями витрат:			
<ul style="list-style-type: none"> • Поясніть переваги розподіляти кишенькові гроші на три статті (в окремі коробочки): „витратити”, „зеконормити”, „віддати”. 	<ul style="list-style-type: none"> • Разом з дитиною визначте час, який піде на щотижневе виконання нею особливих видів робіт. • Практикуйте розподіл кишенькових грошей на три статті (в окремі коробочки): „витратити”, „зеконормити”, „віддати”. 	<ul style="list-style-type: none"> • Визначте, які 3 справи (колекції чогось, комп’ютерні ігри, походи в кіно, корм собаці, прикраси) цікавлять дитину на даний момент найбільше і повідомляйте про витрати на ці справи регулярно. • Заохотьте вести фінансовий щоденник, в якому дитина зазначатиме статті прибутку та витрат за тиждень, місяць, рік. 	<ul style="list-style-type: none"> • Залучайте дитину до пошуку інформації про товар високої вартості, до купівлі якого готується сім’я. • Окремо із залученням дитини обговорюйте не обхідність і переваги й недоліки придбання товару в кредит. • Доручіть дитині періодино відслідковувати в інтернеті акції на послуги мобільних операторів та телевізійних й інтернет-провайдерів, якими користується сім’я і, відповідно, оцінювати й обґрунтовувати переваги цих акцій.
<ul style="list-style-type: none"> • Стимулюйте окремими коштами творчу ініціативу дитини. • Обговорюйте приклади творчої самореалізації у зв’язку з економічним успіхом відомих людей 	<p style="text-align: center;">Розвиток уміння домагатись достойної оплати праці.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Складіть разом з дитиною перелік посильної домашньої роботи. Відмітьте в ньому повсякденні справи і особиві. Разом визначте час, який піде на щотижневе виконання особливих видів робіт. • Домовтесь про почасову платню за останній вид роботи. 		<ul style="list-style-type: none"> • Заохотьте дитину усвідомити свої таланти і здібності. Попросіть обрати три найбільш видатних з них. Попросіть визначитись дитині у розмірі платні, яку б вона хотіла отримувати за використання цих здібностей.

<ul style="list-style-type: none"> • Заохочуйте підбивати підсумки щотижневих накопичень та витрат. 	<p>Уміння вести власний бюджет</p> <ul style="list-style-type: none"> • Заохочуйте підбивати підсумки щотижневих надходжень і витрат дитини. • Розвивайте навички повертати борги. Наприклад, допомагайте дитині контролювати повернення книг до бібліотеки, за аналогією – привчайте проявляти уважність у відповідь (відсилати листи з відповідями, готувати сюрпризи, подарунки у відповідь на увагу з боку інших). 	<p>Заохочуйте планування дитиною бюджету одного з улюблених хобі.</p>	<p>Заохочуйте планування дитиною бюджету одного з сімейних свят, своєї випускної вечірки, дня народження тощо.</p>
Уміння з обміну благами (заробляти, вкладати):			
<p>Уміння заробляти гроші:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Складіть разом з дитиною перелік посильної домашньої роботи. Відмітьте в ньому повсякденні справи і особливі. Разом визначте час, який піде на щотижнєве виконання особливих видів робіт. 	<p>Домовтесь про почасову платню за особливі види роботи.</p>	<p>Заохочуйте дитину до пошуку додаткових способів заробітку кишенькових грошей.</p>	<p>Залучіть дитину до волонтерської діяльності у районному центрі соціальних служб для молоді.</p>

<p>Уміння інвестувати:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Пояснювати дитині сенс ваших вкладів у знання і таланти дитини. 	<ul style="list-style-type: none"> • Практикуйте відкладання коштів на навчання дитини. 	<ul style="list-style-type: none"> • Залучайте дитину до вибору необхідних для сім'ї товарів не повсякденного вжитку, обговорюючи вигоди від придбання того чи іншого з них. 	<ul style="list-style-type: none"> • Організуйте пошук дитиною в інтернеті інформації про вартість навчання у вищих навчальних закладах і разом оцініть свої можливості навчатись там. • Дізнайтесь про день відкритих дверей у вищих навчальних закладах та організуйте туди сумісні походи. • Ініціюйте самооцінювання вашою дитиною своїх можливостей вступити до найбільш вподобаного ВНЗ на бюджетну/платну форму навчання.
Уміння накопичувати блага:			
<p>Поясніть сутність різних типів банківських вкладень. Відкрийте разом з дитиною поточний рахунок і заохочуйте складати на нього</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Ініціюйте ведення дитиною фінансового щоденника • Раз на місяць дитина аналізує витрати, зазначені в фінансовому щоденнику і обґрунтовує шляхи економії. Допоможіть їй у контролі за виконанням планів з економії. 	<ul style="list-style-type: none"> • Зверніть увагу дитини на переваги і недоліки внесків на депозитний рахунок і % за вкладеннями на ньому. Відкрийте разом з дитиною депозитний рахунок у банку і стимулюйте регулярно складати на нього подаровані, зароблені та зекономлені гроші. 	<p>Запропонуйте дитині віднайти нові шляхи економії для сімейного бюджету чи для прискорення виплат за кредитом (якщо такий є).</p>

кишенькові („із коробки „зеконмити”) та подаровані гроші			
Уміння зберігати блага:			
<ul style="list-style-type: none"> • Організуйте щотижневе прибирання дитиною особистої території та місць загального користування вдома. • Віднайдіть нематеріальні способи стимулювання дитини за доведення нею до кінця розпочатої справи. 	<ul style="list-style-type: none"> • Раз на місяць проводьте підсумки того, як дитина організовує свої матеріальні справи та свою територію (наприклад, у своїй кімнаті). • Заохочуйте її пунктуальність. Хваліть за уважне ставлення до особистих речей. 	<p>Заохочуйте планування дитиною своїх справ на тиждень і наступний день.</p>	<p>Заохочуйте планування дитиною своєї кар’єри, справ на рік. Ініціюйте складання календарного плану на різну перспективу і допомагайте контролювати їх виконання.</p>

Відомості про авторів

Дембицька Наталія Миколаївна — провідний науковий співробітник лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник.

Зубіашвілі Ірина Костянтинівна — старший науковий співробітник лабораторії соціальної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник.

Наукове видання

**СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ В
УМОВАХ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Методичні рекомендації

Авторська редакція

Ум. друк. арк. 4,0

Видано державним коштом. Продаж заборонено.

Видавництво "Педагогічна думка"
04053, м. Київ, вул. Артема, 52-а, корп.. 2;
тел./факс: (044) 484-30-71

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовників
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3563 від 28.08.2009 р.